

Danilo Marić: Mostarska treha

Kad su nam vrane mozak i UVODE zobale
Pročitajte knjigu i sudite sporo.

Mostar se ne može pisati, poznato je mišljenje sugrađana, pa je i knjiga MOSTARSKA TREHA u opasnosti da se optuži za grijeh i skrnavljenje. A kad još na koricama pročitaju ime autora...?! , zatrehaće; otkud njega u tome...

Mostar je čudesan, jedini grad koji se smije. Smijalice su mu ulice i sokaci, koje naseljava osobita ljudska fela, sve sama raja; liske i trehaši.

I, eto, napisah o gradu koji se smije, još nepročitanu, a osuđenu knjigu. Neka to trehašima bude mezetluk više, od Mene.

Mostarci su uvjereni da se njihov duh ne može dokučiti a kamo li opisati, pa do knjige neće držati. A i oni drugi će stati uz njih, jer neće htjeti uložiti truda koliko traži njeno čitanje. A taj trud nije velik, tek da se uoči da se u Nasmijanom gradu čita: Jovo Jova, Ivan Iva, Mujo Muja, da u njemu Greta umije da priča sa sokacima i kućama, da svako svakoga poznaje i ogovara i niko se ne ljuti zbog toga. Na mostarskim ulicama svi ljudi su jednoga rasta i uzrasta, a razlikuju se samo po ubojitosti oružja duha, bogatstvu liskaluka i treha.

Pa, ipak, pročitajte knjigu.

I, sudite sporo.

Mostar III/1992. autor - radni čovjek i građanin

Rukopis je preživio. Zasad?!
Na disketi u izbjegličkom džepu.
Srušen je Mostar. Građani su unakaženi, a parkovi izrovani svježim humkama. Mostarci
ljutito uče pedesetak jezika, u zemljama po kojima su razbacani. Dopala ih je Gretina
kletva, glava im došli njeni "šveđani", prokleti da su. Ona je smak prorekla davno, a mi je
trehali, mislili da je Greta samo smiješna.
Oboren je nasmijani grad. Suze teku razvalinama uličnih smijalica.

Hoće li preživjeti liskaluci i trehe?
Hoće!
Mostar će opet biti Mostar, opet će da se smije.
Potka mu je neuništiva plavooka Neretva i nad njom žilavi Stari most.

Đenovići, III/1993. autor-izbjeglica

Tenkovske granate su oborile Stari most.
(napravićemo još stariji) Rukopis je još čitav na disketi. Vjerovatno?

Zlo je vrijeme za sestre i braću, knjige i mostove.

Izbjeglice su preimenovali u
Izjelice.
Dabogda ih smeo Bog, site.

Beskućnici zjape u eter, na svim svjetskim jezicima. Prate vijesti o Mostaru. Misli im
samo jedne, Dom!? "Dobro" upućenim u politiku je to smiješno, kažu, Domovi su samo
iluzije. "Nadanje je ludo radovanje".

Herceg Novi, 1994. autor-izjelica

Rukopis je vjerovatno i dalje na disketi.

Dejton je vjerovatno i dalje u Americi.

Svjetski moćnici su uzeli Mostar pod svoje okrilje. Garantuju izbjeglicama skori povratak
u svoje domove. Konačno i to!?
Mostarci, uskoro ćemo se vidjeti u jedinom gradu koji umije da se smije. Da nam je sa
srećom!

Zelenika, 1995. autor-prognanik

Rukopis je na disketi i u džepu je preletio okean.
Svjetski moćnici nisu moćni.

Kalifornija je divna zemlja za Kalifornijane. Mostarci tuguju za Mostarom onoliko koliko su daleko od njega. Kalifornija je najudaljenija.

Pomoću interneta pretražujem vijesti o gradu mog dalekog doma. Moćni kompjuter otkucava date: 10-28-1996. and time: 11:22, pa nudi 9.263 članka o Mostaru i 1.687.788 članaka u kojima se Mostar spominje.

Vijesti nalikuju jedna drugoj.

Proplakao je i poslednji grad koji je umio da se smije, bole ga vapaji duša razbacanih po svjetskim nedohodima.

Los Angeles, 1996. autor-refugee

MOSTARSKA TREHA

Jesam li bolestan, kao što tvrde ovdašnji ljekari, ili sam zdrav, a oni se nisu unijeli u moje stanje, kao što mislim ja? Zaista, jesam li bolestan?

Psiha!?

Kako čovjek može da zna da sa njegovom pameću nešto ne valja, kad svako, bolesnik osobito, misli, uvjerenom misli, da je njegova pamet nadrasla umove koji ga okružuju? Očajnost povremeno ovladava sa mnom i drobi mi životnu voljnost. Osim jedne. Uvijek sam željan Mostara i tamošnje trehe. Ljudi me ne razumiju, njima sam smiješan, za ljekare bolestan, i evo, smjestili me u nišku bolnicu, neuropsihijatriju.

Zaista, da li sam bolestan; i kad čovjek, uopšte, zna da je bolestan od bolesti pod kojom ga ovdje vode? Ne mogu da živim bez trehe, zaista ne mogu, ovdje to niko ne shvata. Je li to dovoljno da i sam zaključim da sam bolestan? Danima razmišljam o tome. Treha!? Opsjela me treha, a više ni sam nisam siguran da li takvo što i postoji. Zaklijao sam, iznikao i stasao majčinom sisom i trehom, koju mi je otrgao tuđi svijet. U Mostaru čovjek ne može potpasti pod tlačitelja očaj, u njemu je izobilje smijeha, mehlema za bol očaja. Mostarci stalno nekoga uzimaju na trehu; trehaju s nekim, idu na trehu, bivaju i samotrehani, neprekidno trehaju da bi stalno bili veseli. Kad se smiju, trese im se čitavo tijelo, možda je riječ i nastala da iskaže to stanje. Svaki grad ima neku svoju trehu, ali one mostarske nema nigdje, žudim za njom, i ako sam bolestan, onda je to od te žudnje. Ne znam kad sam se čestito nasmijao, i grudi su mi zakrčljale, postao sam uskogrudan i malodušan. Smijeh je bio moj stalni pratilac, a zaboravio sam i kako izgleda. Psihoza!?, govore ljekari i propisuju neke sićušne tablete, ali se one nisu pokazale djelotvorno.

U bolnici sam jutros osobito razdražen, očekujem komisijski pregled, pregled eksperata koji dolaze iz Beograda, onih što ocjenjuju da li je pacijent sposoban za daljnje vršenje oficirskih poslova. Snimaju zdravlje uma!? Bude li loša ocjena moga, završiću na ulici. Drhtim i pri pomisli na to. Jer, kad se čovjeku jednom na nemjesto upiše takva dijagnoza, nikad i niko je ne može izbrisati, pa je pacijent bez izgleda da se ponovo uključi u građanski tok. Odluka pada danas, izreći će je čuveni predsjednik komisije, prijek čovjek, pukovnik, doktor, profesor... Drhtim i iščekujem, tijelom sam u Nišu a dušom u Mostaru. Mostar, treha...! Sve ove bolničke dane sam proveo u Mostaru. Čini mi se kao da sam u njemu, tek povremeno se osvijestim i tužno povratim, ali do koji tren opet se odnjiham tamo. Svako vraćanje je osobito.

Lani sam ispostavio molbu za premještaj u Mostar, i otada stalno mislim na njen ishod.

Nespokoјstvo me potpuno skolilo, sada već iz minute u minutu useljavam u Mostar, zatrem se nekoј trehi, to me povrti u zbilju Niša, u koјem se zatrem od straha komisije, i tako naizmjenično. Sjedim u čekaonici i tremem se od smijeha i straha.

Po ne znam koјi put, opet se vraćam u Mostar.

Meha Javlja, sa naramkom novina, dočekuje me prvi. Na glavi mu golema kapa, nekog glavatog željezničara, na njoj se pali-gasi crvena sijalica, koja mami pažnju na izvikivane riječi: "Javlja, javlja, javlja..." Prati ga gomila mlađarije, uzima na trehu, na svoj način obavlja dva posla, njemu pomažu da proda novine i zaradi, a sebe da zabave.

Nailazim pored Gimnazije, pred njom je pogolema grupa mladih, većina ih uočava moju uniformu, sašaptavaju se, znam, spremaju se da me uzmu na trehu. Izdvoji se omanji momčić, uozbilji glas i upita:

—Kapetane! Šta vam je u, tome, koferu?

—Prašak za gamad —zbunih ga neočekivanim odgovorom, vratih mu trehu.

—Odlično, odlično, to nama i treba. "Vrlo dobro, služi narodu" —pridruži se još jedan iz grupe, iz ruke mi istrgnu kofer, podiže ga iznad glave i zaklikta: —Odlično, odlično kapetane, prašak za gamad, to nama i treba, sa koferom hitno, u zbornicu...

Idući pema rodnoj kući u Zahumu, naiđoh na još jednu grupu. Okupila se oko skupog automobila strane registracije, pomažu turisti da smjesti vozilo u tjesnac parkirališta. Izguravaju Ćafeta, momka kojega je, po vjerovanju čaršije, prilikom rađanja, babica obrisala znojnom čarapom, pa mu pamet vonja i danas. Odvaži se Ćafet i iskorači do automobila, voli da je važan, da se pita što, zbog toga danima stoji pored parkirališta i sačekuje turiste, da bi im pomagao oko parkiranja. Dugačkim i izvježbanim rukama počeo uvjerljivo navoditi vozilo, usput ponavlja riječi:

—Joć, joć, joć...

Oslonjen na Ćafetove upute, turista uvjereno pokreće vozilo unazad. Kad udar automobila, o zid ograde, iznenadi vozača, i kada stiša zvonjava polupanog automobilskog stakla, Ćafet odvažnim riječima zaključi:

—Doćta, doćta... E, sada je doćta.

***

Mješavina smijeha trehaša i lomljave stakla prenuše me i povratiše u čekaoničku zbilju, u strah od komisije koja se još ne pojavljuje. Vraćanje bi zakratko.

U mrklini gluhog mostarskog doba bjelasaju beonjače trehaša i jedna ahmedija, stolačkog imama Kotle. Voli popiti, u Stocu mu se to žestoko zamjera, pa se imam povremeno otisne u Mostar i prepusti blagodarnoj kapljici, kao što je to učinio i danas. Pretjerao je,

na nogama ne može ni uz pomoć trehaša, zaspe prije nego se spuste na zemlju. Dok Kotlo hrče, trehaši se sašaptavaju i pripremaju za neko novo trehanje.

Pronašli su fratarske haljine i spretno ih navukli na nesvjesnoga imama. Prenijeli su ga na hamalsku dvokolicu i odvezli u pravcu Balinovca. Istovarili su ga kod kapije Biskupije, pa se ušunjali u obližnje žbunje.

Prvi božiji sluga koji pristupi kapiji ostade zagledan u nepoznatog i neizglednog "brata". Ushićeno, nepriliku dojavu biskupu, a ovaj, brže-bolje, naredi da se pijani "brat" unese u čekaonicu i stavi na patos, te da se na njega motri do otrežnjenja. S njim da ne razgovara niko prije biskupa.

Kotlo se rve sa svjetlošću jutra, kostoboljom, mamurlukom i sviješću, kojom nikako da ovlada. I kad mu to i pođe za rukom, i učini da je na dohvatu zdravoga uma, oči ga upozore na stvarnost, lebdenje šejtanskih lica iznad glave, iskezena lica u odeždama katoličkih sveštenika. Rukama razgoni aveti oko glave:

—Nalet vas bilo... —govori im, ali šejtani ostaju, štaviše, bivaju sve jasniji i glasniji. Svijest mu već razaznaje i učestale glasove:

—Koji si, brate, koji...?

—Ime, brate...?

—Brate, iz koje si župe?

U jednome trenu imam na sebi ugleda fratarske haljine, strese se u namjeri da se razbudi i izbriše nevjerničko ruho, a kada se dosjeti da sve ovo i ne mora biti san, pribra se i ogласi:

—Imate li telefon?

—Imamo —uzvratu snoviđeni iz magle u liku biskupa.

—Nazovite Stolac —neodlučno će u licu sve bljeđi imam. Zamisli se pa odlučno nastavi:

—Nazovite Solac i upitajte, da li je tamo hodža Kotlo. Ako kažu da nije, onda sam ovo ja.

Slika iz biskupije izmigolji, zakadi vonj čekaonice, beogradska komisija još nije došla, opet glavu snuždih u ruke i zanesoh se mislima.

Ovoga puta izbih pred hotel "Neretvu". Pri svakom približavanju njemu događa mi se plima raspoloženja, a dolazi od hotelskih fasadnih linija u stilu neretvanskog toka. Odatle nosim mnoga sjećanja.

Bečki slikar, umjetnik svjetskoga glasa, u Mostar je dolazio po inspiraciju, tako je govorio. Danju je hvatao maglu, a noću ju je slikao, za njega su govorili mostarski trehaši. Slikao je po čitavu noć, a spavao do podne.

Takvo ponašanje nije odobravalala spremačica hotela. Tako rade samo neradnici i pijanice, kao što je njen nevaljali muž!, raspredala je po čaršiji. Svako jutro je razbuđivala slikara i gromoglasno zahtijevala da iziđe iz sobe, da ona pospremi sobu. I on i ona su se žalili hotelskoj upravi, ali i međusobno svađali, deračili nerazumljivim jezicima. Postali su ljuti dušmani. Jedno jutro bi iznimno.

Slikarevu sobu spremačica zateče otvorenu i napuštenu. Pobijedila je ona, naučila ga redu, sobarica se poče naslađivati. Samozadovoljstvo potraja kratko. Izopачiti će se u trenu.

Na sred kreveta, i na sred plahte, sačekao ju je ljudski izmet.

U zgranutom stanju je dovukla direktora hotela, a on ubrzo šefa policije, a ovaj istražnog sudiju.

Na opšte čuđenje, istražitelj je ustanovio da govno nije govno... Ono je, slikarevo, vrlo uspјelo umjetničko djelo.

Komisije još nema, misli se usredsređuju na moguće komisijske nalaze. Mjesecima nerado govorim s ljudima, opsjela me bezvolja, potištenost ogradila tjeskobama koje zavravaju riječi, ni rođena djeca me više ne mogu oraspoložiti. Može to još samo Mostar, samo on. Mostar i mostarska treha. Da li je to bolest? Jesam li bolestan, šta će kazati ugledna komisija? U Mostaru bih bio zdrav. Da li je to iluzija ili bolest?

Šta će upisati komisija? Zaista, da li bih u Mostaru bio zdrav? Kako li je sada tamo, priupitah se i nesvjesno povirih u grad snova. Bahnuh u vrijeme gradnje sinemaskopa.

Okupljeni trehaši pričaju o kinu u izgradnji, gonetaju veličinu platna, a iza leđa im se prikrađa milicioner, neprihvaćen skorojević, koji bi da brzo postane dio čaršije, čak i trehaš.

—U Mostar dolazi sinemaskop —okrenuvši se milicioneru kaza jedan iz grupe, koji se poboja da predstavnik vlasti ne posumnja da je govoreno o državi, što je strogo kažnjivo. Milicioner ovoga puta nije došao "službeno". Naprotiv. Mislio je da društvo raspravlja o fudbalu, i da je riječ sinemaskop ime jednog od klubova koji će da gostuje u Mostaru, pa u želji da podiđe čaršijskim navijačima, kaza:

—Nema veze što dolazi "Sinemaskop", siguran sam, "Velež" će mu uvaliti tri gola.

***

Misli skliznuše niz fudbalske dogodovštine. Zaustaviše se u Londonu, na međudržavnoj utakmici, u kojoj igraju i dva Mostarca, Bajević i Vladić. Putem televizijske slike viđen je jugoslovenski zgoditak, koga su izigrali i postigli "Veležovci". Mostar je eksplodirao, rasuo po sokacima, izvikivao imena ljubimaca.

Stampi, hromi momak je najvatreniji, taj gol će dugo biti njegova zabava i hrana, luduje po Mostaru, hvališe kao da je gol postigao on, treha se i zabavlja trehaše. Dva dana kasnije će poteći istinita priča o događaju koji se zbio na londonskom igralištu neposredno po zgoditku.

Nakon postignutog gola, klupski drugovi su potrčali jedan prema drugome, iz trka se slabašni Vladić bacio u zagrljaj stasitoga Bajevića, i suznih očiju, razdragano zakliktao:

—Možeš li zamisliti, Bajeviću, koliko se sada, u Mostaru, raduje Stampi...

To je primjer trehe koja se može dogoditi samo Mostarcima. To je ono za čime žudim. Vladić u Londonu misli na Stampija, zadnjeg mostarskog trehaša. Sretan je što mu je priuštio trenutke veselja, jer zna da je to njemu vrednije od bilo kolikog bogatstva.

Slika Mostara se ukotvljuje u misao, preda mnom je pijaca, Tepa, u poratno vrijeme. Izdigišila se pojava Halida Kudre, prodavača sa najmuškijim glasom.

I u Mostar je počela da pristiže američka roba, zagleduje se kao neviđeno čudo. Naročito je na cijeni ona od najlona. Halid nema robe toga porijekla, a naučio je da je u svemu prvi, ubrzo je Tepom grmio njegov glas:

—Najlon sira, najlon sira, navalite narode, najlon sira još malo pa nestalo...

Trehaši se odazivaju na Halidove pozive. Uokružuju ga. Otkidaju po zalogaj sira i uozbiljenih lica povlađuju:

—A jest ti dobar sir, Halide, najlon, pravi najlon, najlon nad najlonima, ovo je najnajlonskiji sir...

Grupa se preseljava do prodavačice masla, iza Halidove tezge. Žena je iz jednog od podveleških sela, odaje je nošnja. Maslo prodaje iz noćne posude. Shvativši da ona ne poznaje pravu namjenu posude, uzeše je na trehu, raspitujući se o maslu i čistoti suda.

—Očiju mi, časa je čista. Kao duša, sinoć sam je turšijala... —prodavačica je govorila i primicala im posudu, očito povrijeđena zbog sumnje u njenu čistoću.

***

Kroz čekaonicu tutnje koraci komisije, znoje mi se dlanovi i podrhtavaju prsti. Bolestan sam bez "bole". Mostar, treha..., presvisnuću! U mojoj duši su vedri samo odbljesci blagodarnog juga, oni što opet odmamiše misli.

Susretoh Vasu Kisu, rodonačelnika lisaka, a liske su trehaška elita. Za smijeh je dovoljan samo Vasin lik, najdublja brazda u svijetu smjehova. On ima štab trehaša. I njihovo ime —liske. Ima i svoj naziv šala —liskaluci. On ima i svoje mjesto u istoriji Mostara, grada u kojem je hapšen oko stotinu šezdeset puta. Iz njega je protjerivan šest puta. U njemu je proživio čitav život, a zaposlen bio samo dva sata. O Vasi su knjige pisane, a meni pada na um nešto što niko ne bi zapisao.

Na mostu se okupio golem svijet, pa i ja potrčao da udovoljim znatiželji. Poratno je vrijeme. Ulice su pune doseljenika sa sela. Čuli su za Vasu Kisu, ali ga nisu vidjeli. Radoznao je taj svijet, zgomilao se i zakrčio saobraćaj, a sve zbog toga da bi gledao u jednog čičicu sa olinjalim šeširo, koji, na neobičan način, štapom, udara po zvonkoj metalnoj ogradi mosta, i glasno izvikuje:

—Izlazi, izlazi, izlazi...!

Šta? Ko? Odakle da iziđe? Znatiželja narasta, a kada dosegnu broj koji je zamislio čičica, prestade da udara, pa prde, glasno koliko ga ponese guzica. Nakon što učini to sramno djelo, iskezi se pružajući dug pogled niz Neretvu. Kaza:

—E, tako! Izlazi više, šta si čeko, ta vidiš koliko ih je došlo da te dočeka.

Vasinih liskaluka je koliko je i listova na koščeli pod Koščelom. Živio je od šala. Čudesan nadničar duha. Gurmanski ga je hranila i pomodno odijevala mostarska čaršija. Častili su ga birtijaši, a ako nije bilo njih, činio je to gostioničar, u znak zahvale što je navratio baš u njega. A kada Mostar naseli neko drugo vrijeme, i neki drugi ljudi, koji nisu poznavali ni Mostar ni Vasu Kisu, on dopade neugodnosti, sve manje čašćenja. To mu se dogodilo i u tek otvorenoj pozorišnoj kafani.

Ušavši u nju, zatekao je tri nepoznata gosta, glumca. Dvojica su sjedila za stolom, a treći je pijuckao rakiju stojeći pored šanka. Sjednuvši uz onu dvojicu, Vasa je kreveljio lice, skretao pažnju na sebe i očekivao čašćenje. Potraja. Mamurluk i suvoća već ostarjelih usana Vasu podigoše na noge i uputiše ka osamljenom. Nametnu mu se, riječima:

—Jesmo li se, nas dvojica, upoznali, u Bagdadu?

—Ne, ne, svakako ne. Ja nikada nisam bio u Bagdadu —pomalo zbunjeno odgovori glumac.

—Nisam ni ja bio u Bagdadu —vragolastim glasom nadoveza Vasa, nasmija se pa nastavi: —Mora da su to bila, neka, druga dvojica. Dobro, nismo se upoznali u Bagdadu,

evo, upoznali smo se u Mostaru, pa kada smo se ovako lijepo upoznali, hajde i da se čestito počastimo.

—Može —još uvijek se do kraja nije snalazio glumac.

—Još, samo, da vidimo, ko će platiti piće?! —premilostivim glasom i umiljatim izrazom lica, kojega je umio upriličiti na čudesan način, upitno će Vasa.

—Dobro, častiću ja —kaza glumac, pa i on lice izvede u oblik lika neke već odigrane komedije i pridodade: —Kad smo se, ovako, "lijepo", upoznali.

Na čas me prenu glas prozovitelja, i lik Vase Kise preobliči u predsjednika komisije, doktora koji je liječio na desetine hiljada ljudi, i ni jednome nije popravio pamet. Stručnjak svjetskog glasa, prolazeći kroz čekaonicu, probode me "luđačkim" pogledom. Zadrhtah. Ovaj je kao izmišljen za mostarske trehaše, zabavljao bi ih godinama, na čas dođe ta pomisao. I ova.

U turski vakat je učiteljima, koji su sa djecom radili preko dvanaest godina, bilo zabranjeno svjedočiti na sudu. Podjetinjila im pamet, objašnjavao je zakonodavac. I doktorima, koji rade sa nepametnima, trebalo bi oduzeti pravo da odlučuju o ljudskim sudbinama, zaključih. Oni u svakom čovjeku vide znakove poremećenosti, predsjednik komisije će ga naći i u meni, i olovkom me žigosati. Ožiljak ću nositi do kraja života. Drhtim od nezdravog pogleda kojim me je probo u prolazu. Davno sam vidio takav pogled, jedne djevojke, koja je ostala sa Slavkom Gutom, a bila je uvjerena da se udala za drugoga.

Zakletom neženji na um došlo da se ženi, ali za pogrbljena i stara čovjeka neće nijedna Mostarka. Desetak trehaša, momci kao odvaljeni od brda, povedoše Slavka Gutu u neko nevesinjsko selo, da ga ožene tamošnjom ljepoticom. Domaćin ih dočeka kao ikad ikog. Popili su po dvije rakije, pa prije treće, kako i nalažu nevesinjski običaji, zaprosiše ljepoticu. Glava kuće, opet po običaju, uvede udavaču i zatraži njeno izjašnjenje. Ona ljubopitljivo razgleda momke, pa zapita za ženika, a kada se podiže najizgledniji, djevojka uz osmijeh i blag stid, sa vidnim zadovoljstvom, prihvati bračnu ponudu. Slavka Gute sa ushićenjem prati šta se događa oko njega, tek malo glavom viri ispod stola i čudi se što njega ne pitaju što.

U kući Slavke Gute se častilo svatovski i veselilo do zore, a kada se podiže jedan, istoga časa se podigoše svi svatovi, brzo pozdraviše i napustiše dom veselja. Ostali sami, pomamna ljepotica i grbavac. Ona se poče obzirati, zbunjivati, pa u neko doba procvili:

—A, gdje je, mladoženja?

—Ja sam, taj —kaza Slavka Gute i snuđenost priključi njenim drhtajima.

Krik nevjestinog bola jeknu u meni, ispuni vazduh čekaonice, omete disanje. Ljepotica u trenu izmjenila životni tok, sanjarila princa, a dopala najgore sudbine. Čeka li i mene slična, pitam se i zamišljam ono što će uslijediti za koji minut. Hoće li na papiru pisati da imam bolestan um, je li to moja sudbina? Kako se čitav život braniti od bezdušnog papira, od strašne laži koja se šunja oko mene? Uvjerljiva laž je strašna istina, i sam sam jednoj bio tvorac.

Na jugu grada, Ogradi, objesio se čovjek. Okupio se narod, izviruje, očekajući isljednike. Naidoh na to.

—Zašto se objesio, jadnik? —upita me jedna iz grupe zatečenih žena, vjerovatno misleći da sam službeno lice, jer sam se mjestu događaja približio više od drugih.

—Žena mu rodila crnče —kazah ozbiljnim glasom i produžih za svojim poslom.

Koju godinu prije, u Mostar je došla grupa crnaca, da se školuje za pilote. Bio je to prvi mostarski susret sa obojenim ljudima, pa smo ih zagledali kao čudo neviđeno. Dvije-tri djevojke se ubrzo počеше družiti s njima, to je čaršija doživjela šokantno, naročito starije žene, kao što je bila i ona kojoj sam jutros izmislio razlog nesreće.

Do večeri je izmišljena priča, o crnčiću, doprla do svakog mostarskog uha. Stigla je i do kuće moga brata, u kojega sam navratio na sijelo.

Nisam ga mogao uvjeriti u neistinitost priče, ni njega ni ikoga u Mostaru. Kako ću tek uvjeriti koga u neistinitost dijagnoze, koju će mi ubrzo izreći rasijan doktor. Gledajući me u čekaonici, on mi je već tada izricao dijagnozu. Mogu li je izmijeniti i kako? Pitam se iščekujući da se konačno prozove i moje ime.

Komisija je brza kao planinski potok, pa pacijenti iziđu čim uđu. Do sada su svi sa ludim dijagnozama. Jednima milo, a drugi potišteno sline, zavisno u koje svrhe su namijenjeni komisijski papiri. Vrpeljim se na klupi i borim se sa mislima.

Vrpeljim se kao što sam se davno vrpeljio i čekao da me prozove razrednik Memić. Opet te misli, i Mostar. Strog profesor. Neumoljiv. Plašimo ga se, kao što su ga se plašile i sve prethodne generacije. Laž je mrzio iznad svega i pronalazio ju je u najzabačenijem budžaku. Za njega nije bilo opravdanja za izostanak sa nastave. On se nije mogao uzimati na trehu. Jednom je ipak uzet.

Kočijaš Zvonić je, po nekom čudnom, ali jednodušnom vjerovanju Mostaraca, "baksuz sresti na putu", baš kao što je sreća sresti dimnjačara. Zahvaljujući tom kočijašu, Memić je, taj jedini put, uzet na trehu.

—E, lijo! —podrugljivo će strogi razrednik Memić, nakon što prozva uvijek živahnog učenika Fehu. —Zašto, juče, nisi bio u školi?! —zasikta prepoznatljiv glas.

—Bio sam pošao... —vragolasto, ali i zamučljivo otpoče Feha.

—Pa što nisi i došao, kad si već bio pošao? —prekide ga profesor.

—Došao do Carinskoga mosta... —Feha nastavi drhtavim glasom.

—Pa, pa, pa šta onda? —profesor opet ne izdrža da ne prekine.

—Tu sam sreo Zvonića...!?

—Dosta, dosta! Opravdano, opravdano...! —zakliktao je profesor Memić.

***

Ako se jednom mogao omekšati strogi profesor Memić, a zašto se, opet jednom, ne bi mogao smekšati i ovaj "veseli" doktor, zapitah se i počeh prizivati pamćenje, i iz njega novog kočijaša Zvonića, pa i kod ovoga morskog čovjeka izazvati posebnu pažnju i naklonost. Prebirem po sjećanju. Prisjetih se Dede Ciganina, stare mostarske liske. Njegovu ću neku. Odlučih i koju.

Bez obzira na to šta me pitali, ja ću komisiji pričati ovako-nekako.

Uvaženi, profesore-doktore, ja nisam bolestan. Profesore, ja ne mogu i neću da živim bez trehe. Trehe!?

Za riječ trehu će čuti prvi put, nadam se da će ona u njemu izazvati pažnju, pa će dozvoliti da nastavim.

U Mostaru je bila velika vojna konjušnica, nastaviću započetu priču. Polugodišnje je iz Beograda dolazila komisija i otpisivala onemoćale konje, te ih licitacijom rasprodavala. Sve te konje kupovao je jedan čovjek, Deda Ciganin. On je konje timario po dva mjeseca, oporavljao ih pa onda prodavao. Imao je ustaljeni put prodaje, a prva stanica je Gubavica.

Jednom prilikom, nakon što je Deda Ciganin spratio konje u gubavički han, prišao mu je starac, mještaniin Đulić, i izjavio da bi kupio dobrog konja. Kada Deda Ciganin saznade koliko Đulić ima novaca, ponudi mu sipljivu kobilu. Nakon prenemaganja starac ne imade kud, nevoljno prihvati ponudu.

U zoru, Deda Ciganin iznenadi pomoćnika

—Ustaj Jova, ustaj!

—Šta ti je, nije ni svanulo...? —uzjoguni se nerasanjeni pomoćnik.

—Ustaj! Bježimo! —zapaniči Deda Ciganin.

—Zašto bi bježali? —istinski se začudi dobroćudni Jova.

—Krepaće kobila. Prije sunca. Poslušaj kako kašlje...

Do pola godine, u vrijeme ponovnog prodajnog putovanja, Jova ne htjede da pođe, strah ga Đulića, obrazloži. Deda Ciganin ga naruži i kaza da to nije njegova stvar, jer nije on gazda.

Kao što su i očekivali, na Gubavici, starina Đulić ih dočeka neprijateljski:

—Deda! Krepala kobila!? —sijevajući očima siktao je.

—Samo ti kobili pridodaj zobi, pa ćeš vidjeti što je konj —glasom dobroćudnog čovjeka, mirno uzvratila Deda.

—Krepala je! Krepala je kobila, kakve zobi...?!

—Samo ti kobili pridodaj zobi, pa ćeš vidjeti što je konj —još mirnije će Deda Ciganin.

—Kobila je krepala. Nema kobile, nema, o kakvom konju, ti, zboriš...?! —ponovo zasikta starčić.

—Samo ti njoj zobi, pa ćeš vidjeti što je konj...

—Deda! Krepala je kobila. Ona, sipljiva, što si mi je podvalio. Kkrepala! Čovječe, krepala...! —Đulić je već van sebe.

—Samo ti kobili zobi, pa ćeš vidjeti... —Deda Ciganin je bezdušno ponavljao istu priču.

E, doktore, i ja sam, kao i Deda Ciganin, ja neću i ne mogu da živim bez Mostara i mostarske trehe. Ja razumijem da u tom papiru piše svašta, i vi ćete ga dokiriti, ja i to razumijem, ali ja hoću prekomandu u Mostar. U Mostar, profesore, u Mostar, to je moja zob...!

Ne znam ni kad me prozvaše, ni kako dospjeh na okruglu komisijsku stolicu, ne znam da li me što i pitaše, samo se sjećam da sam pričao o Mostaru i Dedi Ciganinu, i da me je grubo presjekao jedan od članova komisije:

—Kapetane! O kakvoj kobili pričaš?

—Nije o kobili —umjesto mene, počeo da odgovara predsjednik komisije, pukovnik, doktor, profesor, čovjek u kojemu ima nečega od razrednika Memića. —Kapetan nije govorio o kobili, već o konju. Kobili treba zobi da bi bila dobar konj...! —zajapuri predsjednik komisije i u "moj" papir zapisa ono što je bila moja želja.

Ovih dana je istinska zbrka u mojoj glavi. Dobio sam toliko željeno rješenje o prekomandi, često ga izvlačim iz džepa i provjeravam svoju pamet. Čitam rješenje, sumnjičim njegovu vjerodostojnost, izluđuje me dragost.

Konačno sam u vozu, na putu za grad koji se smije, a sumnja tinja i prijeti da se rasplamsa u iluziju.

Ovako je u Mostar putovao i mostarski književnik Hamza Humo. Prisjećam se priče. Živio je u Sarajevu. Jednog tmurnog dana uzvrpoljilo ga sjećanje na mostarsku trehu, pa nervozno dograbi telefon i pozva prijatelja u Mostaru.

—Eto me prvim vozom. Sačekaj me na stanici i ne razglasuj poznanicima. Dolazim da se prošetam Korzom, malo istreham, samo da me želja mine, i odmah se vraćam u Sarajevo. Onim u deset sati.

Zamišljam Hamzu i u njegovoj želji prepoznajem svoju. Vidim voz, vagon, kupe i klupu na kojoj je sjedio. Isti su kao i moji, a možda i jesu isti, ushićenje nam je jednako snažno. U to sam siguran.

Hamza Humo je punim plućima ušmrkivao mostarski vazduh, zastavši na prvom vagonском pragu. Ozareno je kročio na rodno tlo.

Ipak, ostarjeli književnik je samo jednom sišao niz Korzo, do Musale, pa na iznenađenje prijatelja, ljutito rekao:

—Vodi me na stanicu! Na prvi voz, za Sarajevo.

—Zašto? —istinski se začudio prijatelj.

—Nije ovo, onaj, moj, Mostar!

—Mostar kao Mostar —ne saglasi se prijatelj.

—Nije ovo Mostar. Ranije sam na Korzu susretao samo poznata lica, a sada, Hamzu niko ne poznaje i ne pozdravlja.

—Griješiš prijatelju, griješiš, sva ova lica su mostarska...

—Ne! Pogledaj! —uzjoguni se stari književnik —na Korzu nema ni jednog starog čovjeka. Nijednog!

—Ima Hamza, ima, i tu griješiš. Na Korzu, i sada, kao i u sva vremena prije, ima starih ljudi, ali ti nećeš, ili ne umiješ, da ih vidiš.

—Nema! —prijekorno će Hamza.

—Ima, moj Hamza, ima starih ljudi. To smo ja i ti! —tiho zaključio prijatelj, pa starog književnika zagrla i povede ka željezničkoj stanici.

***

Da, da, Hamza Humo je tražio prohujalo vrijeme, živio u iluziji prošlosti, jesam li i ja tamo, jesam li pošao da muzem jalovu kravu? Sve ove godine, u mojoj svijesti, živi čudesan Mostar, sazdan od dobroti, dosjetki, smjehova, širokih duša... Da li igdje postoji takvo mjesto? Grad koji se smije!? Čemu se danas smiju Mostarci, i da li se uopšte smiju? Tražim li snoviđeni grad ili izgubljenoga sebe? Najednom me strah da Mostar ne može biti ono što sam sebi utuvio u želju. U pamćenju je samo lijepo iz dječakoga zavičaja, a čiji to mladenački zavičaj nije lijep i uspomene tople?

Ushićenje je snažno. Živjeću u Mostaru, nadahnjivati duhom juga. Ubrzo ću u gostionicu "Jaganjac". Već za stolom nazirem dvojicu trehaša. Čujem im i govor.

Ogovaraju Memišagu, koji pokunjeno sjedi u čošku i pije preko mjere. Poinadio se sa suprugom, plahom ženom, koja kad se naljuti kidiše i na Memišagin život, kao što se dogodilo i jutros.

Memišaga se nekom prilikom požalio jaranima da mu se pokvarila puška, pa to bi povod onoj dvojici da upriliče trehu. Jedan će izići iz gostionice i poslati neko dijete do Memišaginice, da joj kaže, da je u "Jaganjcu" majstor puškar, te joj Memišaga poručuje da ona donese njegovu pušku, na opravku, u gostionicu.

Iako je pogana u kući, od onih je što pred svijetom ne daju na muža. Smože snage da se savlada i postupi po poruci. Zametnu se puščetinom i krenu put "Jaganjca". A kada je ugleda onaj što je poslao dijete, utrča u gostionicu i "zapomaga":

—Ide neka ljutita žena! Sa puškom. Derači se, prijeti:

—Ubiću ga, ubiti...!

Kad to ču Memišaga, i kroz otvorena vrata prepoznade suprugu zametnutu puščetinom, poskoči, nezvjereno oprčea stolove, dograbi ručku prozora, otvori ga i iskoči u gostioničko zaleđe.

***

U "Jaganjcu" se svakodnevno događa takvo što, zbog toga najvolim tu kafanu. A i mene tamo jednom uzeše na trehu.

—Debelo ti je zamjerila čaršija —jednom će mi prijekorno sabirtijaš.

—Šta čaršija ima, da zamjeri, meni? —začudih se.

—Nisi bio na dženazi —pojasni prijatelj.

—Kome, kada...? —iznenadih se da je i jedna sahrana mogla da bude bez mene.

—Tvoj komšija. Umro! Obučar Patak...

Svako jutro vidim komšiju Patka. Nezaobilazan je. Ustaje prvi i dugo srče kafu sjedeći na pragu obučarnice. Umro!? Bila dženaza!? Kako mi je to moglo promaći? Krivo mi na sebe, nejasno mi krivo, sjedim sve suvljeg grla, razmišljam i o Patku, ali i o životu, kojega i ima i nema, razmišljam i obilatije pripijam sve slađu rakiju. Napih se u neznanju. Prepah kao nikad do tada.

Ujutro, mamuran, bolno se razbudih, obrijah i krenuh na posao. Teturam, nikako da odmjerim hod, pa po tome zaključujem da sam još pod dejstvom alkohola. Prvi put Patka neću zateći na pragu, prisjetih se primičući se njegovoj radnji. Skoli me tuga. Pristigoh. Bojažljivo počeh da podižem pogled prema pustoći praga. Na moje nevjerovanje, na pragu, kao i prije smrti, Patak sjedi prekrštenih nogu i srče kafu.

Pričina!? Pijanost!? Ne, uistinu, Patak je, baš kao i svako jutro prije, natenane srče kafu. On je. On?!

—Sabah hajrosum! —po navici izroni iz mene.

—Alah razosum —natenane, između dva srka, hladno će Patak. Još i upita: —Otkud ti, tako rano?

—Čuj, otkud ja! —iznenađeno i nervozno uzvratih. —Čuj otkud ja. A otkud ti, Patak? Ta, ti si umro, a ne ja...?!

***

Dugo putovanje je proteklo sa mislima zamišljenih mostarskih trehaša i lisaka, a ugodnost sanjarenja prekinu vrisak voza, koji, uvijek iza Raštana, najavi ulazak u mostarsku stanicu.

Dočekao!? Dragost razbarušuje u grudima. Trehaši, prvo što bih želio sresti u Mostaru su oni, pomislih i kroz glavu propustih višegodišnje patnje zbog žudnje za njima.

Konačno koračam ulicama svoga grada, nasmijanog Mostara.

Krenuh sa stanice prema Zahumu. U Gimnaziji je u toku veliki odmor, jer su svi đaci pred zgradom. Jedna grupica obrati pažnju na mene, sašaptavaju se. Trehaši su "pripravnici", prepoznajem te pokrete i izraze lica. Gimnazija je njihovo leglo.

Je li Mostar mostarski? Ovo je prilika da saznam iz prve ruke.

Pristigoh do njih. Jedan momčuljak iskorači da bi me presreo, za svoje godine ima preozbiljno lice, obrati mi se trehaški:

—Kapetane!

Kako vlaga utiče na vojne nauke?

MUJAGA KOMADINA

Sve što Mostar ima od muslimanskoga, srpskoga, hrvatskoga i jevrejskoga uha, došlo je na dženazu, da isprati Mujagu Komadinu.

Nije običaj grada da drugovjernici učestvuju u sahrani. Mujaga je poseban Mostarac. Srkao je kahvu sa sultanom, pio bir sa ćesarom i vino sa kraljem.

Bio je uvijek i u svemu prvi. Radio je i razmišljao više od drugih, pa i ima najviše, bar da mu se to jednom prizna, kaže na dženazi.

***

Niz potočinu, sa veleških stijena, u Mostar je sišao siromašni seljačić, u potrazi za korom kruha. Godinama će ostati na usluzi gazdama, da što donese i odnese, poslušna i preživna. Ime mu ne bi znano, po komadićima poderane odjeće nazvaše ga Komadina.

I sin, toga Komadine, rano poče služiti, ne smećući s uma očevu: "U radiše svega biše, u šteditiše još i više." Radi za tri dječaka, to uočava čaršija, pa ga poče nazivati —Mujica Komadina. Kad poče doprinositi koliko tri gradska momka, počeše ga nazivati i pravim imenom Mujo. A kad zašpara za trojicu građana, dobi i konačno ime —Mujaga Komadina.

Posao koji niko neće, preuzima i uredno završava on. Dao se na građevine, kupuje ruševne, ruši i podiže ljepše nego su bile prije. Kupovao je i preprodavao. Prvi poče zidati po novom stilu, evropskom, ljepotice. Kao da se sve to oko Mujage Komadine dogodilo u jednoj noći, građani se nađoše zatečeni, sve vrijednije gradske kuće su njegovo

vlasništvo. Najčešće spominjano mostarsko ime postade Mujaga. A on ostaje nepismen, skroman i radin, kao što bijaše i u vremenima Mujice, i čudno svoj.

Mujagu Komadinu će primiti sultan, puče glas. Raspali se čaršija, pored toliko uglednih građana, njega, baliju. Pobuna sujete. Carska se nije porekla. Ubrzo dođe austro-ugarski vakat, Mujagu primi i bečki cesar. Doći će i na beogradski dvor.

Neprekidno gradi, namiče, a ne smiče. Podiže vijećnicu, veću od pet najviših mostarskih kuća zajedno. Sazida gimnazijsku zgradu, najgolemiju zemaljsku školu. I balkansku ljepoticu, hotel "Neretvu". Podiže pola Mostara, dođe na prve novinske stranice. Pridobi naklonost bečkog dvora, ali ne osvoji Mostarce. Nije sagradio ni ćupriju na Neretvi, osporavaju ga. Mujaga je povrijeđen.

Moram obaviti i to, i za to mora biti nekog načina, sa mislima se mučio graditelj. Domislio je. Nazu kundure, pa krenu put Beča.

***

Prokrcio je trnovit put do njegovog veličanstva, cara Franje Josipa.

—Care, ako ćeš Balkan, moraš preko Mostara. U Mostar možeš samo preko ćuprije, koju ćemo sagraditi zajedno, nas dvojica. —Kažu da je tako nastupio.

—Nisu mi govorili o tome projektu —reći će car.

—Ni o pohodima na Balkan?! —zajedljivo će Mujaga.

—Da, da, Balkan mora biti naš —pogladivši brk, carski važno će visočanstvo.

—E, dina mi, neće moći bez jedne ćuprije u Mostaru —kao da zaprijeti neko u čijim je rukama nadcarska moć.

—Baš tako? —našali se veličanstvo, car, Franjo Josip.

—E, tako ti je, dina mi, care Franjo. Pa ti sad vidi. Radi kako ti je po volji —zakočoperi Mujaga, proškilji ispod oka, zabaci fes, pa će zaključno —Franjo, biraj, ćupriju i Balkan, ili ništa.

—Pa, dobro, dobro, neka ti bude —nakon kratkog premišljanja popusti car i dodade: —Napravite projekat, pošaljite u ministarstvo finansija, pa ćemo vidjeti.

Projekat!? Projekat?! Čudio se Mujaga Komadina i o njemu razmišljao čitavom vožnjom do Mostara. Čuo je za tu riječ, radi se o velikoj crtariji, pisaniji i računanju novca, s tim se bavio, nepovjerljiv je prema visokoškoloanim radnjama. Dočuo car da sam nepismen,

dosjeti se, pa nakanio da me namagarči. E nećeš se Franjo natrehati Mujage. Čim dođe kući, okupi pismene Mostarce i naručiti projekat za most na Luci.

—Da mi ga donesete u današnji dan —naredio je već sutradan po povratku.

—U današnji dan? —prenerazi se prvi među njima, Miloš, ugledni inženjer bečke škole.

—Dobro si čuo inženjeru —strogo će naručilac.

—Pa, ne može... —poče Miloš.

—Može dokle stignete —presiječe ga Mujaga i potjera ih na posao.

Iduće sedmice se Miloš zametnu papirima pa će naručiocu.

—Koliko ti je ispalo kruna? —umjesto pozdrava bi Mujagina prva.

—Dvije stotine hiljada —odgovori projektant.

—Ne valja ti račun! Koštaće pet stotina hiljada, prepravi na toliko —kaza, dozva slugu, naredi: —Piši telegram za Vijenu, na ruke cara Franje. Ovako:

"Projekat gotov. Stop. Čuprija će koštati pet stotina hiljada kruna. Stop. Šalji predujam od dvije stotine i pedeset hiljada. Stop. Selam ti je Mujaga Komadina. Stop."

Po šeheru poštar raspriča Mujaginu depešu, a čaršija raspreda priču o Mujaginom mahnitluku.

Na opšte nevjerovanje, ubrzo, u Mostar stiže dvjesto pedeset hiljada kruna. Čaršija zanijemi i podanički se prepusti na raspolaganje graditelju, priča okrenu ka zaradi.

Kao i sve građevine do tada, i ovu Mujaga započe po projektu iz glave. Za dvije sedmice zaposliše se svi građevinski radnici Hercegovine. Na stotine konja, volova, mula i magaraca se nađoše na jednome mjestu, poput mravinjaka. U, samo Mujagi jasnom, metežu započela je izgradnja mosta na Luci. On se ne odmiče od gradilišta, nadzire.

—Stipe! —Mujaga jednom dozva predradnika i zapita: —Kako ti radi onaj škembo, onaj tamo?

—A, onaj, radi dobro —odgovori Stipe.

—Može li raditi za dvojicu? —dopita Mujaga.

—Može, može, radi za dvojicu.

—Kako jede? —nastavi Mujaga.

—Dobro, dobro i jede.

—Jede li više od dvojice?

—Pa, jede više od dvojice —saglasni se Stipe.

—Otpusti govna! —strogo naredi Mujaga Komadina, i pojasni: —Više pojede nego uradi.

Posao je napredovao preko svakog očekivanja. Za šest mjeseci skela bi gotova, ali i novac potrošen. Uskomešaše se radnici, dočuli da je Mujaga tražio ostatak novca, ali su ga u Beču odbili. Neće ni slati dok ne dobiju projekat. Uznemiri se i Mujaga, i poslije jedne neprospavane noći, posla telegram ministru finansija:

"Radovi stali. Stop. Šaljite novac. Stop. Projekat imam. Stop. Ko ne vjeruje kenjac je! Stop."

U to vrijeme su na Dvoru pravili velike planove za osvajanje Balkana, u njima je mostarski most, zaista, imao značajnu ulogu, pa se i car zanimao za radilište. Tim povodom se ministar finansija i nađe kod cara. Kaza da su u Mostaru obustavljeni radovi, zbog finansija, i da on ne može, po zakonu, slati novce dok ne dobije projekat.

—Pa, traži projekat. Neka ga pošalju —naredi car.

—Tražio sam, više puta —požali se ministar i stidljivo pokaza Mujaginu depešu. Car poduže osta nad papirom i riječima, kenjac je ko ne vjeruje za projekat. Zamisli se, prostrijeli ministrove oči, pa kaza:

—Ja vjerujem da ima projekat!

—I ja! —sa smješkom se saglasni ministar.

—Pa, zašto ne šalješ novac?

—Pa, eto, poslaću sutra.

U Mostaru se raspredalo o mogućem Mujaginom hapšenju, ali kad stiže novac, iznenađenju ne bi kraja. Mujaga Komadina može šta hoće, i car postati, izvrnu priča o njemu.

Bečki stratezi su most očekivali za dvije godine, ili koji mjesec više. Novine javiše da je probni konvoj preko mosta Mujage Komadine u Mostaru, prešao jedanaesti mjesec po početku gradnje. Začudiše se Bečlijci, izvođaču dodijeliše najveća graditeljska i vojna odličja. Ime Mujage Komadine proču se po čitavoj carevini.

Konačno, i u Mostaru ga počеше uvažavati.

***

U Beču se pripremao ukaz o postavljenju Mujage Komadine za gradonačelnika Mostara. Prvi put se postavlja gradonačelnik. Mostarci su se ushićivali, a on, Mujaga, kao da se ništa posebno ne događa, kao i svih dana i godina prije, ustaje zorom, u pekari kupuje mlaku štrucu, stavlja je pod pazuhu, doručkuje i ručava odlamanjem, uzgred, obilazeći građevine. Zna samo za rad i namicanje dobara.

Novine su objavile dan ustoličenja. U Mostar su stigle ugledne zemaljske zvanice i visoki bečki dostojanstvenik. Podne je. Čas je svečanog ustoličenja i ručka. Svi su na okupu osim budućeg gradonačelnika. Nije još stigao običi sve građevine, još dijeli prekore i upute. Uzvanici se u sali pogleduju i nadviruju kroz prozor. Iščekuju. Domaći su uznemireni i postidjeni, a gosti uvrijeđeni. Zgledavaju se ljuti i gladni.

Konačno, sa nedojednom štrucom ispod miške, bahnu Mujaga Komadina. Nazva selam. Obazrije se. Ugleda dvije slobodne stolice. Sjede na bližu, ispod pazuha izvadi nedojedeni okrajak štruce i odloži pored pozlaćenog tanjira.

—Mujaga ručo!? —dobaci ćata, ali ga Mujaga ne ču, ili ne htjede da čuje.

Sjeo je na stolicu predviđenu za gradskog ćatu, opomenu ga bečki opunomoćenik:

—Sjednite na onu stolicu —kaza i pokaza rukom na čelnu stolicu ispod carske slike.

—Zašto baš na nju? —odbrusi Mujaga.

—Pa, red je, ispod Cara —zajedljivo će carski izaslanik.

—Šta je red? —zajedljivo će i Mujaga.

—Mjesto gradonačelnika je ispod slike cara —mirnije će visoki gost.

—A, ne, gospodine —mirnije će i Mujaga. —Mjesto cara je iznad gradonačelnikove glave —kaza, pa naredi ćati: —Premjesti cara, Franju, evo, evo ovdje, iznad mene.

—Ali, gospodine, čelo... —usprotivi se Bečlija.

—Čelo je, gospodine, gdje sjedi Mujaga Komadina! —odbrusi Mujaga i ostade pri svom.

***

Incident, kako slučaj oko ustoličenja nazvaše u Beču, na Dvoru prevrši mjeru. Mostarci se pridružiše ogovaranjima. Gradonačelnik je nastavio da radi i živi po svom. Zakurla golem poduhvat, gradnju najvećeg kupatila na Balkanu. Vidio u Beču slično, oduševilo ga, a on će i još veće, dva bazena sa toplom vodom, dvije saune, raskošan salon, baterije kabina sa tuševima... Ubrzo isprazni gradsku blagajnu, građani ga uzeše na zub, počеше i tužakati u Beč, pa otuda trže državni finansijski inspektor.

Danima Mujaga sluša nadmudrivanja gradskog računopolagača i inspektora, dosadiše mu, pa podviknu:

—Dosta! Šta zamaraš gospodina...

—Samo da završim, finansijsko... —usprotivi se računopolagač.

—Ne seri! —izdera se Mujaga, pa pouči: —Šta pametuješ, danima. Kaži gospodinu, iz Beča, tri stvari: Prvo, šta smo dužni dunjaluku. Drugo, šta je dunjaluk dužan nama. I treće, šta je na sonu. To je računopolagača da saopšti i pokaže, a svi drugi papiri su obično sranje...

Gradonačelnik je opravdao sve osim pogolemih troškova oko izgradnje kupatila, za koje nije imao ni odluku gradskog vijeća. Bi to povod da ogovaranja izđikaju iznad Mujaginog ugleda. Krupan lopov, tvrdili su dobro obavješteni. Državnim novcem gradi veliku privatnu banju, potrošio sav gradski novac, i onaj što je krunom predviđen za sirotinju.

Napadani su i gradski vijećnici, te se oni dogovoriše da na prvom sastanku vijeća postave to pitanje i osude gradonačelnika. A kada dođe do dugo pripremanog sastanka, gradonačelnik će prvi načeti pitanje kupatila.

—Prićate po ćaršiji, olajavate, te Mujaga troši sirotinjske novce, te sebi pravi banu državnim parama, sebi, svoju banu, te Mujaga ovo, te Mujaga ono... Jes, pravim banu, pravim, pićka vam materina, napraviću banu svojim parama, imam ih, crknite, napraviću sebi banu...

—Polako Mujaga, šta si se nahorozio, šta i ko priča... —prvi koji ne otprije bi Jova Šola.

—Ti pričaš, Jova, ti, baš ti olajavaš... —Mujaga na Jovu sruči srdžbu.

—Nisam, brte, ja... —poče se braniti Jova.

—Dobro, eto, nisi ti Jova, ali jes Ibrahim —Mujaga okrenu na prevrtljivca i svog najupornijeg ogovarača, koji je, kao kakva žena, stizao u sve sokake, da o Mujagi Komadini ispriča koju ružnu.

—Nisam, dina mi, niđe ni jedne ružne... —i Ibrahim požuri da se opravda.

—A, jesi li ti, efendija, Murate? —Mujaga ubode sljedećeg po redu.

—Ne dao Alah, a kako bih to ja... —i ovaj se napravi nevješt.

Proziva Mujaga jednog po jednog. Redom rekoše da nisu oni, neki sлагаše i da prvi put čuju za takve prigovore, a još u naletu bijesa, Mujaga nastavi:

—Pa, dobro, niste vi, a onda ko je? —Užarenim očima, još jednom opali po svim obrazima, sačeka da svi izgovore po riječ nijekanja, pa nastavi smirenije:

—Pa, dobro, nije niko od vas. Pa, dobro, hoćemo li graditi tu banu?

—Hoćemo, hoćemo, jaštaćemo nego graditi...

Izglasaše jednoglasnu odluku, da se gradskim novcem gradi banja Mujage Komadine. Ubrzo se i izgradi, ali se na svečano otvaranje ne odazva mostarski živalj.

Spremio se Mujaga za veliku govoranciju. Ljut je. Popeo se na sto, postavljen ispred ulaznih vrata Banje, i izgovorio kratku besjedu:

—Mostarci! Evo vam bane. Kupaće gaće i dva fiyorina u ruku, pa na kupanje u Banu. Ko nema to, gologuz u Neretvu. Ali, od danas, svi Mostarci moraju da se kupaju.

***

Koliko je Mujaga Komadina dovršavao zdanja, toliko je pridobivao zavidnika. Umorili ga. Darovao gradu najljepšu banju, i umjesto da su mu zahvalni, Mostarci ga ne vole. Ranije se lakše nosio sa zavidnicima, bili su osamljeni, znao je kome da uzvrati. Kome danas? Ne može svim žiteljima. Boli! Ovako ga je boljelo samo još jednom, prisjeća se, davno, kad je napravio prvu kuću evropskog tipa. Dopovezao ga se hodža Alajbeg. Optužio da je gradnja usilu islama. Uzjario je čaršiju protiv mladog graditelja. Tražio mu glavu u mutna vremena. Optužio da krstom zajahuje polumjesec. Bi mu došao glave da nije austro-ugarska smijenila tursku upravu. Ne mogaše oprostiti krvniku, hodži Alajbegu, poradiće i on njemu o glavi.

Austrijski vojnik ne zna za islam i džamije, pa od trideset i šest mostarskih minareta mislio da su industrijski dimnjaci. Industrijsko mjesto! Već prvog dana ga iznenadi i zaokupi zapomaganje čovjeka sa visokog "dimnjaka". Zaustavio se i sažaljivo posmatrao. Neobičan mu i način zapomaganja. Na to nabasa Mujaga Komadina i shvata da se vojnik iščuđava mujezinovom ukuisanju podneva. A kad se prisjeti da je na šerefetu hodža Alajbeg, poželje da mu naudi. Približi se tuđem vojniku, pa se i on počeo glasno iščuđavati.

—Šta, onaj, radi na onoj visini? —upita vojnik.

—Kuka, vidiš kao i ja —odgovori prolaznik, Mujaga.

—A, zašto kuka? —zapitati će tuđi vojnik.

—Zašto?! Popeo se i ne može da siđe —ozbiljnim glasom objasni Mujaga.

—Otkad je gore?

—Ima tri dana.

—I stalno kuka? —sažaljivo će vojnik.

—Neprekidno, tri dana —potvrđi Mujaga.

Pušćanim metkom vojnik skide kukavca, iz sažaljenja mu je prekratio muke, kasnije je objašnjavao na sudu, i pozivao na građanina prolaznika, kome je zaboravio fizionomiju.

***

Tako je mogao vratiti pojedincu, ali danas, poslije Banje, ovalikim zavidnicima, ne zna kako bi. Nastavi da gradi, nanovo se dokazuje, ali ne pomaže, vole ga manje za koliko vrijedi više. Može li se čovjek natovaren masovnom zavišću razbremeniti?, pita se Mujaga. Može i mora, mislenošću i radom. Odlučan je.

U povodu carskog rođendana, za svečanu dvorsku večeru, na spisku se nađe i ime Mujage Komadine, pa se tako obre u Beču. Prošetace gradom, sam, da ukrade koji projekat, objasni pratnji i izgubi se u velegradu. U neko doba mu se pripiša. Okretao se tamo-amoo, ne ugleda klozet, pa se prisloni uza jedan zid, odriješi šaljvare i zapiša. Bahnu policajac i uhapsi ga. Mostarski gradonačelnik doživje neviđenu neprijatnost. Oslobodiće ga tek po intervenciji Dvora. Pozlaćene carske kočije su ga preuzele, ali ga nisu smirile.

Na mostarskoj željezničkoj stanici se okupilo građanstvo, da dočeka gradonačelnika, koji dolazi..., ravno iz Beča. Na opšte nenadanje, Mujaga ne pođe za govornicu, umiješa se u narod. Za ruku dograbi dvogodišnju djevojčicu i povede niz Ričine. Snebivajući se, masa okrenu za njima. Kad stigoše na Musalu djevojčica prošaputa:

—Ja ću piškiti.

Kao da je to i očekivao, Mujaga je zavede u park, skide joj gaćice i otpusti je. Dok je dijete piškilo, on je iz torbe vadio smotke papira. Dozva gradske službenike, povede do mokračne mrlje, u ruke im ugura smotke i naredi:

—Ovdje napravite čenifu. I gradsku česmu. Evo vam projekat.

Nakon što djetetu dade slatkiše, osobitom pažnjom odabirane u Beču, starac i dijete nastaviše šetnjom uokruživati grad. Na raskrsnici za skretanje na Stari most, dijete će opet:

—Piškiću!

—I ovdje ćenifu! I česmu! Isto kao i na Musali! —naredi gradonačelnik.

Djevojčica je piškila još tri puta, a na tim mjestima, do nekoliko mjeseci, niklo je pet veleugodnih zdanja —ćenifa, kojim će se Mostarci, poput spomenika, desetljećima ponositi, i Mujagi Komadini dobro nazivati. Ovim klozetima, potrebnim jednako i velikim i malim glavama, Mujaga Komadina konačno i nepovratno pridobi naklonost i svih Mostaraca.

***

Mujaga Komadina je postao neprikosnoven otac grada, čaršija se ponosi njim ali se njemu i obraća za pomoć. On pomaže koliko hoće i može, a nesporazume izgladuje duhovito.

Četiri vojnika se obratila molbom muftiji, da im produži po dva dana dopusta, da u svojim domovima proslave Bajram. Muftija je produženje odobrio, ali je o tome zaboravio da obavijesti nadležnu komandu. Ni krive ni dužne, četvoricu mostarskih vojnika pozva vojni sud. Očevi im se nađoše kod gradonačelnika, Mujage Komadine. On ih primi toplo i umiri:

—Dobro! —škrto će Mujaga, zamisli se, pa nastavi: —Sinove vodite kućama, a šesti dan da ste ih poslali u jedinice.

Istoga dana mostarski gradonačelnik objelodani epidemiju tifusa i zabrani ulazak i izlazak iz grada. A do pet dana izdade novu naredbu, po njoj je epidemija tifusa prošla. Po jedan plakat posla zadocnjelim vojnicima, da ponesu u svoje kasarne.

***

Drugom prilikom, kada ono na Mostar pade snijeg koji je rušio kuće, gradonačelnik Mujaga Komadina se obrati vojnoj upravi, sa molbom da vojska pomogne skidanje snijega sa krovova. Iz straha da momci ne nazebu, kako je objasnio komandant, vojska neće pomagati akciju.

Mujaga Komadina se zabrinu, jer samo vojska može spasiti katastrofu grada. Uputi se do komandanta i dade garanciju:

"Ni jedan vojnik se neće nahladiti. Odgovornost preuzimam ja. Imam ja za to lijek".

Po Mostaru, strogom naredbom, pokupi sve suhe smokve, pa ih podijeli vojnicima koji će čistiti snijeg. "Ko pojede šaku suhих smokava, ne može se nahladiti", objasnio im je.

I, zaista, vojnici su sa svih krovova uklonili snijeg, a ni jedan nije nazebao.

***

Dobročinitelj, Mujaga Komadina, nije mogao uvijek pomoći, često se žalostio zbog toga, ali i ljutio na neke nezadovoljnike, one što svaki dan traže nešto. Presretali su ga na ulici i molili. Njih se, a da ih ne povrijedi, oslobađao ovako.

Kako je i inače, Mujaga, svaki dan i u svako vrijeme, pod pazuhom nosio štrucu, u trenu primicanja uličnog molioca, on bi zalomio zalogaj hljeba, ubacio ga u usta, pa u prolazu promrmljao:

"Ne mogu govoriti punih usta".

***

Odnio je sve bitke, i one sa monarhijom, koja je sve bliža pohodu ka Crnom moru. Ona na svaki način nastoji udovoljiti Bošnjacima, čak će im podariti i dolazak cara. Car će posjetom udostojiti i Mujagin Mostar.

Poznati germanofili i uvaženi mostarski profesori napisashe pozdravni govor, koji će gradonačelnik naučiti naizust, i na svečanom dočeku kazati kao domaćinsku besjedu.

Mučio se Mujaga sa stranicom krasnopisa, koju su mu profesori čitali po tri puta na dan, ali je u glavi ostajalo malo od tih čudesnih riječi. Dva mjeseca se rvao. Lakše bi sagradio još jedan Mostar, nego naučio sve to, žalio se prijateljima. Primicala se besjeda a on postajao sve nespokojniji. Prevrši dolaskom dvorskog policajca, koji je tu da unaprijed osigura visočanstvo od kakvih izroda. Grubo nastupi, pa ga Mujaga zamrzi od prve, ali morade s njim u obilazak grada, da zajednički uoče sva moguća opasna mjesta. Krenuše fijakerom.

—Za Mostar je ovo prevelika vijećnica —kaza nezvan gost i upita: —Ko vam je ovo napravio i za koliko vremena?

—Ja! —požuri da se pohvali graditelj, i doda —za osam godina.

—Toliko dugo —začudi se Bečlija i doda —mi bi to, u Beču, za četiri godine.

Kad stigoše do mosta Mujage Komadine, gradonačelnikovoga ponosa, saputnik se opet začudi, kaza:

—I ovakav most imate!/? Za koliko njega napraviste?

—Ja ga napravih, za jedanaest mjeseci. Moj je i projekat —ushićeno će Mujaga.

—A mi bi to, u Beču, za pet mjeseci —posprdno i hladno će evropejski policajac.

Do suza je povrijeđen graditelj, ujeo ga bečki kicoš i špijun, pa poželje da zaustavi fijaker i izbaci ga na ulicu, ali se ne usudi, ipak, u pitanju je velika zvijerka, kasnije se žalio prijateljima.

Uklipio Mujaga i ne progovara ni jedne. Ne popusti ni pred sljedećim uvredama. Jednu ne otrpje.

Pred velelepnom zgradom gimnazije, zaista, gost se iskreno zadivi. Kaza:

—Ne bih vjerovao da na Balkanu postoji ovakvo što. Kad je pravljena?

—Ne znam, dina mi —ozbiljnim glasom će Mujaga i nastavi —ne znam, ali, jutros, kad sam prolazio na posao, još nije bilo temelja. —Kaza pa pogledom ošinu saputnika, koji će domalo postati poslušan, pa i zadatak osiguranja obaviti po gradonačelnikovim savjetima.

Na svečano ukrašenoj željezničkoj stanici okupio se neviđen svijet, na binu se penju gradonačelnik i car, a narod plješće i propinje na prste. Mujaga Komadina ih ne vidi, ni pratnju, domalo ni cara, zabavio se stranicom krasnopolisne besjede, preslišava se, priprema da izgovori što tečnije. Nasta tajac, uobičajen pred besjedu, tada iskorači gradonačelnik i u času pobrka red zadatih riječi. Ispreplele se čudesne riječi, pobrkao početak. Zaboravio besjedu. Muči se prisjećanjima. Muči. Zaboravio. Dječaćkim izrazom lica podiže pogled do carske krune, pa otpoče krupnim glasom:

—Care, Franjo! Jebeš mi mater, ako mi nije milo što si došao u Mostar. Dobro nam došao!

***

Baš ovu sliku i riječi gradonačelnika Mujage Komadine, Mostarci će godinama pamtit i prepričavati.

Ona je danas posebno prisutna. Lebdi povrh posmrtno povorke. Nepregledne. Brojnošću se može porediti samo sa onom iz dočeka carske krune.

Pogledi preko povorke, na bilo koju stranu grada, zaustavljaju se na stamenim Mujagininim građevinama. One su se izdigišile, one tako odaju dužnu poštu svom stvoritelju.

GRETA I ENO

Jesenja tmurnoća je pritisla mostarske sokake. Školsko je doba, ulice su pune mladeži, ali nema uobičajenog smijeha, žamora i prodornih riječi. Dopuhala je tužna vijest, čaršija se prilagođava promjeni.

Istovremeno u beogradskom studentskom gradu osviću neobične, zidne, novine, u njima se iz časa u čas dopisuju svježije vijesti. Na vrhu su krupna slova: ZDRAVSTVENO STANJE GOSPOĐE HABIBE. Oko novina je metež.

U ekstra luksuznoj sobi VMA, najveće balkanske medicinske institucije, sa posebnom pažnjom ljekari bdiju iznad bolesne starice. Posebnost je svakodnevna posjeta bolesnici uvaženog ljekara, generala i akademika Isidora Pape. Izgledom, manirima i riječima bolesnica ne odaje utisak osobe koja može da zavrijedi prisutnu pažnju. Dvapat dnevno je posjećuju i po desetak svečano odjevenih mladih ljudi, svako sa buketom u ruci, istančanim ukusom, biranog cvijeća. Popričaju sa bolesnicom, razastru gomile smijehova i odu.

—Ko ste vi, gospođo, pa vas ovoliko paze? —ne otrpje glavna sestra, da do koji dan ne razgoliti znatiželju.

—Ja sam majka predsjednika opštine iz Mostara —ponosno odgovori bolesnica.

—Jest mi, vala, i Mostar neki grad! On i njegov predsjednik...! —nipodaštavno promrmlja sestra.

—Jeblo ti pašče mater! I tebi i onome ko te ovdje zaposlio. Ovdje bi morale da rade kulturne i obrazovane sestre. A vidi tebe, sto oka, mora da te ćaća pravio u svinjcu. —iz do maloprije mirne i ćutljive bolesnice krenu bujica riječi, koju više neće zaustaviti niko. Čak ni general Papo.

Tako je počeo odlazak Habibe iz života, neobično kao i dolazak.

U potrazi za golom korom hljeba, djevojčica je dopala služavke. Kad se najede, umi i obuče u čiste haljine, Mostar dobi najzgodniju djevojku. Dočula da liči na čuvenu glumicu, Gretu Garbo. Poći će u kino, prvi put, da vidi to lice.

Liči na nju, uvjeri se, pa je poče oponašati, frizurom, gestovima i odjevanjem. Doraste do kopije ljepše od originala, saglasi se i ona i čaršija.

Nazvaše je Greta.

Muška požuda izđika, cijena joj poraste do neba. Prvi ne izdrža iskušenju gazda kojemu je služila. Ubrzo završi u raskošnoj javnoj kući. Skupoj. Postade miljenica o kojoj se na daleko zna. Sretno se spojila ženska ljepota i dar milovanja, ljubavnici su objašnjavali visoku vrijednost mlade miljenice. Ovladavši zanatom, izuzetno zdrava i nježno jaka, umilostila je i smirila velik broj muških naboja.

Na pragu trošnosti izbi Drugi svjetski rat. Italijanski ljubavnici su okupirali Mostar zbog Grete, šalili su se okupatorski mladići. Brzo je učila jezik i pjesme italijanskih, a kasnije i njemačkih posjetilaca javne kuće.

Kao što ratom niko ništa nije zaradio, tako i Greta iz njega izide gologuza, bez igdje išta, ako se ne računa dijete, sin Eno, debeljuco mlitavih očiju.

Boljševici zatekoše Gretu u oronulom stanju. Odbaciše je u depo islužene robe. Povrijedili je i ujeli za srce, do kraja života im to neće oprostiti. Seljaci sljegli iz šume i prigrabirili vlast, rugala im se, a oni je hapsili zbog tih riječi. Umjesto seljacima poče ih nazivati Šveđanima, a pošto su se i domoroci osjećali ugroženim od došla, čaršija prihvati Gretin bunt, pa i ime —Šveđani.

Nestalo je sjaja u očima bivše miljenice, i ostalog što joj je značilo životnu ugodnost, pa se sva posveti djetetu. Gologuza ga je kupala do punoljetnosti. Držala ga je uzorno čistim i odjevenim. Ponosila se njim, kicošila ga, ali po modi svoje mladosti, ali ga, nesvjesno, i izvrgavala čaršijskim pogrdama..

Ne mogavši naročito pomoći izgledu već izboranoga tijela, zarobljenica ljepote, gospođa Habiba je mirisala čistotom tijela i odjeće, opet doprinosila ljepoti grada, kako je objašnjavala svoj čistunluk. Pri susretu sa kojom zapuštenom ženom, ne daj bože, još i prljavog rublja, presrela bi je i žestoko naružila:

—Sramotiš Mostar, a vidi kako je on lijep i umiven. Pekso jedna. Svako jutro peremo ulice, a ti, pogledaj se, kao za tvorom, za tobom smrdi trag, zasmrđuješ grad. Da više nisi kročila na ulicu neuredna i prljava.

Bez stana i zaposlenja je, kao i ostali građani koji nisu radili za revoluciju. Vodeći Enu za ruku, Habiba poče obilaziti kuće, da što pomogne, zaradi i preživi. Posla je premalo, zbog toga okrivljuje ljude i predmete. Na ulicu istresa psovke, galame, prijetnje i drame. U početku su se građani na to zgražavali, ali se vremenom i privikli, i sami postajali

učesnici. Na ulicama se rodila svojevrsna otvorena pozornica, koja će postati nezaobilazni dio grada. Ime Greta napadno odbacuje, jer je u vezi sa kurvom, a neće da je to bila, zbog Ene, i žestoko se ljuti kad je ko nazove tim imenom. A uporno je nazivaju, njoj uprkos.

—Ja sam gospođa Habiba! —uzvraćala bi kričavo.

Prvi čin drama je isti. Čvrsto držeći Enu za ruku, svako jutro, izlazi iz podstanarske sobice na ulicu, i započinje dijalog sa prozorima i sokacima, znajući da iza njih izviruju dokone žene, ona ih naziva mahaluse.

—Šveđani, majku vam jebem, prestali travom trati guzicu, pa mislite da ste postali građani. Koze vam i ovce, a ne načelnništva, predsjedništva, policiju i komitete, pa da jebete nas, rođene građane.

—Greta! Greta! Greta!

Samo je pitanje vremena kad će i ko će to da izvikne. Što kasnije to gore po prolaznike, jer vremenom akumulira psovke, što duže to veći arsenal, koji mitraljeskom brzinom sasipa. Najgore je najbližem prolazniku, ako već nije uočila izvikivača, uslijedi oganj nebeski, a njega ne može ponijeti niko, mora se braniti i uzvraćati, a njoj to i treba kao povod za rat, koji traje dok ne lipsa napadnuti prolaznik, ulica, okupljena gomila ili ona sama. Ako je lipsala ona, što se desi veoma rijetko, znak je da je naletjela na pravog skorojevića, Šveđanina, koji je odmah pao u vatru, takvi sve mogu otrpjeti osim da mu se kaže da je seljak. Zaplet dovodi do gurkanja, a iza toga i rasplet.

Za ruku hvata Enu, koji se u vrijeme svađe smješкао i po koji put ponovio Gretinu rečenicu: "Jesi, Šveđanin si." Sa djetetom izmigolji na kraj gomile, odmakne koji korak, pa požuri sa udaljavanjem i govorenjem:

—Kako vas nije sramota govoriti prostačke riječi pred ovim kulturnim djetetom? Vidiš, sine Eno, kakvi su Šveđani, prostaci, isti kao i oni u komitetima. Budi svakakav samo nemoj kao oni. Ti si kulturn... Ti si lijep, i moraš uvijek biti lijep, jer ti si dio mostarskih čistota..

Kad bi vakat za školu, Enu dopade "posebna", pa ga je Greta, držeći čvrsto za ruku, vodila do školskih vrata i sačekivala u povratku. Mostarska djeca su mogla da zaborave svoje rasporede časova, ali su Enin pamtili. Sačekivali su Gretu i Enu i pratili ih u koloni. Povremeno dobacuju, tek toliko da Greta ne ostane bez povoda za dramu.

Eno je izuzetno redovan u dolasku u školi. Nakon velikog odmora napušta nastavu.

Za vrijeme velikog odmora đacima se dijele besplatni sendviči, kifla sa premazom, pa se oko korpi stvara gužva, posebna atmosfera, koja na djecu ostavlja utisak. Tu se događaju i tuče, i plač, i šale i izvikivanja..., i sve to dobi jedinstveno ime —kifle. Iza kifla nema te sile koja bi Enu ustavila u školskoj zgradi.

***

Jednom prilikom Eni uduljio čas, nikad dočekati kifle, a učiteljica zapričala dosadno. Eno je ne sluša, ne zna ni o čemu priča. Zanesena u predavanje, učiteljica se prisjeti da bi u nastavu trebalo uključiti i đake, pa započe pitanjem:

—Ko zna ime pisca...?

Eno prvi podiže ruku. Začudi se učiteljica i obradova. —Hvala bogu kad sam i ovo dočekala, Eno zna. digao ruku!? E, hajde, moj lijepi Eno. Kaži.

—Kad će kifle? —bubnu Eno nakon što je lijeno ustao.

—Bezobrazniče! Samo ti je žderanje u glavi..! —presvrnu učiteljica, nastavi još žešće: —Tebi fali daska u glavi.

—Jebla mater, Švedanko, tebi fali pilana daske —ne jedeći se mnogo, uzvрати Eno.

—Marš napolje, bezobrazniče jedan! I ne dolazi u školu bez roditelja... —izderači se učiteljica, sjuri do Ene, dograbi ga i izgura u hodnik.

Pri pomisli da bi mogao ostati bez kifle, raspali se dječčić i sjuri niz stepenice i ulicu. Domalo je on požurivao i vukao Gretu, a i ona, udvostručila korake, i jezik. Tako da se ponaša sa njenim, kulturnim, djetetom..., usput je objašnjavala sve većoj pratnji. I tako sve do učionice:

—Gdje je, ta, Švedanka, majku joj nekulturnu, da joj ja pokažem kako treba da se ophodi sa kulturnim djetetom...! —odjekivalo je hodnicima.

Učiteljica se dosjeti povodu meteža i galame u hodniku. Pođe prema vratima, ali ih Greta otvori prije. Osvrnu se na djecu, koja su je dopratila sa ulice, da broj riječi prilagodi njihovom broju, poče:

—A tu si, Švedanko! Tu! Prostakušo! Ti učiteljica u gradu!? Na selo ću ja tebe...!

—Polako, drugarice, polako, smirite se, drugarice...! —zapomaga neiskusna mladost, koja bi da raspravi van učionice.

—Ko ti je drugarica? Nisam ja s tobom čuvala ovce pa da smo drugarice. Ja sam gospođa, toliko bi bar trebalo da znaš...

—Pa, dobro, gospođo, dobro. Smirite se. Zna, ipak, pred ovoliko djece. Zna, iznervirao me, rekao da mi fali pilana daske.

—Neka ti je rekao. Neka. I nije ti dosta rekao. Tebi, učiteljice, takva si, fali sva daska bosanske drvene industrije...

—Smirite se, gospodo, molim vas...!

—Eno, sine, hajdemo od ove prostakuše. Nećeš, ti, više dolaziti u ovu školu, pa da te kvare Šveđanke. Naći ću ja tebi kulturnu učiteljicu...

—Neću ići! —pobuni se Eno.

—Polazi, moje lijepo i kulturno dijete.

—A kifle!? —zapomaga Eno.

Kifle, prisjeti se i Greta, pa put učiteljice isuka jezičinu.

Nasreću, ubrzo stigoše kifle, pa se Greta i Eno, okruženi brojnom pratnjom, nadoše na dvorištu. Tu će, da vide i čuju i djeca ostalih razreda, napričati, sve dok ne počne popuštati malter školske zgrade, a onda će, uz veliku pratnju, nastaviti ulicama. Kad se njenih riječi nasite i mostarski dućani, uputiti će se u podstanarsku tjeskobu.

***

U povodu poremećaja međunarodnih odnosa i pokušaja narušavanja unutrašnjeg bratstva i jedinstva, kako su govorili drugovi odozgo, u Mostaru je upriličen golem skup, miting, na kome je govorio drug visokog državnog ugleda, a narod, uz svaki izdah govornika, aplaudirao i izvikivao:

"Bratstvo i jedinstvo." Greti je drago da izvikuje, a danas to i traže, na svome je, pa je najgrlatija.

Oko nje, kao i uvijek, okupili su se oni što bi da trehaju. Greta je u visokim drvenim nanulama, pođoše od njih. U trenu kad ona grlato usklikne bratstvu i jedinstvu, oni joj nagaze golu nogu o oštar brid nanule. Na jeziv bol Greta uzvraća psovkom: "Jebo vam vlah mater".

Najednom se iznad utihlog mitinga počеше oriti Gretina izvikivanja:

"Bratstvo i jedinstvo, jebo vam vlah mater..."

Prihvaća i Eno, protegne se da nadvisi, pa kad se umire svi, zakliktaju njih dvoje:

"Bratstvo i jedinstvo, jebo vam vlah mater". Oni pored Grete su našli zabavu, podržavaju Gretu i Enu, nagazuju nanulu i razjaruju. Potraja dok se ne pojavi zaduženi "patriota", koji dozva narodnu miliciju. Nasta uobičajena Gretina drama, mitingaši govorniku okreću leđa da bi Gretu ispratili u zatvor.

***

Zbog stambene izgradnje ruši se kuća u kojoj je Greta podstanarka. Dobiva nužni smještaj u selu Rodoč.

—Malo je Šveđanima što su zavladao gradom, evo, nas, ugledne i rođene građane i iseljavaju... Seljaci ne umiju ni prepoznati ljepote grada, a kamo li da ih uvećaju. Ruše kuće ljepotice da bi gradili betonske sanduke. Male im ove kuće, hvale visinu novih, ponose se rugobom... —nabraja Greta po sokacima, zarađuje nove zatvorske dane.

Greta se žali na sve strane, obilazi nadležne i nenadležne gradske institucije. Svako jutro je u drugoj, a započne sa kancelarijom predsjednika gradskog odbora, borca iz Popova polja, kojega je posebno optuživala, kao vođu Šveđana. Raspojasana, vukući Enu za ruku, nevolju je objašnjavala usputnim ranoranilačkim radnicima. Dosta im i sebe, a ona bi se tako rado objašnjavala, objeručke prihvata i mala dobacivanja.

—Gdje si poranila, gospođo Habiba? —svako jutro će upitati neko.

—A, evo, sinko, idem kod predsjednika, na kafu. Svako jutro me pričekava, da je popijemo, zajedno.

Jednoga dana trehaši nagovoriće Gretu da pođe u Sarajevo, u vrh, da odozgo naredi povratak Građanke u grad.

S Enom dogura do predsjednika republičke skupštine, druga Vlada Šegrt. Vratila se sa novim pričama, iz prestolnice. Vidjela vladu i partiju, sada zna sve. Nova zabava. Čim osvanu prvo jutro, krenu u vrh mostarske vlasti.

—Bila sam u vrhu —kaza čim stiže do predsjednika gradskog odbora, pa spustivši glas naredi: —Naruči nam po kafu, a Eni, on je kulturno dijete, sok. —Nastavi: —Bila sam kod glavnoga u Sarajevu. Rekao mi je da mi, odmah, daš stan...

—A kod koga ste bili? —upita predsjednik, nakon što posjedaše.

—U glavnoga. U onoga što vedri i oblači...

—U kojega? —uporan je predsjednik.

—Ama, u onog, onog, onog... Ne mogu da se sjetim, pasjeg imena... —napreže se Greta, ali ne može da se prisjeti. Okrenu se prema Eni. —Sine, Eno, u koga smo, ono, juče, bili? U Sarajevu. Kako mu ono bi ime?

—Okle ću to, bona, ja znati? —hladno će Eno.

—Prisjeti se, sine, Eno, prisjeti.

—Ne mogu.

—Kako ne možeš, sine Eno, prisjeti se, znaš ti, samo da se sjetiš. Ti si bistro i kulturno dijete, znaš, prisjeti se. Znaš, sine, on je narodni heroj, pjeva se u narodnim pjesmama, prisjeti se —majčinom dobrotom je pomagala Greta. —Znaš, ti, znaš, prisjeti se...

—Aha, aha, znam! —nenadno i razdragano će Eno. —Znam, pjeva se u narodnim pjesmama, pa to je, bona, pa to je, Stari Vujadin.

—Ne znate ni u koga ste bili, pa kako da vam vjerujem —kaza predsjednik i još jednom uspješno odloži Gretu i Enu za sljedeći dan. —Idite vi lijepo kući, pa kad se prisjetite, onda dođite —posavjetova ih.

Nikad ovoliko ljuta, hodi ulicama uzduž i poprijeko, ujeda sve što stigne i sretne, a kada se koliko-toliko smiri, okupi grupu građana i izreče kletvu koja će je nadživjeti:

—Da hoće, bogdo, puknuti brana u Jablanici, da popliva Mostar. Seljaci sljegli sa brda, ne znaju plivati, podavili bi se, pa bi opet ostali samo mi, građani, Mostarci. I svi imali stanove, i Mostar opet postao lijep i čist. Opet Mostar bio Mostaraca.

***

U Zaliku građani nađoše jedan stan za Gretu. Domalo će se naselje po njoj i nazvati —Gretenburg. Visoka zgrada, a komšija se ne može birati, pa Gretu opet okružili Švedani. Jedna, tek pristigla sa sela, komšijski se požali Greti, visoko joj na šestom spratu.

—Šta ti fali?! Taman ti ugodno. Možeš da gledaš selo i u njemu stado koza, koje kmeče za tobom.

Mostar ima nekoliko televizora. Svako hoće da vidi to čudo tehnike. Ima ga i Gretin komšija, sa prizemlja. Bi mu na štetu kućnog mira, stalno komšije na sijelu, ostaju do kraja programa, žalio se prijateljima. Da se našale s njim, trehaši kazaše Greti da je televizor zajednički, stanara zgrade. Svaki dan, od prve do posljednje emisije, Greta će presjedjeti njegovom stanu. Premorila ga.

—Gospođo Habiba —jedne večeri, komšija i imalac televizora, poče okolišajući —nije dobro za oči, naročito mladom Eni da svako veče gleda televiziju do kraja programa.

—Ti svoj posao, ja ću svoj! —presiječe ga ona i nastavi —Opominji svoju ženu. Ona baca smeće kroz prozor i na stubište, blati ljepotu gradskog sjaja. Prostakuša, smeta joj miris parkovskog zelenila.

—Znam, ali, ostaješ do kasno, svako veče, ne daš mi da spavam, a rano moram...

—Prestani, prostačino! Vidiš da gledam emisiju, zanimljivu, ozbiljnu muziku. Šveđanin, šta ti znaš o muzici, naravno, tebi bi trebalo zabraniti da gledaš televiziju...

—Kome, ti, to?! —povrijedi se domaćin.

—Tebi! Zabraniću ti da gledaš televiziju. Prebaciću televizor iz tvog stana, u svoj.

—Ama, ti, televizor...?

—Uzeti ću ga i prenijeti, hoću. Hajde, Eno, da prenesemo televizor... —kaza i krenu da dograbljuje televizor.

***

Greta je posvećivala dužnu pažnju odgoju i obrazovanju djeteta, zbog toga ga je toliko i držala uz televizor, odabirala obrazovne radio emisije, kupovala dječije novine, i naglas ih čitala ona, jer on sam to ne bi. Do filma je naročito držala. Gledala je svaki koji je igrao u Mostaru. Dječaka je sjedala uz platno, da bolje vidi i čuje, a ona u ložu. Nije dozvoljavala da gleda golišave scene, tu je bila stroga, naredila mu je da u tim situacijama okrene glavu od platna, i gleda u lože.

—Eno, sine, okreni se! Sad će ljubavna scena! Nije to za kulturno dijete! Eno, sine, okreni se... —salom je odjekivao glas brižne majke.

Mladi gledaoci, vremenom, bilo ili ne bilo Ene u kinu, u toku erotskih scena, u glas su izvikivali:

—Eno, sine, sine Eno, okreni se...

Kad se Mostarac nađe osamljen u nekom gradu, u nadi da će susresti slučajnog sugrađanina, pođe u tamošnje kino, sačeka slobodniju scenu, da bi otegnuto uzviknuo:

—Eno, sine, Eno!

—Okreni se, sine, Eno... —odmah uslijedi odgovor, ako tu ima makar jedan Mostarac.

—Eno, nije za kulturno dijete... —javlja se i drugi, treći...

—Raja, nađimo se na izlazu... —uslijedi dogovor.

***

Prije rata Gretu su hapsili sa komunistima, za vrijeme rata sa komunistima, poslije rata sa komunistima-ibeovcima, pa je poznavala sav revolucionarni gradski kadar. I on nju. Jedan od njih, Džemal Bijedić, u svojstvu predsjednika jugoslovenske vlade, obilazeći mostarski zatvor, u njemu zateče Gretu, nasmija se, rukova pa upita:

—Kako ste, gospođo Habiba?

—Dobro, a ti, moj dobri predsjedniče? Kako te paze, gore, u Beogradu?

—Dobro, dobro me paze. Ko bi vjerovao, gospođo Habiba, da ću vas zateći ovdje.

—Suđeno nam je, družo Džema. Nas dvoje se i možemo sresti samo u zatvoru —šeretski će Greta, pa doda: —Naredi, ovim Šveđanima, neka me puste iz zatvora. Odmah! I još nešto, naredi da ovaj zatvor osvježe novom fasadom. Kvari ljepotu, moga i tvoga, Mostara.

—Hoću, gospođo Habiba, hoću... —uz osmijeh, prihvati predsjednik jugoslovenske vlade drug Džemal Bjedić.

Greta se do nekoliko minuta nađe na slobodi, a do nekoliko dana i sive zidove uokviriše skele. Kasnija bjelina ogromnih zidova je zaista uveselila ulicu, Gretinom zaslugom, govorilo se po gradu.

Poslije jedne "istorijske" plenarne sjednice, gore, u Beogradu, po Mostaru počеше da hapse direktore. Narodu drago, zabavlja se čaršija, i to dočekala. I Greta je vesela. Tih dana je put nanese pored zatvora. Jedva se provlačila raskopanom ulicom, jedila se, pa kad dođe do radnika, po njima osu paljbu.

—Šta ste ovo uradili, sram vas i stid bilo. Građanima ne date ni da prolaze. Smeta vam ljepota grada, ugodnije se osjećate na selu, pa orete gradski asfalt.

—Gospođo Habiba, kopamo kanale —pravdao se predradnik.

—Baš sada? —naruži Habiba.

—Sada, počinje zima. U zatvor uvodimo parno grijanje.

—Pa da! Počeli direktori ići u zatvor, ne mogu bez grijanja, da im guzice ne nazebu... Ali, neka se oni useljavaju, tu, neka, Mostar će biti čistiji bez njih.

***

Greta je ostarila, Eno opunoljetio, ali nije za kakva posla, sve se teže prehranjuju. Zabrinuta je i razmišlja kako da preživi. Neće da traži socijalnu pomoć, neće da tereti budžet namijenjen za čistoću i ljepotu ulica, objašnjavala je čaršiji žaleći se na neimaštinu. I opet se snašla.

U sali hotela "Ruža" obavljaju se sva gradska vjenčavanja. Na svako će Greta i Eno. To je njeno otkriće za preživljavanje. Odmah po zaključenju braka, njih dvoje će mladencima uručivati buket cvijeća. Oni uvijek prvi. Izljubiti će mladence. Biranim riječima će Greta da čestita sretan brak, glasno, da je čuju i najudaljeniji:

—Sretan vam brak, moja dječice. Da vam Bog da zdravlja, ljubavi i zdravog muškog poroda... Ostanite uvijek lijepi kao danas, uljepšavajte Mostar.

Vremenom će Greta i Eno postati sastavni dio ceremonijala vjenčanja, koliko i kumovi, matičari... Kum i mladoženja daruju Gretu, novčano, svi isto, u skladu sa inflacijom.

Dok nevjesta dovršava predvjenčanu toaletu, mladoženja izdvaja poznatu sumu novca i odlaže u džep, "za Gretu i Enu". U mostarskom žargonu, kad se pita za bračno stanje, pita se da li je bio "kod Grete i Ene". Na svim vjenčanim fotografijama su oni. Navikli, i bez njih ne mogu. Ipak, dogodi se, uglavnom iz grupe Šveđana, mladenci se ne izljube sa Gretom i Enom. Ne daruju. Uslijede pogrde:

—Šveđani, kopilad, vidi kako si grdan, vidi nje, vidi joj labrnje... —raspuca se Greta, a i Eno po koju ponovi. Za kraj je ostavljala obaveznu kletvu:

—Dabogda ostali bez poroda!

I, zaista, prepričava se, koga je Greta proklela, ispunilo se, ostajao je bez poroda. Zbog toga su mladenci požurivali da Greti daju Gretino, da čim prije dobiju blagoslov.

***

Ovih dana se mladenci vrpolje, iščekuju Gretu i Enu. Napipavaju izdvojene novčanice, nadaju pojavi dva draga lica, nije valjda nesreća da se baš njima to dogodi... Tužni. Razmišljaju o porodu.

U Beogradu studenti svježim cvijećem uljuđuju najluksuzniju bolničku sobu, a u Mostaru, istovremeno, grobari kopaju raku.

Na italijanskoj granici je pronađen Eno, iznakažen i usmrćen.

Mladenci još hodaju po čaršiji, nadaju se...

Pored svježe humke talasa se još ne zasađen srebrenast bor, po posljednjoj volji gospođe Habibe; da vitkoćom i svjetlošću uljepšava grad, i da svjedoči njenu ljepotu.

NEDA I JURE

Ljudi koji nadžive smrt postigli su to svojim životnim djelom, slikom, česmom, romanom, državom..., djelom po kome se pamte. Neda i Jure, kojih desetinama godina nema među živima, svakodnevno se spominju, a djela nemaju. Ili ga ne vidimo!? "Eto vas kao Neda i Jure". Rečenica je kojom se pamćenje prenosi, a izgovara se ljudima koji se zdušno druže, naročito uspjelim bračnim parovima..

Makoliko velik, osamljen čovjek je mal. Tako su oni tumačili svijet i opravdavali svoju pojavu.

Šezdesetogodišnji Jure, starolikiji od svojih godina, nizak i poguren, mršav i neizgledan, izrazom lica je nudio dobrodušnost, pomirljivost, savršenstvo mirnoće duha i vaskoliku bezbrižnost. Činio je po volji drugih, naročito po volji supruge Nede. Kad je ona raspoložena i tiha, ponašao se kao da je postigao sve ovozemaljske ciljeve. Blaženo.

Pedesetogodišnja Neda je muževljeva suprotnost, visoka i debela, zločeste naravi i britkog pogleda, stalno je u pokretu i jalovim poslovima. Bez prijatelja je, a i kad stekne kojeg, kao da čini sve da ga izgubi. Ipak, Jure dobrotom više naplijeni ljudi nego ih Neda uspije da rasturi. Te suprotnosti su ih sastavile i održale u čvrstom braku. Nerazdvojni su, iz kuće ne izlaze jedno bez drugog. Nikad, jer, po njima, osamljen čovjek je nikakav čovjek.

Pet-šest koraka ispred Jure, gorostasna Neda grabi krupnim koracima po mostarskim pločnicima, mrkoćudno, tek se povremeno oglasi, mrmorom ili oštrim glasom da naruži Juru. Ona žurno i bahato, a Jure tiho, sitnim koracima trčkara za njom, smiješi se, i biranim riječima brani od njenih uvreda. Krivac je zato što zaostaje za njom, sa razlogom ga grdi, on prihvata prijekor, dodatno ubrzava koračiće, hoće da joj čini po volji, ali kad

mu to ponekad i pođe za rukom, ubrza i ona, odmakne više i potvori opravdanje za svoj bijes i nove pogrde. One uslijede po naglom zaustavljanju, izgovara ih glasno i prijeteći, jer hoće da tome svjedoče prolaznici. Iskuljava bujicu pogrda koje Jure u strogo mirnom stavu pomno sluša i proživljava. Zaustavljanje i grđenje ponavljaju se svakih dvije-tri stotine koraka, tako da prisutnost Nede i Jure na mostarskim ulicama ne može proći nezamijećeno. Prolaznicima to zaokuplja pažnju, poneki ustaju u odbranu Jure, neki zbog šale, a neki zbog zbilje, to upetljavanje Nedu dodatno raspaljuje, a na Jurino lice dograđuje bezazlenu začuđenost.

Na kraju pješačenja, gotovo redovno, Neda i Jure završavaju tamo gdje ima pića. Ona za gostioničarskim stolom, uz čašu rakije, a on koji korak od nje, stoji ili čuča. Prati joj pokret i mig, bezazlenu, uvijek spreman da postupi po njenoj zapovijesti. Zatečeni gosti ih pogleduju, a njih dvoje tome kao ne pridaju pažnju, a nesretni su ako tih pogleda nema. Iz dana u dan se ponavljaju ophođenja:

—Nedo! Zašto Juri ne daš da sjedne?

—Plati mu rakiju, pa će sjesti —svaki put isti je Nedin odgovor. I jedino tada se na njenom licu može naslutiti pomirljiv stav, koji potraje koliko i donošenje počašćene rakije. Tada dolazi do preobražaja izraza i govora, svaki put otpočne naredbom:

—Jure! Dođi! Sjedni za sto.

Rakija je česta Nedina misao. Očekivala je i dočekivala da je časte kafanski gosti, a ako čekanje prekorači strpljenje, dopovezivala bi se Jure, deračila: —Da si kakav čovjek, častili bi te ljudi.

A oni, gosti, zaštićujući Juru, rakiju su naručivali i za Nedu i za Juru.

Dok su bili mlađi zarađivali su i tada tek koliko je nužno za preživljavanje. Nedino je bilo da iznađe posao, a Jurino da ga obavi. Obično se radilo o pilanju i cijepanju drva. Ona je organizator posla. U toku rada sjedi pored drvarice i naređuje mu šta i kako da radi. Kadšto i naruži, jer on otrpve nije pogodilo red cjepanica kako je zamislila ona.

Njeno je da se uz posao ugovori i jelo i piće. Oko toga je često u sukobu s poslodavcima, zbog prezačinjenog ili nedočinjenog jela, rakije smrdulje, prljavih sudova... Duplirani obroci se podrazumijevaju, jer, zaista, i rade dvoje, umno i fizički. Naručioći poslova su komšije i znanci, svakako je njihovo da prehranjuju Nedu i Juru, pa kad je već tako, onda neka i zarade nešto.

Tamo gdje rade, okuplja se dokoni komšiluk, zdušno učestvuje u nesporazumima, Nedu potiču na grđenje Jure, pa onda grupno ustaju u njegovu odbranu. Nakraju, kad Jure lipsa, biva to obično već u prvoj trećini posla, priskoče muškarci jakih mišica, oni što su se dovoljno natrehali, i dovrše započeti posao.

Jure je posustavao sve više, sjekirom omahivao sve nedjelotvornije, i sve uočljivije postajao nejak i za lakše poslove. U skladu s tim, Neda je sve teže pronalazila poslove, pa i prestala da ih traži. Okrenula se milostinji, ali ne onoj prosto, da riječima moli pomoć u hrani i piću. Ona takve riječi nije nikad izgovorila, njen način je osobit, da ne moli, a da se molba podrazumijeva. U tom načinu Jure je sredstvo. Dobrih ljudi je da ih časte po gostionicama, smisao njenoga načina je to. Mostarci su uvijek nje drili takvu sortu sugrađana, hranili ih i napajali, časteći plaćali zabavu. Šala je jedini proizvod te mostarske fele.

U oštrom nadmetanju mostarskih lisaka i trehaša, Neda i Jure su stareći gubili mjesto uveseljivača, od svojih učinaka dobivali su sve manje, a potrebe za alkoholom su narastale. "Rakija pusta, ima li je". U potrazi za njom, a otimajući se od starosti, dopali su neprohodnih puteva.

Taman kada se pomislilo da su izgubljeni, oni se gradu nametnuše snažnije nego ikad prije. Mrtvaci!? Mrtvaci će biti njihov izvor života. A njih, mrtvih, ne može nestati.

Po razdanjivanju, na način po kome će se pamtiti, gorostasna Neda ide krupnim koracima, a Jure sitnim staračkim trčkara za njom. Žure za lovinom. "Ko je umro noćas"?, prvolutarnje je pitanje. Po saznavanju upućuju se u kuću žalosti. Tamo, uz plačne izraze lica, koja su uigrali do savršenstva žalosti, rječima punih žestokih začina bola, izjavljuju saučešća i sjedaju na mjesta pored kojih je rakija za pokoj duši. Svake tuge je rakija obavezna pratilja. A gdje se god pije i mezi se.

U povratku prema kući, nezaobilazna stanica je trg Rondo. To je ono mjesto na kojem se objavljuje proljeće juga. Nadaren zelenilom, beharom zerdelija, bjelinom mekane svjetlosti i mirisom lipa, Rondo uljepšava i osobena mostarska gostionica, koje je da je u drugom planu, iza stolova i stolica. Valjda i nema nigdje više kao ovdje, da čovjek, iz gradske kafane, svjedoči širini i izdašnosti nenatrunjene prirode. Redovni gosti imaju "svoje" stolove i stolice. Nedino i Jurino mjesto je najistureniji sto, onaj što dira ulicu.

Neda sjedi za stolom kako nije nikad prije. Tužna i umorna, od života. Ne zvjerka po gostima, ne grdi Juru, ne zanima se za rakiju. Ni za koga, i ni za šta. Raskoračila staračke šljuke, podnimljena, zagledala se u ivičnjak između nogu. Tužna do očajja.

Koji korak od nje, podnimljen i prislonjen uza stablo lipe, Jure žalosno bulji u nju, namjeran je da je tješi, ali ne umije da smisli nijednu prikladnu riječ. Pod udarima bola, za njom, zaklecaše i otkazaše mu noge. Čučnu. Stražnjicom dodiruje pete istrošenih cipela, vrpolti se gonjen nagonom da kaže riječ utjehe, ali ne može da se dosjeti ni jedne prikladne, pa kao vjeran pas pored ranjenog gospodara, Jure se uznemireno meškolti i cvili.

Umrijeće zajedno njih dvoje, davno je Juri kazala Neda, a sve što je predvidjela i zbilo se, Jure je odavno načisto s tim, zbog toga je i nepokolebljivo poslušan. Umrijeće zajedno,

Jure je u to potpuno uvjeren. Ove misli su nasrnule na Juru, u posljednjem dolaženju prema Rondou, kada se Neda nenadno zaustavila i zaljuljala. Zanemoćala je, da li je nastupio Onaj dan, cvileći pored Nede, pita se Jure. Pijana je kao i obično, ali ne toliko da ne bi mogla da hoda. Ne može da vlada svojim tijelom. Svalila se u jarak. Bespomoćna je. On joj priskoči i pomaže da se uspravi. Ne uspijevaju. Juri se objavila njena predsmrtnost. Čučnuo je pored Nede i tiho i bolno zacvilio.

—Zašto ne legneš, u jarak, Jure pored Nede? —za tren ih je poremetio jedan od dvojice mladića prolaznika.

Jure se ne obzire na dobacivanje, nije to njegov posao, Nedino je to bilo uvijek, pa i sada. Opuštena na granici svijesti, ovoga puta, i Neda neće da čuje, ali je se mladić ne okanjuje, ponavlja:

—Zašto ne legneš u jarak? Jure! Pored Nede.

—Da je rakija u jarku i Jure bi legao —uz grč bola, i ovom prilikom, Neda smože snage da odvрати.

Kada su mladići shvatili njenu nemoć, nježno su joj prišli, pridigli pa ponijeli. Nosili su je čak do na Rondo, do "njenoga" stola.

Neda podnmljeno sjedi sa zabodenim pogledom u zemlju, a Jure šćućureno cvili pored nje.

To je zadnja upamćena slika Nede i Jure.

POLIJ OMERE

Ovih dana je pohapšeno više Mostaraca, o tome šapuću ćoškovi sokačića, drhte vremešne kapije, strahujući da je došao red i na nju. A kapije su pune ožiljaka, od kundaka tuđih vojnika, žandarma, udbaša... Hapse ibeovce, najljuće narodne dušmane, njih treba satrijeti u temelju, kao kad se kamenom zmiji stucava glava. Građani ne poznaju ni jednog ibeovca, ili ne umiju da prepoznaju, pa su svako jutro zatečeni novim noćnim nestankom komšija, ibeovaca, kako će ih i sami početi da nazivaju. Svakog čovjeka treba sumnjičiti, uhoditi..., —otkrivati, jer unutrašnji neprijatelj je dobro prituljen i ne miruje. Noćas su pohapšeni i oni što su do sada hapsili druge, Neđa Borozan, ali i direktor Esad Šabanac, čak je odveden i predsjednik gradskog narodnog odbora Vilko Šnatiger. Zaista, više nikom nije sigurna sloboda, pa se ljudi klupčaju iza kapijica, prikućuju prozorske kanate, da nisu na oku, da ne izazovu pažnju doušnika.

Omer Puce, čistač ulica, smetljak, kako to zanimanje nazivaju ovdje, građanin je sa najvišim brojem posleratnih pritvaranja. U prosjeku je sedmično proveo noć u hapsani. Svaki put kad je Mostar posjetio koji drug "ozgo". Desetak puta je dobio masne batine, pa zadrhti kao mladica pri prvom povjetarcu, i pri slučajno izgovorenoj riječi udba, haps,

drug ovaj... Jutros je čitav grad u drhatu, a Omer miran, ne hapse njegove, kako se izrazio. Njega muči druga. Zlovoljno je ustao, boli i meso i kosti, zlovolja uzela pod svoje. Jedino joj rakijom može doskočiti. Opsjeo ga njen zov. Zametnu se metlom i pođe u potragu za rakijom. Naići će na kojeg dobrog čovjeka, biće pozvan na piće, kao i svaki dan prije, nada se.

—Polij Omere! —bi prvi dodir sa jutrošnjom čaršijom, dječakom iz poveće grupe školske djece.

Makadamske mostarske ulice, naročito u ljetne suve dane, prepoznatljive su po prašini, koja uporno objeljuje do upola nogavica. Kad Omer mete dotrajalom šipkovom metlom, iza sebe ostavlja kolutove prašine, koji se na odvratan način prizemljuju na vlažnim usnama prolaznika. Smetljar je često opominjan od pješaka i grubo napadan od dućandžija, koji su požurivali da prije njegovog dolaska poškrope ispred svojih magaza. Htio ili ne, Omer nije mogao izbjeći svakodnevnih sukoba, ljutio se, psovao i nesvjesno postajao osobita gradska pojava.

Vremenom će se odnos Omera i čaršije svesti na dvije riječi —Polij Omere! Te riječi ga godinama zapaljuju do bijesa, doživljava ih kao optužbu za svu mostarsku prašinu. On bi svaki dan, po njima, morao poškropiti sve gradske ulice, a to je sulud zahtjev. U vrijeme zle volje, zadnjih godina sve češće, na —Polij Omere!, uzvraća krajnje povrijeđeno, zvjerski goni djecu, udara, prijeti, urla... —zabavlja.

—Polij Omere! —dočeka i jutros, odmah, po prvom zamahu metle. Krajnje zlovoljan ne mogaše otrpjeti, pa se sjuri među djecu, koja se hitrinom nogu razbježeše po sokačićima, pa otuda, iza ćoškova, iz nedokučivosti, poput rafala, izvikuju: —Polij Omere! Trčeći od ugla do ugla, vičući prijetnje, premori se, metlu odbaci u jarak, pa se poraženo i potišteno stepenicama spusti u Kujundžiluk, da priligne koji minut, dođe do daha i smiraja.

Da mu je bar jedan čokalj rakije!

Strast je potpuno ovladala Omerom, koji dahće na krpetinama, u ratu oštećenog pa napuštenog dućana, doma bez vrata, prozora i poda.

Preko puta je Keketuša, ona uvijek ima pića, takav joj je zanat. U ovome času ne može k njoj. Njen dom, zapušteni dućan, sa uspravljenim kartonom na otvoru vrata je u znaku, unutra je mušterija. Neće brzo biti slobodna, a on ne može da čeka. Iza je Jazin dućandom. Omer podiže glavu i u njegovom pravcu, ali tamo se jasno vide samo hladne gunjine. Ostale komšije ga ovom prilikom ne zanimaju, za njih je čokalj rakije neprocjenjiva vrijednost. Jedino gatar Vejsil!? On bi mogao imati, a i dao bi. Da je veče, imao bi sigurno. Duga je noć, prigrli se flaša, u neznanju pripija i dopije. Ako i ostane koja kap, ona njegova faletuša, kad on zahrče, prišunja se, rakiju izvuče ispod pazuha, i dopije ona. E, da je samo jedan gutljaj, želja napadno mori.

Između dućana se uvukla pećina, nekad dobro posjećen restoran "Pod pećinom", koju su iza rata naselili gatar, a ispred nje, ceribaša Vejsil razapeo čergu. Pred njom sjedi i

vječito kunja prekrštenih nogu, i sačekuje "štapove" (prosjake), da preuzme zarađenu milostinju, i strogo prebere, da koji "štap" ne utaji. Raspoloženje je njegov redovni životni pratilac, osim kad "štapovi" previše podbace.

Omer pođe laganim hodom ka čergi, obazrivo zagleduje Vejsilovu ćehru, a kad je zateče vedru, javi se pozdravom, pa zapita:

—Imaš li čokalj...?

—Bilo je, stani, da vidim... —govori podižući se, razgledava oko sebe, povi i uše u čergu, produži u pećinu, iz koje se ubrzo začuše krupne riječi i udari.

Popila faletuša, zaključio Omer i ode. U čaršiju će, odmah, ne može više durati bez rakije. Ne može. Hodati će. Nabasati će na kojeg dobrog čovjeka. A one što će izvikivati —Polij Omere, neće ni slušati. Može on to ponekad otrpjeti, moći će i jutros, zaključio i krenu uz stepenice.

Nosi se Omer sa sobom, oni dovikuju, dovikuju, on izdržava, otrpljuje, kuraži se. Obgledava lica po čaršiji. Traži dobrotvora. A ni jednog, kao u inat, ni da se našali, a kamoli pozove. A slika čokalja se sve nametljivije ucrtava u svijest. Progoni. Zapišava pljuvačkom i draži, a pljuvačne žlijezde nadražene, svrbe i peckaju, ne daju mira. Traže svoju dozu, koja će ih obeliti, žeženošću obuzdati nespokojstvo. Tumara u svijetu rakijskih aroma, koje blaženošću smiruju, kao što ga je smirivala Fatima, najvruća miljenica davne mladosti.

—Omere! Traže te!

Iz alkoholizirane misaone slasti prenuše riječi kafedžijinice Bide, koja je izvirivala iz dućančića i upozorava, a i sama u strahu da je ne ugleda nevidljivo a uvijek prisutno čaršijsko oko.

—Kada? —unezvjereno će Omer, ne mogavši da se u trenu ne prisjeti svih batina koje je dobio od Njih.

—Maloprije —uzvratilo Bida i ukloni se.

—A njih? —zapomaga Omer.

—Odveli su Vasu i Gretu. Idi odatle. Brže! —Izbrza Bida u strahu, ne pokazujući se, plašeći se da ga ne povedu ispred njenog dućana, i oćiju.

Tamo ne smije trijezan, ni živ ni mrtav, misao zavlada Omerom. Kad popije lakše zaspe, a i batine podnese, prespava noć i na slobodi je. Ako je kakav veliki "guzonja" mostarski gost, onda je teže, dvije-tri noći. Bar jedan čokalj prije nego ga pokupe, dodatno zasvrkla strast. Jutros, kao uinat, niko da se pojavi i počasti. Niko! A oni što hapse su tu negdje, samo što ga nisu dohvatili podlanicom.

Prošvrljao je ulicama nekoliko puta, rakija je sve udaljenija a haps sve bliži. Mora popiti bar jedan čokalj. Mora! Koliko će ostati u muriji, koliko? Doznati će od Belovića, domara u Gradskom. On sve sazna prvi.

—Koliko će nas držati? —sa praga će Omer.

—Ne znam! —neočekivanom grubošću ga dočeka Belović.

—Znaš, ti sve znaš, ne smiješ reći! —ne otrpje Omer.

—Izlazi! —naredi Belović i razotkri da je čak i on u strahu. Neće da govori ni s kim, da ne bi, ne daj bože, bio pozivan za kakvog svjedoka.

—Koliko dana? —Uporno će Omer.

—Pogledaj? —umjesto odgovora domar pokaza u pravcu krovova kuća.

Do polovine grada već vijore zastave. Nikad u tolikom broju. Čak ni u vrijeme posjete Đure Pucara, tek sada u Omeru punom silinom zagospodari strah. Onda je bio tri dana, a bilo zastava manje, koliko će tek sada? Rakija! Gdje? Kako? Ima samo još jedna nada, mrzovoljni Dušan Akšam. Mora li baš u njega? Mora. Skupo će ga doći, ali mora.

Građani zanosno umivaju ulice, na prozore iznose saksije sa cvijećem i ćilime. Prvi put je, u mladoj državi, izabran predsjednik republike, nafriško se oženio, na putu za Englesku, sa suprugom će proći kroz Mostar. Zdušno se radi na dočeku, kite se ljudi i grad, uklanja prljavština i gradski ološ. Omer ne čita novine, sve to ne zna, ali osjeća da se događa nešto što je ravno sedmici hapsa. Rakija. Rakija. Opsjela ga i odvukla u Dušana Akšama.

Omer voli predsjednika republike, zato što je domaćin države, ali bi volio da ne dolazi u Mostar. Dušan šefa države ne voli, zato što ga ne voli. Zbog te neljubavi je odrobijao nekoliko godine, i zakleo se, neće izići u grad dok su pelenguzići na vlasti, kako naziva komuniste. I, zaista, od izlaska iz zatvora, Dušan još nije kročio preko avlijske kapije. I neće nikad. Poznato je to Omeru. Uduljili pelenguzići, žalio bi se Dušan, saglašavao Omer, pa se njih dvojica i pozdravljaju sa —udulji, ili po Omerovom izgovoru —uduji.

—Uduji! —javi se Omer, tek kada iza sebe zatvori kapiju.

—Uduji! Uduji! —prilika da izgovori tu riječ ozari Dušana.

—Došao da iznesem smetlje —tako počne Omer, iako je dobro znao da je tek sutra na redu iznošenje smeća.

—Došao, Omere, po jedan čokalj!? —ne dade se zateći Dušan.

—Daj jedan, gazda Dušane, daj! —uhvaćen na djelu, od prve se predade Omer.

—Rakiju treba zaraditi, moj Omere —nedomaćinski odgovori Dušan.

—Hoću. Daj smetlje... —pomirljivo prihvati Omer.

—Malo je to, moj Omere, malo! —Dušanova lukavost je prozirna koliko i svjetlost ovoga jutra.

—Daj šta hoćeš —Omer i ne pokuša prikriti ovisnost o rakiji.

—Hoćeš li rakiju? —na jednom iz Dušana potekoše preozbiljni glasovi.

—Hoću! —prihvati Omer, riješen da učini sve što mu se naredi.

—Izići ćeš, tu, pred Gradski, i popeti se na zid Muzeja —kaza Dušan, predahnu, da očima izmitraljira avlijske zidove i kaldrmu, i Omera, pa u zanosu mržnje naredi:

—Tri puta ćeš uzviknuti, dvije riječi. Krepo Tito! Krepo Tito! Krepo Tito!

Kao da je pod Omerom potpaljen stog sijena, u trenu, zapuhnu ga vrućica. To izviknuti!? Pred Gradskim!? Vrućica ga uze pod svoje i kani oboriti na kaldrmu. Ne, to ne smije. Zbog udbe, građana, ne bi ni zbog Tita, a ne bi ni zbog sebe, ipak, Tito je Tito. Uzdrman je. Tek sada bi dobro došla rakija, poludjeće bez nje. Rakija, rakija, rakija..., u glavi samo njen zov. Rakija!

—Gazda Dušane, nemoj... —promuca Omer i ne htijući.

—Moraš! —izderači se Dušan.

—Ne smijem, a i ne bih... —zacvili.

—Moraš! U protivnom, u mene je više nikad nećeš ni omirisati.

Kanuše dvije krupne staračke suze, bogzna otkad nisu, ali ne dojmiše se Dušana. Poslušati će Omer, nagovoriti će ga rakija, znaju to oba. Tišina. Kao u polusnu, Omer luta s misli na misao, pa se zaustavi u jednoj jesenjoj noći, i tamo nastavi pripijati uz vreo rakijski kazan. Miris rakije, jedino njen. Jezik pohlepno usisava i isisava pljuvačku, nadražuje žlijezde, pijucka, pijucka rakiju, ali mu malo, naginje bardakom, naginje i opet mu malo, a miris rakije blažen, smiruje... Desetak minuta je Omer odsutno ćutao, a kada jalovina zanesenosti minu, želja za rakijom izđika.

—Hoću! Daj čokalj! —nenadno grunu kao iz paćenika.

—Idi! Pa kada se vratiš —pripravno će Dušan.

—Daj prije... Da se malo okuražim —dječije molećiv glas se izvuče iz Omera.

Gazda se lijeno podiže, uputi prema izbi, i ubrzo povrati sa duplim čokaljem rakije. Odloži ga pored sebe, pa kaza:

—Evo ga, čeka te!?

Kao oparen poskoči Omer i suknu put kapije.

Dušan bi još brži, dozva Anicu, ženu uvijek pripravnu za izviđačke zadatke. Naredi joj da ide pred Gradski.

Bez ijednog zuba, Omerov govor je nerazgovjetan. Nekoliko glasova ne može da izgovori, naročito na početku riječi. U njih spada i glas "t". U ovoj prilici mu to bi od koristi.

Pope se na zid i izvikuje: "Krepo Kito! Krepo Kito! Krepo Kito!". Ni ti ga ko za ozbiljno uze, ni ti ga ko razumjede, a Anica, koju je Omer na vrijeme uočio, nije mogla kazati drugo, nego —Izvikivao je.

—O kako si dobra —sladeći se rakijom, i još duplom, poluotvorenih očiju mrmaljao je Omer. Spada u one, koji su od prve rakije alkoholizirani, a iza nje, ne mijenjajući se, mogu popiti mnogo. Rakija ga ubrzo smiri, više ne drhte ruke, u mogućnosti je da vlada mislima i tijelom. Trezveno započe razgovor:

—Hoće li me držati sedmicu?

—Kakvu sedmicu, jado. Više. Puno više —Dušan podrža ozbiljan razgovor.

—Zašto bi više? —začudi se Omer, nastavi —Tri dana prije, dan kada je u Mostaru, i tri dana dok ne dođe odakle je pošao. Zašto bi dulje?

—Već danas vas kupe, a glavni "guzonja" dolazi tek do sedmicu... —objasni Dušan.

—Nepošteno! —kao da je Dušan odgovoran, nabusito poče Omer. —Evo noć, dvije, pa i tri, razumijem, navikli, ali...!? —ljuti se Omer.

—E, ovoga ti je puta desetostruko, tri sedmice. Tako ti je u pelenguzića, moj dobri Omere... —i Dušan se unio u smetljarovu nevolju, sažaljivo govori, i riječima i dijelovima tijela.

—Morao bih, onda, popiti dosta rakije —više za sebe nego za gazdu Dušana promrsi Omer.

—Bojiš se degeneka?!

—Bojim! Toliko dana na pravdi boga. Degeneče samo kad privedu. Da zastraše, da odležimo bez žalbi...

—Obuci se bolje, da manje boli —posavjetova Dušan.

—Daj još jedan čokalj, gazda. Daj! Nervozan sam, daj.

—Treba opet zaraditi —ni ovoga puta se ne dade omekšati "narodni izdajnik".

—Dobro! —kaza Omer i pođe put nadnice.

Opet je zamjena glasova t-k razriješila Omerovu nevolju. Anica je potvrdila valjanost obavljenog zadatka. Gazda se nasladio i od sebe častio smetljara. Ponačini se Omeraga, kako sebe u alkoholiziranom stanju naziva, okuraži, pa u neka doba poskoči govoreći:

—Natoči gazda još jedan, idem zaraditi, eto Omerage, brzo ću...!

—Aferim Omeraga, aferim...! —razdražen je i gazda. Uspio mu dan.

U pripreme grada, ovom prilikom, spadalo je i samoorganizovanje građana, na zaštiti od unutrašnjih neprijatelja. Jedan od njih, zadužen za rejon oko Gradskog, po treći put uoči smetljara u istom i neobičnom položaju, pa poče tražiti smisao u nerazumno izvikivanim riječima. Dotrča do neizglednog izvikivača i zadihano upita:

—Šta to baljezgaš?

—Krepo Kito! —podvrisnu Omer.

—Štaaaaa?!

—Krepo K-Tito! —shvativši da je nerazgovjetan, Omer učini dodatni napor, da na početku riječi izgovori taj nemogući glas. Nastavi deračenjem. Stalo mu je da ga čuje i razumije što više čaršije. Najednom je ponosan. On smije, a čaršija ne smije!? I on je, najednom, neko. Neko!

Patriota se prenerazi pred drskošću djela unutrašnjeg neprijatelja, patriotizam rasplamsa do histeričnosti, kojom dograbi smetljara, smota pod udarce nogu, ruku, psovki i urlika. Žestina ne splasnu dok iz "unutrašnjeg neprijatelja" ne presahnuše damari. Patriota se izmače za korak od umrtvljenog tijela, osvrnu, obrisa prašinu sa kaputa i nogavica, te pljunu na otpadnika:

—Tako ti i treba —promrmlja, pa ode u potragu za sljedećim potencijalnim unutrašnjim neprijateljem.

Trgovčići, skladno i brzo, iza očiju uhoda, pokupiše izmrcvareno staračko tijelo i prenesoše u Kujundžiluk. Predadoše ga Vejsilu, koji će zadužiti faletušu i Keketušu, da vidaju i rakijom vade uboje.

Sa dvolitrenjakom rakije, kroz gustinu mraka, Anica je prokrčila put do ranjenika, da bi gazdi Dušanu mogla prenijeti Omerovu poruku:

—Pozdravi gazdu. Hvala mu. Pomogao mi je da zajebem pelenguziće. Ukrao im tri sedmice slobode, uz isti degenek. A, zaradio i dosta rakije. A, K-Tito neće krepati, pa ja izvikivao ispred Gradskog, ili ne izvikivao.

JAZO

Ili je tegobna noć iskrzala moju voljnost, ili se takvo što zbilo sa najdužom mostarskom ulicom?

Okrnjena je.

Čime? Ne znam!

Kao da ni dućani nisu na svom mjestu. A tu su, od "Šadrvana", "Limara", "Krojača"..., svi do "Dokić-Bilić-Peško". Iste domaćece, na putu za Tepu, sa cekerima o ruci, slijevaju se ulicom pored "Pogrebnog društva" i onom pored "Frkine" kafane. Vraćaju se istegnutih ruku, sa punim cekerima zerzevata i voća. Policajci, činovnici, zanatlije, i oni su u svakodnevnim lijenim gegovima.

I djeca.

Ona izmjenjuju ulicu, to uočavam tek sada, jer ih vidim u velikom broju i u igri kojoj ne shvatam smisao, a još manje pravila. Prisutna su sva djeca, i ona sa opranim zubima i zalizanom kosom, i ona sa krmeljivim očima i sa poderanom noćnom odjećem. Sva u trku!

—Nadoše li ga? —obrati mi se zaplašeno lice sedmogodišnjaka. Ne snadoh se da mu odgovorim niti da ga što upitam, a ono se, već udaljilo.

—Da nije pod pećinama, na Neretvi...? —kaza zalizani gospodičić, pa se dade na čelo grupice, koja krenu ka žvaljama Neretve.

—Preksinoć je viđen kod "Patka", krpio cipelu —puna brižnosti zacvili punačka djevojčica. Priđoh joj i upitah je:

—Koga tražite?

—Nestao Jazo. Jazo!?! —odgovori i ošinu pogledom. Čudno joj da ima i ovakvih, loših ljudi, koji ne saosjećaju i čak i ne znaju da je nestao Jazo. Iščuđava se, za nju je to nečuveno, nemostarski.

Dio grada je i Jazo, i u moju svijest dođe to pomišljanje.

Izlaskom iz kuće uočio sam kao da gradu nešto nedostaje, kao da je srušena neka džamija, crkva, kuća... ni pomisliti nisam mogao da se taj osjećaj može steći i prilikom gubitka jednog građanina. Jednog građanina!?! Grad čine i ljudi, između ostalog, narugah se sebi.

I u mojim grudima odjednom sve otješnjava. Ne mogu da zamislim život ulice bez Jaze na njoj. Zabrinuh se poput djece. Navriješe sjećanja, pomoliše se iz daleka.

***

Po stišavanju besprizorne drugosvjetske ratne oluje, Mostarci, razasuti rušilačkim vjetrovima po svim zemljama, počеше se pojedinačno vraćati u ucvijeljene sokačiće, a iz njih u grupicama odazivati se zajedničkoj ulici, na još nezaključene spiskove nestalih. Svaki novoodazvani je dočekivan sa razdraganošću i milošću.

Jednoga jutra se odazva čovjek u liku ljudske olupine, čijeg se imena niko ne prisjeti, kao niti to iz kog je sokaka, mahale... Zaboravio i on sam. Istoga dana će postati dio grada, jedan od onih po kojima će se Mostar prepoznavati.

Pun ožiljaka, po glavi i u njoj, doimao se tužno i nakaradno. Djeci zabavno-smiješan.

Gladan, preturao je smeće, sakupljao korice skorenog kruha, nosio i potapao ga pod mlaz ulične česme, mekšao i gutao. Šunja se po gradskim budžacima, u svako doba dana i noći, naročito noći, nesvjesno plašio djecu, koja ga, jednom smiješnom zgodom, prozvaše —Jazavac!

Ljutio se. Ljutnja nije bila obična, ona je, osobito Jazina, toliko osobita da je njom doprinomio ljepoti Mostara. Dražila je djecu, pa su ga izazivala u skladu sa porastom ljutnje; on se ljutio još više i molio da ga ne zovu Jazavcem, već —Ivanom. Kobajagi da bi ga umirili, počеше da ga zovu Jazo. On to doživi još težom povredom.

Jazu pozdravljaju svi prolaznici. Trehaši i djeca sa odstojanja sa —Jazo, a na dohvat mu ruke —Ivan. Na druga dozivanja je uzvrćao razdragano i ponizno, skidanjem kape i klanjanjem, a na prva se pretvarao u ljutitog goniča.

Prolazilo je vrijeme. Djeca postajala ljudi i rađala se nova, a ulica i Jazo-Ivan ostajali isti, u neizmijenjenom odnosu. Kad mu je trebalo pokućiti jelo i odjeću, oslovljavan je sa —Ivane, a za potrebe trehe —Jazo. I djeca i odrasli na dječiji način. I on i oni zadovoljni.

Nisu dozvoljavali da pregladni, ali niti da se najede; ogoli, ali ni lijepo obuče. Raspoređena su zaduženja, bogzna kada i kako, tek Jazo nije oskudijevao. Krojači su, malo prije nego što bi ogolio, već imali novo odijelo. Nikad po njegovoj mjeri, uvijek šire i za pedalj kraćom jednom nogavicom. Obučari su mu na vrijeme spremali nove cipele, sa obaveznom nevidljivom čivijicom, da bi morao hramati lijevom nogom. I ljetnja i zimska kapa je bivala uža od neizgledne Jazine glave, a košulja da bi mu isticala neobično maljave grudi. Pekari su izdvajali hljeb da odstoji koji dan, da skori...

***

Svečanim danima je Jazo pozivan kod jedne od porodica na ručak. Nikad u istu kuću. Na tim se ručkovima osjećao posebno počastvovan i živio je za svaki takav naredni blagdan. Jedan osvanu, a njega još niko nije pozvao. Sneveseljen pođe u kafanu u potragu za odgovorom. Priđe grupi zatečenih gostiju i upita:

—Gdje sam danas?

—A, Ivan! U Šaina si, danas —dočeka ozbiljan i uljudan glas iza stola.

—A gdje je to? —sa nevjericom upita Jazo, znajući za gazdu Šaina iz Brkića sokaka, ali njemu do sada tamo nije moglo biti mjesta. Gazde su Jazu pomagale u čaršiji, ali ga nisu pozivale u kuću. Bilo bi premnogo da mu se to dogodi danas, zaključi i ponovi pitanje.

—U Brkića sokaku?!

—U Brkića sokaku —odazva se glas iza stola.

Sretan Jazo protrlja ruke. Nadajući se dobrom ručku, nije večerao ni doručkovao, te mu to sada bi osobito milo, jer će se čestito nasladiti za gazdinskom trpezom. Odmah je produžio u Banju, da se okupa i presvuče, za priliku koja mu se događa prvi put.

Ugodno ožednjeli Jazine ljutnje, u ručena doba, samo koji tren prije njegove pojave, jutrošnji trehaši se prikradoše prekidaču zvončeta uz Šainovu kapiju i u njega udjenuše drvce šibice. Uporna zvonjava uznemiri ukućane. Niz stepenice se sjuri gospođica u godinama, Vera, ljuta i pripravna na obračun sa nekim pretpostavljenim neodgojenim dječakom.

U isti mah, sa suprotnih strana, i Vera i Jazo bahnuše na kapiju. I dok je iz Vere kuljao lanac pogrđnih riječi, a Jazo trkom bježao ispred kapije, trehaši su se kreveljili sa odstojanja.

Ubrzo će ga, ta ista grupa, pronaći i odvesti na pristojan ručak. Jazo će ih, usput, izvrijeđati, zabavljati ljutnjom, nadoknađivati svoju na njihovu mjeru.

***

Iz sjećanja se smjenjuju slike ulice i Jaze, nadovezuju bez reda, tek poneka potraje, ozbiljnije zaokupi pažnju. Jedna se ponavlja.

Jesenje je doba, vrijeme smjene ljetne za zimsku kapu. Na Musali trehaši presreću Jazu.

—Ivane, evo nove kape —prvi će iz grupe dječaka.

—Baš je li?! —sa blaženim izrazom lica prihvati Jazo. Ispruži ruku prema kapi.

—A, ne! Mi ćemo je staviti —naturi se drugi dječak, i dade se u navlačenje kape na Jazinu glavu.

—Da vidimo kako ti stoji —prikluči se i treći dječak.

—Pričekajte, našuljécete čovjeka! —važno istupi četvrti, koji iz džepa spretno izvuče nekoliko jaja, stavi ih u kapu i poče je navlačiti na pripravnu Jazinu glavu.

Poput pilotske, kapa uobličí stisnutu glavu, na kojoj se jasno ocrtáše obline kokošijih jaja. Uvezaše i sveze podno brade, na uzao, da se, bez napora kapa ne može razdriješiti.

Obradovan novom kapom, kao da je lutka, Jazo je blaženo stajao i priželjkivao da ostane sam, sam sa novom kapom!

Prolaznici su se zaustavljali i neosjetno postajali publika. Kad se okupiše po mjeri dječaka, Jazi priđe onaj koji se bavio jajima. Kaza:

—Da vidim kako ti stoji —a potom dlanom udari po tjemenu, po jajima...

Niz lice pocuriše žuto-bijeli sluzavi mlazevi, koji nasmijaše djecu i prolaznike, a do suza ožalostiše Jazu, koji tek tada shvati smisao dječijeg bavljenja s njim. Kao što čini razjaren konj, Jazo započe ritanje unazad, udaranje i psovanje.

Zabava potraja, kao i sve slične prethodne, dok ne naiđe prvi ozbiljniji građanin, koji će naružiti i rastjerati djecu, a Jazu povesti do prve brijačnice. Doplatiće, uzgred, i šišanje i brijanje.

***

Na terasi hotela "Neretva", Jazo nailazi pored stola za kojim sjedi više mladića nego što ima stolica.

—Dobar dan Ivane, dobar dan Ivane... —pozdravljaju ga mladići.

—Dobar vam dan... —sa skinutom kapom saginje se i razdragano otpozdravlja Jazo. Svaka mu dlaka sa glave svjedoči o sreći koja ga nenadno zateče. Toliko puta izgovoreno ime —Ivan. Produžavajući hod, po pokretu usana, uočljivo je da sa sobom vodi ugodnu besjedu, koja mu ozaruje lice. Neočekivano, iza leđa, iz istih usta, međutim, počese dopirati drukčiji glasovi:

—Dobar dan Jazo, ..., Jazo, Jazo, Jazo...!

Drhtavicom usana prozbori novo Jazino osjećanje, iskaza se golemom žestinom. Nagonom bijesa tijelo se dovede u vrtnju, pognu se do rasklimane mramorne ulične kocke, spodbi je i vinu u pravcu izazivačkih glasova.

Ovo bi žestok izljev ljutnje, čak i za srditog Jazu je previše. I vlastiti izraz lica mu bi tuđi. Hitac je preopasan da bi se smjestio u naviknute Jazine ludorije. Uze mu se to za zlo.

Otada, danima se Jazi ne javlja čaršija.

Suludo hoda, obraća se znanim i neznanim, ali ne ulovi ni jednu riječ. Boli čaršijska tišina. Rodi se još jedan oblik ljutnje. I taj je zabavljao čaršiju.

Jazo se konačno namjeri na onu grupu, koju je neki dan gađao kockom. Okolišao je, nametao svoju prisutnost, a kad bi jasno da ga oni neće udostojiti ni pogledom, ni riječju, vragolasto se nasmija, unese u lice najbližem, pa reče:

—Ja sam, Jazo! Jazo sam!

Kao da ga ne čuše i ne vidješe. Ne poznadoše ga. Nova bol.

Boli čaršijska tišina.

—Jazo sam, ja, Jazo...! —poče ih podsjećati na sebe.

Ne "prisjetiše" se Jaze. Bol navrije u njegove oči. Ovlažiše i omekšaše avaz. Zacvili i predstavi još jedno Jazino izdanje ljutnje.

—Neće više biti Jaze. Neće, uzainat! Uzainat sam se, evo, sada, sjetio. Ja sam Ivan, Ivan iz sela pored Dubrovnika. Sjetio sam se...! Mostar više neće imati Jaze! Neće, bolan, neće i neće, uzainat...!

Tu, kao prestrižene makazama, presahnuše slike iz sjećanja. Priključih se djeci. Na što bi ličila ulica bez Jaze?, počeh se pitati i dovoditi u vezu sa, kako mi se tada činilo, njegovom glupom prijetnjom:

"Neće više biti Jaze...!?"

***

Do dva dana se čitav Mostar priključio tuzi najduže ulice. Zanimemio je.

Na staničici, blizu Dubrovnika, onoj gdje voz usporava tek toliko da momak može uskočiti-iskočiti, pisalo je u novinama, pronađeno je nesrećeno neidentifikovano tijelo...

SISAK DVOKOLICA

Iza svakog buđenja zaokupi me neka misao. Najčešće je jalova, ali ne mogu da smetnem s nje. Jutros misao o seobi.

Malo šta čovjek tako dugo nosi u pamćenju kao seobu. Bilo koje vrste. Snažnije ukoliko su različitija mjesta seobe. Težina privikavanja djeluje na psihu, priziva nemir.

Osobita je seoba iz sna u budno stanje. Bez izuzetka je prati zlovolja. Bunovnost je najteža od svih seoba, porediva samo sa rađanjem i umiranjem. Godinama se na nju čovjek privikava, ali nikad ne dostigne bezbolno buđenje. Djeca bunovnost čak i preplaću. Bitni su mjesto i okolnosti doseljenja. Buđenju je to svjetlost, tišina i očekivani poredak ljudi i predmeta.

Najbunovniji od ljudi koje poznajem je Sisak Dvokolica. Razdražljiv je do bjesnila desetak minuta po buđenju, a onda se naglo preobrazuje u blaženo biće.

Jutros mi ne jenjava mrzovoljnost, vrlo bolno se razbuđujem, uporno se miješaju snene i budne misli. Sisak Dvokolica mi je bio godinama od pomoći. Čim progledam kroz prozor vidim njega. Kad se smiri on, već i mene mine.

Dugo ga posmatram, kamenom udara po točku dvokolice. Provjerava sredstvo za rad i budi mene. Navikli se. Pratim mu radnje. Rukama poteže paoke, po redu oba točka. Rame podvlači sad pod jednu sad pod drugu osovinu, i vrtnjom provjerava ispravnost glavčina. Zavlači se ispod prednjeg i zadnjeg dijela, šakom okucava daske poda, provjerava truljenje drveta. Uspravlja se, pesnicom snažno odalami po rukohvatu, opečati kvalitet dvokolice, i daje znak potpune razbuđenosti. Toliko traje i moja bunovnost, ali samo kad se razbuđujem gledajući u njega.

Ovih dana nema Siskovih radnji. Ne budi me kameni kucanj, bolno se razbuđujem posmatrajući osamljenu dvokolicu. Prašnjava, tužna kao i moje buđenje. I ranije je Sisak Dvokolica znao da zadocni, čak i preskoči koje jutro, ali se ovakvo što događa prvi put. Vjerovatno je bolestan. Prezdraviće, pojaviti se sutra..., svakim buđenjem ista misao. A njega nema. Pouzdan svjedok je sve deblji sloj prašine na dvokolici. U pamćenju nosim

njen hod, različit po asfaltu, mramornoj kocki i makadamu, praznoj i punoj, kad je zaradio dvokoličar ili nije, trijezan ili je pijan. Klopot je govorio o stanju Siska Dvokolice, navikao mahaluu na sebe, godinama živjela s njim, srastao s njom, pa je i njoj neobično.

Dvije tone ćumura gamiže, prisjećam se borbe Siska Dvokolice i dvokolice sa mostarskom strminom. Gamižu. Iz trenu u tren su bliži predaji strmini, ali se starac ne da, neuvjerljivo ali uporno gura naprijed. Ako se i desi da stane, priteći će najbliži prolaznik, pomoći mu da se pokrenu točkovi, koji korak, samo da krene. Źuljevita kora kruha je bez packe, ponosio se starac i odbijao bilo koji vid milostinje. Dok mogu-mogu, govorio je i uredno plaćao birtijašima. I kad više nije mogao gurati, gurao je. Ne dam se, tvrdo je govorio, kako je stario sve češće. Posao je neumoljivo jenjavao, dobivali su ga snažniji. Znala se izvući i sedmica bez i jednog posla. Ova pauza je najduža.

***

Trehaši ga obeseliše sa dvije tone ćumura, koje treba da prevuče od Đikića spomenika do Blanića kvarta. Uz pomoć prolaznika, sa više zastoja, izgura uz Ričinu i privede ulazu zgrade. Krajnje iscrpljen, stražnjicom se osloni o dvokolicu i prepusti odmoru. Osobitom. Po načinu odmaranaja prepoznatljiv je u gradu: "Sisak Dvokolica spava vertikalno".

Isti oni trehaši što mu nađoše posao, okupljeni u gostionici "Petica", dozivaju ga:

—Hajde na piće.

—Dok ne završim posao ne pijem —od zamora Sisak jedva i izgovori rečenicu, koju je redovno ponavljao u sličnim prilikama. Nije pio u toku nadničarskog dana, da bi se poslije rada i napijao. Kad popije Sisak Dvokolica i dvokolica se ponaša alkoholizirano. U tako nasisanim stanjima je osobito znan Mostarac —Sisak Dvokolica.

—Kad završim —odvažno će Sisak i dade se na rad.

Po desetak grumenja ćumura, starački tromo i bezvoljno, trpao je u vreću, zametao se i snosio u podrum. Nakon što prenese desetak puta, trehaši krenuše u već pripremljenu igru.

Trojica neopaženo strčaše u podrum, zakloniše se iza odbačene kredence, pa koliko Sisak Dvokolica snese oni vrata na dvokolicu, dodajući drugoj dvojici kroz prozorčić. Što Sisak snese, petorica vrata.

Kao da se i Bog urotio protiv staračke nemoći. Dva sata već snosi, a hrpa na dvokolici se ne smanjuje. Nikad prije ovako. Godinama se najavljuje starost, opominje i prijeti, a on uspješno trpi i nosi, ali danas ne može, na putu je da popusti, prizna nemoć. Prenio je

više, ili je načet razum?! Snio je pola dvokolice, a na njoj se i ne primjećuje. Poremetio umom?! Skoli ga tuga i nemoć. Uvijek mu je bilo važno prenijeti polovinu, onda samouvjerenost nadvlada umor, stimuliše. Otkazuju mu noge i volja. Ubacuje grumenja u vreću i dvoumi.

—Sisak, hajde na piće —uočavajući krizu, upornije ga pozivaju trehaši iz "Petice".

Ne odgovora na pozive, i to mu je prvi put, a oni su glasniji i uporniji. Poleguti se da se zametne, zabaci vreću, ali ne uspje od prve, ni od druge, ni od treće. Poražen je. Priznade. Odbaci vreću i suknu u gostionicu.

—Duplu ljutu! —poruči sa praga.

Koji minut ili sat, ne zna koliko je proveo za šankom, metež vlada glavom, ali ga jedna misao ne napušta —nosio, nosio, nosio..., a malo prenio. Poče po glavi zbrajati prenesene vreće, svakim ranijim istovarom je brojio prvu polovinu prenosa, jutros ni to nije činio, a sada ne može da se prisjeti, niti da dočara približan broj, ali zna da je prenio znatno više nego kaže hrpa na dvokolici. Prenio bar polovinu ćumura, možda i čitavih dvije tone!? Čitavu dvokolice!? U pijanoj glavi odzvanja: Čitavu dvokolice?! Istrča.

Dvokolica je stvarno ispražnjena?!

Strča u podrum.

Hrpa od dvije tone ćumura je uzorno podzidana. Pometeni su podrum i stepenice. Pometena je i dvokolica. Sve kao što je činio i svaki put prije. Zbunjen je. Otriježni se na tren. Osvrće se tražeći objašnjenje od ulice, trgovaca i prolaznika. Sve je u uobičajenom redu, dan kao i svaki prije, samo je on drukčiji, sanja ili je pijan. Uštinu se za bedro, nije, ni jedno. Šta mu se događa, dogodilo?, pita nesređenu glavu. Baci pogled uz Ričine, zaustavi ga na ćenifi iza podvožnjaka, pa joj se uputi. Glavu podbaci pod mrzlu vodu stalno otvorene česme. Otresajući glavu i ruke povraća se pospremljenoj dvokolici.

Sačekala ga je vlasnica ćumura, pohvalila urednost i isplatila.

Prvi put u svom radnom vijeku pio je za vrijeme obavljanja posla, pogazio je zavjet: "Kad radiš, ne pij, kad imaš, ne štedi na sebi." Da li se objavljuje senilnost, starosna slabotinja, predbmrtno stanje? Zabrinut je starac. Alkohol je pomogao da snese ćumur, da li je to? Može to još koji put, a onda? Kraj! Ipak, ostaće dosljedan, neće više piti dok radi. Neće. Neće, ili neće raditi.

I nije više radio.

***

Prašina na dvokolici je sve uvjerljivija, a moje buđenje bunovnije. Još se nadam starcu, po svakom buđenju prvi pogled je na dvokolici, pa i jutrošnji.

Dvokolica je osamljena, sa crnom trakom zavezanom na rukohvatu.

Okružuju je mladići, oni što sebe nazivaju "mostarska raja", trehaši, liske, oni što su na dvokolice vraćali ćumur, i prenijeli ga, i podzidali, i omeli...

—Šta se dogodilo? —ubrzo im se priključih.

—Konačno, jednom, i Sisak Dvokolica zaspao horizontalno —odgovori najbliži.

Mostarska raja dade se na pogrebne poslove, a građani se spremaju odazvati na očekivano veliku sahranu.

***

Buđenja me užasavaju, podsjećaju na umiranje. Tužna je dvokolica u dnu ulice. Crna traka popušta, blijedi pred naletom zaborava. Prvi jutarnji pogled je sve tužniji. Slike Siska Dvokolice ne silaze sa sna i nesna. Izluđuje me taj prokleti prvi jutarnji pogled.

Ukloniću dvokolice!?

Prije toga čina, po odluci iz sna, sa buketom cvijeća, krenuh ka humci Siska Dvokolice.

Ugazih u groblje, Šarića harem na Luci, srce zadrhta, poremeti korak i misli. Kao da će me presresti Sisak Dvokolica. Drhtim, u sebi osjećam uljeza. Nastavih šunjajući se. Bez hrabrosti sam da pogled podignem do crnila humke, na jednom me počeo hvatati strah od nje. Pogled se otima snažnije, tamo bi, a misao sputava više, bez kuraži sam da ga otpustim.

Već sam na koji metar od groba. Pogled se ote i bljesnu kao munja kroz pomrčinu.

Ukaza se velelepni mramorni spomenik:

"Po dvokolici paučina pala
Sisak Dvokolica umorno spava
... ..
Spomenik podiže mostarska raja."

MEDAN SA KAPIJE

Hladnoratovsko je evropsko vrijeme, špijunska mreža natkrila jugoslovensku vojnu industriju, naročito fabriku aviona u Mostaru, koju je nužno zaštititi od kamera, špijuna i nebudnosti svake vrste, kako to kaže tvornički oficir Kosa. Major i kapetan su pristigli iz prestolnice u Mostar, sa zadatkom da utvrde stepen obezbjeđenja u Fabrici. Odlučili su da prva saznanja o obezbjeđenju Fabrike prikupe u gradu. Svratili su u gostionicu, nabasali na dva gosta, Vasu Kisu i Bega Glavovića. Pridružili im se, počastili pićem i zametnuli razgovor.

—Poznajete li koga u fabrici aviona? —kao usput, prvi će kapetan.

—Slabo ti zna ko koga tamo —obazrivo će Vasa, pretpostavivši smisao zapodijevanja razgovora, nastavi: —Tamo ti je na kapiji, neki Medan. Mimo njega se ne može bez propusnice, a nju ne možeš dobiti bez velike muke, stroge provjere...

—Nije, valjda, baš tako —prikluči se major i nastavi —pošao sam u Fabricu, a zaboravio sam ponijeti ličnu kartu.

—A, odakle si, ti, prijatelju? —uključio se i Beg Glavović.

—Iz Beograda —odgovori major.

—Čuješ, prijatelju, majore —nastavi Vasa Kisa —eno ti moga bicikla pred gostionicom, uzmi ga i idi u Beograd po ličnu kartu. Brže ćeš tako ući u fabriku, nego bez lične karte...

—Dina mi, dobro ti kaže moj prijatelj, najbrže ćeš biciklom —podržao Beg i nastavi: —Požalio mi se prijatelj, koji tamo radi osam godina. Jednog jutra je zaboravio propusnicu, poznaje se sa Medanom, ali ga ne propusti preko kapije. Prijatelj je telefonirao šefu, ovaj došao do kapije, potvrdio da se radi o njegovom radniku, ali Medan osta pri svom. Ustvrđi:

—Nije tvoj radnik, svi radnici imaju propusnice, pa i tvoji, a on je nema. Ovaj je, vjerovatno, špijun!? Moje je da tako razmišljam.

—I vratio ga kući?! —začudio se major.

—Vratio, vratio —potvrdi Beg.

***

—Medan čuva Fabricu kao zenicu oka —nastavi Beg. —Sve s njim možeš, ali mu ne povrijeđuj fabričke bezbjednosne propise. Prijatelj, iz malopredašnje priče, naljutio se i smišljao kako da vrati Medanu. Dosjetio se. Sjutra ga pozva telefonom.

—Medan s kapije!/? —javi se prepoznatljiv glas.

—Kakva kapija?! —povišenim glasom će prijatelj, i nastavi: —Ovdje je predsjednik opštine, treba mi generalni direktor, drug Blaža Marković. Hitno je!

—Oprostite, družo predsjedniče —spetlja se Medan —oprostite, ali, ne mogu vas spojiti sa drugom generalnim. Dajte poruku...

—Dobro, družo Medane, dobro —prijatelj spusti glas i važno nastavi: —Prenesi poruku drugu Markoviću. Umro je Aleksa Šantić, oformili smo odbor za sahranu, i drug Marković je u odboru, pa neka odmah dođe kod mene. Sahrana je poslijepodne, pa je žurno.

—Razumijem, razumijem, družo predsjedniče, sad ću ja...

Kad Medan dobi vezu sa generalnim direktorom, požuri da saopšti važnu vijest:

—Medan s kapije! Družo direktore, hitno je, umro Aleksa Šantić. Traži vas predsjednik opštine...

Na tren se zbuni direktor. Nadaleko poznati Mostarac, književnik Aleksa Šantić je umro prije pedesetak godina, pomisli da nije stogodišnjica rođenja ili koja druga manifestacija oko književnikovoga imena, a onda se dosjeti da upita:

—A, ko je to na telefonu?

—Medan sa kapije —ponosno će stražar.

—A Medan, Medan s kapije. Dobro, dobro družo Medane, hvala na obavještenju, sad ću ja...

***

—A iznijeti ili unijeti preko kapije, e nije se taj još rodio —nadoveza Vasa Kisa. — Jednom radniku je prijatelj u fabriku donio loptice za stoni tenis. Ovaj se zabrinu kako će ih iznijeti. I, zaista, pri uobičajenoj kontroli, Medan ih napipa u džepu radnika. Oduze mu loptice i pun zadovoljstva zaklikta:

—A, tu smo, dakle. Šta ti je ovo?

—Jaja od aviona —"priznade" radnik.

—A, tako, kradeš —naruži ga Medan i produži ka bloku za prijave.

***

Nekom drugom prilikom, nekog radnika molila majka da ponese kahveni mlin u preduzeće i da ga tamo opravi —nadoveza Beg Glavović —Sin je objašnjavao da ne smije pronijeti mlin pored Medana, ali kad ne ubijedi majku, prihvati rizik. Nakon što je popravio mlin, vidno se zabrinuo oko iznošenja preko kapije. Povjerio se prijatelju Lukiću.

—Daj meni mlin, ja ću ga iznijeti —Lukić prihvati od prve. Prilazeći kapiji, Lukić mlin uvuče u džep pantalona, a kad se približi stražaru, platno pantalona uokruži oko mlina, u sramotni oblik, pa će šeretski:

—Vidi ga Medane, koliki je!

—Ponesi ga majci! —povrijeđeno će Medan.

—Hoću, majci, njoj sam ga i ponio —prihvati Lukić i šmugnu preko kapije.

***

—Izgleda, po vašoj priči, pored Medana se ne može iznijeti ni igla, a unijeti može i bomba —glasno zaključio kapetan.

—Nisi jedini koji tako pogrešno zaključuje —Vasa će kapetanu. —Takav jedan, iz osiguravajućeg zavoda, pođe u Fabriku da bi zaključio godišnji ugovor. U tašni je imao tri garniture pozlaćenih satova, upaljača i olovaka. Najavljen je, Medan mu uze ličnu kartu i popuni propusnicu, pa zatraži tašnu, da je pretrese. Gost se povrijeđi i ne prihvati. Medan ga potjera sa kapije. U fabrici je već bio konkurent, pa se gost zabrinu. Već kasni, može izgubiti važan posao. Popusti, pođe za Medanom u sobu za pretres. Medan bez riječi preturi tašnu, izvuče jednu garnituru, stavi je u džep uniforme i kaza:

—Možeš ući. Završičeš posao i sa dvije garniture. Ako ne bude moglo, dođi po treću.

***

—Ja bih već mogao napisati izvještaj o fizičkom obezbjeđenju fabrike aviona u Mostaru —prošaputa kapetan na majorovo uvo.

—A ja želim upoznati toga Medana —kaza major i najavi polazak.

Po strogim pravilima službe, na fabričkoj kapiji, Medan je dočekaio dvojicu oficira.

—Obavješten sam o vašoj posjeti —uljudno će Medan —Fabrički oficir bezbjednosti vas je očekivao, na kapiji je dreždio sat vremena i otišao. Čeka u kancelariji. Molim vaše lične karte.

—Uh, bogamu, zaboravio sam ličnu kartu —žalosnim glasom će major.

—Žao mi je, družo majore, ako niste kakav lažni major, ali bez lične nećete u Fabriku... —otresito će Medan.

—Družo! Doputovao sam službeno iz Beograda. Ja sam major bezbjednosti, onaj što vam propisuje pavila službe. Moram da uđem u Fabriku... —pokuša da se snađe major.

—Odabij pedeset metara od kapije —službeno naredi Medan.

—Ja sam major i ne možete tako sa mnom —zbiljski se povrijedi oficir.

—Družo majore, ja sam ti na kapiji general. A sada, od kapije odabij sto metara —naljuti se i Medan.

—Imali su oni u gostionici pravo —šeretski će kapetan majoru —biciklo je, izgleda, jedino rješenje.

—Mogu li dobiti telefonsku vezu sa vašim bezbjedničarem? —kapetan se prisjeti da upita.

—Možeš ti, kapetane —dozvoli Medan, okrenu se na majora i dobaci: —A ti, majore, ako nisi lažan, odabij sto metara.

Tri znanca, oficira, ubrzo se nadoše u zagrljaju. Domaćin goste povede preko kapije, a Medan im prepriječi put..

—Ne može major! —narogušeno izviknu Medan.

—Zašto? Najavljeni su —začuđeno i povrijeđeno će domaći oficir.

—Nema lične karte, nije po propisu —dobaci kapetan.

—Ne mari, ja ću to razriješiti s Medanom —požuri da kaže fabrički oficir, u namjeri da se gosti ne povrijede.

—Ne, kolega, nije potrebna intervencija. Nećemo ni da ulazimo u Fabriku, nemamo potrebe. Završili smo kontrolu fabričkog obezbjeđenja. Uz Medana je ono vrhunsko. —kaza major i prepriča jutro.

—Da, Medan to obavlja zaista revnosno —potvrđi domaćin i započe priču:

***

—Na veličanstvenom mitingu, u čast ispraćaja štafete za druga Tita, ispred nekoliko hiljade fabričkih radnika, štafetu ponese omladinka uz frenetičan aplauz. Nakon što otrča koju desetinu metara, neočekivano zastade, okrenu se i potrča nazad. Zabrinutog lica se obrati meni.

—Hoće li Medan propustiti štafetu, preko kapije?

***

—Zahvaljujući Medanu, polupismenom, ali poslu prilježnom čovjeku, svi fabrički radnici besprijekorno poznaju i poštuju fabrički red —završi domaći oficir, pa gostima predloži ručak u hotelu "Neretva".

A tamo će, nema sumnje, opet susresti Vasu Kisu i Bega Glavovića. Njihovo je da zabavljaju ugledne goste Mostara. Biće to njihovo novo izdanje, koje će oficire goste odvesti duboko u noć i još dublji mamurluk, i što je osobito važno za domaćeg oficira, u službeni izvještaj sa pohvalama o fabričkom obezbjeđenju.

PINJINICA

U hercegovačkom kršu na muškarce zdušno ustaju motike, boleštine i tuđi vojnici, pa ih od pamtivijeka manjka. Koliko ih je manje za toliko im je veća cijena. Žene su saglasne da je muškarčeva vrijednost veća od njihove, to se nikad nije dovodilo u pitanje.

Jedna djevojčica, Jovanka neće da je tako, ne prihvata neravnopravnost. Rugala se djedovoj: "Ko ti žensko u čeljad računa." Odrastajući sve ju je više progonila jedna slika koju je ponijela iz ranog djetinjstva.

***

Sa bakom je sjedila pored puta, naišla je stoka, baka se podigla i ostala da stoji dok su prolazile životinje. Nakon što sjede, začuđeno će je upitati djevojčica:

—Zašto si ustajala bako?

—Naišlo muško. Vo! —i baki pitanje bi čudno.

Volu odati počast ustajanjem, još više se začudi djevojčica. Šta su sve muškarci sebi umislili, dokle to seže?, dugo će se iščuđavati Jovanka. Već tada je donijela odluku o objavi rata muškom rodu. I tukla se s njima. I uspješno.

Vremenom se djevojčica razvi u snažnu osobu, stasitu i otresitu djevojku, a kad bi vrijeme za udaju, isprosi je kršan momak, Pinjo iz Hodbine. Odnos prema muškarcima ne promijeni ni po udaji. A muž je to od nje izričito zahtijevao. Domaćin je, i red je da ga sluša Ona, ubjeđivao ju je.

***

—Zašto da ti budeš domaćin? —preporiječi se s mužem već prvoga bračnog dana.

—Pa, red je, muško sam —objasnio je Pinjo.

—I vo je muško, mogao bi i on... —naruga se.

Mladoženja presvrnu. Prvi fizički odnos sa suprugom bi šamar, koji je pljusnuo punom podlanicom. Ošamari i ona njega.

Do ovoga događaja bijaše nečuveno da supruga podigne ruku na muža. Naravno, Pinjo nije mogao da odoli naletu muškog bijesa. Pretuče suprugu i utjehu potraži u rakiji.

Jovanka ne popusti ni pijanom mužu, ona će biti domaćin, tvrdokorna je. I opet uslijediše batine. Kad ne pomogoše ni one, ljudina dograbi za pletenice, otključa novi djevojački sanduk i u nj ubaci kosu, poklopi i zaključa, tako da glava nepopustljive Jovanke ostade da visi. U neko doba noći Pinjo se probudi i prisjeti stanja u kojem je ostavio ženu, načas se pokaja i odluči da je oslobodi, računajući da se urazumila i ona. Prethodno će je upitati:

—Ko je domaćin u ovoj kući? Ti ili ja?

—Ja, kućkin sine, ja! —ne popusti ni tad ni ikad.

Pinjo je preneražen i poražen. Požaliti će se ocu. Prepriča nevolju i zatraži roditeljski savjet.

On će to da sredi, obeća uvaženi domaćin. Pozva nevjestu, pa izli staračke mudrosti. Na jednu njegovu uslijedile su dvije njene. U neko doba posusta svekar, i on preneražen i poražen, izgubi mjeru, povika:

—Jebem ti, onoga, ko te nosio na krštenje! —bila je to njegova ružna psovka, koju je izgovarao samo u naletu bijesa kojega nije mogao da sputa.

—Na krštenje me nosila magarica, jahala... —ne časeći uzvрати nevjesta.

—Nevjesta! Pa, ko biva, da ja, da oprostiš, kenju...? —čovjek, koji je navikao da pred njim seljani biraju riječi, najednom poče sumnjičiti svoj sluh.

—Šta ću ti ja "dobri" svekre, kad me nosila kenja, a nije po tvojoj želji... Svekre, hoćeš da j...!

Na svoju bruku i sramotu, dva viđena i poštovana čovjeka, popustiše pred naletom đavola. Obrijaše brkove, po starom dobrom običaju, nisu ih dostojni, saglasni su.

***

Pinjinica nastavi po svom, ni pred kim ne saginje pogled, ako se treba svađati, tući..., uvijek je horna i spremna, pa je se počeše pasati i komšije i seljani. Čudo se dogodilo, žena, pored živa i zdrava čovjeka, postala domaćin.

Kao i ostali domaćini, Pinjinica se propi, propuši, progura na sijela seoskih domaćina i postade ravnopravan sabesjednik. I više.

Proču se o njoj i preko seoskih međa. Oružjem zlog jezika, besramnošću i obaveznom debelom batinom, od koje se nije rastajala, posta napast komšiluku i selu. Poče provaljivati u tuđa dobra, krasti plodove, a vlasnici se ustručavaju i da je opomenu.

Jedan od starinskih domaćina, Luka, zateče je na svojoj njivi, u svome dobru, u krađi. Ne otprije. Zaskoči je iza plotu, iznenadi i potjera oštricom kosora. Vratice mu milo za drago, Pinjinica mu zadade tvrdu vjeru.

Poraz nije mogla nositi dugo, pa već prve noći napade na Lukin kupus. Povede redovne pratioce, kenjca i kenju, natovarene praznim sepetima. Da ne ugazi u kupusište, zajaha na sapi kenjca, sa kojega će, bez velikog napora, čupati glavice i ubacivati u sepete. Počupan je kupus, jasan motiv i počinitelj, ali u čitavom kupusištu ne bi traga ljudskog stopala.

Vile noću kupus počupale, s Lukom se poigrale, šalili su se dozvani žandarmi, nahranili i napili, i napustili začuđenog domaćina.

***

Ni dobroćudni komšija Jovo Glavaš ne mogaše da zažmiri pred drskom krađom. Na plot ispred kuće Jovina žena je razgrnula tek ostupana dva gunja. Čim uđe u kuću, kao da niče iz zemlje, pojavi se Pinjinica i posegnu za gunjima. Ugledavši je, Jovo pritrča i prihvati za gunj. Tegli i on i ona. Prevuče on, a iz nje planu ubojito oružje.

—Kome psuješ, cara, Franju Josipa, i caricu...!?

Kao oparen vrelom vodom, unezvjereno se osvrće Jovo, uočava bunovna komšijska lica, zastraši pritužbi, jer ga ionako optužuje austrijska policija, drži na oku, dovodi u vezu sa svježim atentatom u Sarajevu. Optuženi su Srbi, a on je Srbin!

—Kakav car, đavo te ponio, ko ti njega spominje... —nespremno poče da se brani čovjek od zlodjela koje nije počinio.

—Jesi! Psovao si cara! —izvikuje Pinjinica da čuju komšije i selo. Pridodaje: —Oдох na Bunu, prijaviti...

—Nosi gunj, oba, nosi, nosi...! —zapomaga Jovo.

—Neću ti oprostiti, ti da meni cara, Srbije jedan, ti meni Franju...

—Šuti, đavo te odnio, šuti, eto ti gunja, šuti...! —moli Jovo.

Jovo hitro prebaci gunj preko kenje, a drugi preko kenjca, pa životinje odalami po sapima, potjera, i dugo osta da gleda za đavolima, koji zamalo da ga dođu glave.

—Ja ću naučiti muški uobraženi rod... —mrmrljala je odlazeći.

***

Seoski politikanti raspredaju svjetske politike i dovode ih u vezu sa ovdašnjim vjerskim i nacionalnim prilikama. Mudruju. Po Sarajevskom atentatu dijele svijet na pravoslavlje i katoličanstvo. Izazivaju se i prijete. Bunjanin Mate je na strani Austrije, sjedi pred gostionicom, dosađuje se i izaziva srpske muške prolaznike. Pojavi se Pinjinica sa dva tovara drva, na putu je za Mostar. Izazvaće i nju, jer hoće da je muško, e onda i neka bude muško Srbin.

—Pinjinice! —prozva je izdaleka, a kad se primače i upita: —Pošto su drva, na vladici?

E, moja Pinjinice, pomisli ona, hoćeš da si ravnopravna, e pa evo ti, budi sada muško. Iziđi na kraj sa ovima, nakratko se pokoleba u sposobnosti, ali, zaista, samo nakratko. Zauze prepoznatljivo otresit i odvažan stav, pa odgovori ozbiljnim glasom:

—Deset forinti —na iznenađenje dangublija, pristojno odgovori Pinjinica. Uplašila se zaključiše i oni i zagriženko.

—A, pošto su drva, nakenji? —Mate nastavi da izaziva.

—Na kenji su dvadeset forinti —Pinjinica će još pribranije.

—Na vladici deset a na kenji dvadeset! Zašto? Skuplja kenja od vladike!?! —uporno pecka Mate.

—Da, skuplja je kenja, zato što je, ona, kenja, okotila rimskog papu —izbečivši se na Matu odbusi Pinjinica, pa udvostručivši korake požuri za tovarima.

Ne otpje Mate, pa potrča za njom. Presretoše ga prijatelji i rođaci, savladaše i narugaše. Dobio je šta je tražio, rekli su mu.

***

Goneći bostan na mostarsku pijacu, na nezaobilaznim saputnicima kenji i kenjcu, Pinjinicu zaustavi cestar Lulić:

—Pinjinice, hajde da zamotamo po jedan duhan.

—Zapalićemo i ohanuti, jašta —Pinjinica je rado prihvatila ovakve pozive.

Zamotaše i zapališe iz cestareve kutije, razmijeniše uobičajene riječi, magarad su već odmakla do Ortiješa, pa se Pinjinica podiže, pozdravi i krenu. Među debela mesa uvuklo joj se platno haljine, pa to bi povod cestaru da se našali:

—Pinjinice! —zovnu, a kad se ova okrenu, reče: —Guzica ti pojede haljinu.

—Nije to, moj dobri Luliću, nisi pogodio —i ona će mekanim govorom, pa ga uozbilji: —Ovo se guzica priprema da se izljubi s tobom. Voli ona, guzica, da se ljubi sa jakim muškarcima, brkatim kao što si ti.

Lulić ne smisli ni jednu pametnu, pa osta otvorenih usta, gledaće za njom dok se ne zamakne iza Mukoši.

***

Zagledaše se momak i djevojka, Momir Golo iz Baćevića i Mara Pinje i Pinjinice iz Hodbine. Momir je Marinom ocu najavio prošnju, zakazao večer kada će doći sa ocem, daidžom i stricem.

Najavio se Pinji a ne njoj, a i nezadovoljna momkom, Pinjinica se ne udostoji ni da ugosti prosce. Čim se smrači, leže da spava. Budući da imaju samo jednu prostoriju, i ona i gosti će biti u njoj.

Kako se to ovdje radi vijekovima, Pinjo primi prosce, počasti rakijom i suhim smokvama, zapriča do treće rakije, koja se pije tek nakon što se povoljno izjasni djevojka. Pinjo nazdravi i treći put, ali prosoci ne prihvatiše, oglasi se momkov daidža:

—Prijatelju Pinjo! Mi imamo momka, a ova kuća, kako smo čuli, ima lijepu djevojku, Maru, pa smo navratili, a rakija je treća...

—Neka ste vi živi i zdravi, i dobrodošli, lijepi ste ljudi, popijmo još po jednu. Živjeli i zdravo bili. Trećom u dobru čas, večeras i do vijeka, akobogda, živjeli... —držeći se običaja, Pinjo ne prihvati prošnju od prve riječi, već zametnu igru prividne neizvjesnosti, koja se obavezno doigrava u večerima prosidbe.

—Dvije popili sami, treću ćemo, akobogda, sa djevojkom —nadoveza se momkov stric.

Igra se igrala i doigrala, prosidba je dovoljno puta izrečena, na potezu je riječ i odluka oca djevojke, a on ne smije da odluči bez usnule žene-vuka. Obeća li je on, usprotiviće se ona, ne da li je on, uinat će ona. Muči se nesigurni otac, ipak, morati će da pita ženu, zaključiti pa poče da je doziva:

—Pinjinice! O Pinjinice!

—Šta je —domalo se oglasi bunovan glas.

—Spavaš li? —meko će on.

—Spavam! —presiječe ga ona.

—Probudi se!?

—Zbori, šta imaš zboriti! —osori se žena.

—Došli prosoci po našu Maru.

—Ko je prosi? —planu iz žene.

—Golo iz Baćevića —muški odvažno će Pinjo.

—Podaj golu za Golu —odbrusi Pinjinica, pa opet na glavu navuče gunj.

***

Navikli ljudi na ženu-domaćina, Pinjinicu, obično im da sjedi među desetinama ljudi, puši, pije i ljuđuje. Mnogi se uklanjaju pred njenim oružjem. Napadala je čete vojnika i izgonila iz bostanluka.

Kao usamljen hrast sa gromovima, Pinjinica se decenijama iznosila sa muškim rodnom, siromaštvom, ratovima i policijama, ali će i ona u dubokoj starosti biti savladana.

Kao i sve bake i ona je zabavljala i podizala unučiče. Jednoga dana se zamorila igrajući se sa osobito živahnim unučićem, pa se zamisli, kako da se odmori od njega. Dograbi list novine, isjecka ga na desetine komadića, razasu po sobi i strogo naredi:

—Pokupi svaki komadić papira. Svaki!

Unučić je shvatio besmisao i obim posla, pa je razmišljao kako da ga izbjegne. Neočekivano će:

—Bako, hoćeš li da se igramo učiteljice i đaka?

Predložena igra se može obavljati i ležeći, zaključio ostarjela Pinjinica pa prihvati.

—Dobro, neka ti bude —kaza.

—Ja ću biti učiteljica, a ti đak?! —predloži unuk.

—Može i tako —saglasio se baka i nadoveza —ti si učiteljica, započinji igru.

—Bako-đače! —strogim glasom i stavom će unuk-učiteljica, malo zastade pa nastavi još osornije —ustani i pokupi svaki papirić! Je li ti jasno?

—Jasno mi je —pomirljivo će Pinjinica, zamisli se, starački ustade sa ležaja, sage se i počeo da prikuplja papiriće. Zastade, upravi misli i pogled u strop, pa promrmlja:

—Pinjinice! Krepaj! Nisi više ni čovjek ni žena.

Opet će zavladati muškarci.

MUSTAFA BADŽAK

Zakasnivši na posljednji ispraćaj prijatelja, zakazan ispred mostarske mrtvačnice, uputih se u Lakiševine gdje će se obaviti sahrana.

Zatekoh dvadesetak ljudi okupljenih u pet-šest grupica. Zaustavih se uz trojicu najbližih ulazu. Bučni su za priliku u kojoj smo, pa se počeh zanimati za njih.

Zagleduju i oni mene.

Sedamdesetogodišnjak je glavnobesjednik. Lice mu je nametljivo, preozbiljno i odvažno, rast nizak, stas uspravan i ponosan, a pokreti česti i smiješni. Kradom ga zagledujem.

Osori se na jednog od sabesjednika, a taj se ljutito odvoji iz grupe, iz džepa izvuče "Oslobođenje", naširoko ga razlisti i poče da čita.

Glavni me zagleduje sve očitije. Poče se i osmjehivati u mom pravcu. Već mi je neprijatno, razmišljam o povodu njegovih pogleda.

—Baci te novine! —bez vidljivog povoda, glavni se i drugi put osori na izdvojenoga.

—Zašto da ih bacim? —začudeno će izdvojeni, ošinu pogledom, pa nastavi sa čitanjem.

—Baci ta govna, iz ruku, kad ti kažem! —opet će prijekor glavnoga.

—Novine ti smetaju, zašto? —pomirljivim glasom se oglasi i treći.

—Znam šta smeta njemu —mirno će izdvojeni, napravi predah i nastavi —smeta mu "Oslobođenje".

—Tačno! —zaskoči glavni. —Smeta mi "Oslobođenje", ne mogu ni da ga gledam. "Oslobođenje" je govno od novina.

—Mustafa! Pazi šta govoriš! "Oslobođenje" je naš list, bosanskohercegovačko glasilo...

—ozbiljnim glasom upozori izdvojeni.

—Da, naše je glasilo, naše govno! —glavni zabali od ljutnje. Nastavi —Kakvo "Oslobođenje"... Beogradska "Politika" vrijedi koliko deset "Oslobođenja".

—Mustafa! To je nacionalizam...!? —prijetećim glasom prekide ga izdvojeni.

—"Politika" je velik list, a "Oslobođenje" je govno... —glavni je dosljedan.

Zametnu se svađa, počeše se i primicati jedan drugom, a meni postade nerazumno kako im se nađoh u središtu.

—Čujete li Vi, gospodine, kako ovaj čovjek govori o našem "Oslobođenju"? —izdvojeni se obrati meni.

—Čujem —kazah suzdržano.

—Je li pošteno, deset puta vrednije novine, beogradska "Politika" ...? —opet me zaskoči izdvojeni.

—Nije pošteno —saglasih se.

—Deset puta je bolja novina, to vam kažem, ja! —zajedljivo će glavni, pa nastavi glasom svađalice: —"Oslobođenje", to mi novina, to!? Okreni zadnje stranice, šta ćeš pročitati... Umro Suljo i Mujo, sve jedan do drugog. "Politika" je prava novina, u njoj mrtvi Jovani i Bojani —kaza glavni, priđe i potapša me po ramenu, izvali grohotan smijeh, koji se prenese na svih dvadesetak zatečenih ljudi.

***

Shvativši da je šala upriličena zbog mene, stranca, građanina na selu, ponesoh nejasnu ljutnju i uputih prema poznaniku, kojega tek uočih na suprotnoj strani groblja. Upitah ga:

—Poznaješ li one ljude, onoga starca?

—Mustafu Badžaka?! Ko ne poznaje njega. To je onaj koji je popišao ženu...

—Popišao ženu?! —prekidoh ga.

—Bili u Hodbini, kod poznanika na sijelu. Mustafa zapio do iza ponoći. Supruzi dosadila sjedjeljka, a poodavno joj se i primokriilo. Dom je bez klozeta i električnog osvjetljenja, a strašiva mraka, žena ne smije da iziđe u tamu, ni koliko da se pomokri, pa u više navrata šapatom moljaše Mustafu: "Hajde da se pišamo". On je svaki put odgurne laktom i nastavi da razgovara s domaćinom. Kad supruzi, Šemsi, mokrača krajnje dotuži, molećivo i ponizno još jednom šapnu Mustafi: "Hajdemo se pišati". Mustafa ljutito poskoči, grubo za ruku dograbi Šemsu i povuče na vrata. Kako se Šemsa dokopa mraka, tako sa sebe zdrliji gaće, čučnu i započe da piša. Nemalo se iznenadi kada shvati, Mustafa piša po njoj. Po glavi i leđima!

—Svu me popiša, Mustafa, smeo te Alah! —zapomaga Šemsa.

—Jesam! —mirno će Mustafa.

—A zašto me popiša, popišao Alah tebe?!

—Pa, zvala si me: "Hajde da se pišamo" Evo, pišamo se...

***

—Eto, to je Mustafa Badžak sa Bune. Njegovo životno geslo je dobro raspoloženje. Umije da se nametne u svakoj prilici i neprilici, da postavi raspoloženje. U njegovom dohvatu sve postaje veselo. —Nakon kratke šutnje kaza prijatelj i nastavi: —Mustafa radi na farmi krava, žargonom farme često pravi šale, one što zabavljaju samo dok se izgovaraju. Kad je prvi put postao deda, njegov sin je ushićeno donio vijest:

—Rodila je!

—A mladunče, šta je mladunče? —bez očekivane radosti, upitao je deda Mustafa.

—Sin! Unuk. Tvoj unuk! —Pun ponosa, punim ustima, objašnjavao je ushićeni otac.

—Pa, hoćemo li ga gojiti...? —hladno i razvučeno upita Mustafa, glasom koji se svakodnevno čuje od veterinara, onih što vrše selekciju teladi...

***

Na Farmi krava se, jednom prilikom, podigla uzbuna. Mlijeka je svakim danom manje. Tehnolozi su istražili slučaj i ustanovili da je muzarama hladno. Predložili su i rješenje. Radnički savjet je odbio prijedlog tehnologa. Tehničar za mužu se požali Mustafi:

—Nema mlijeka. Kravama je hladno!

—Nije kravama hladno, odlučio je Radnički savjet —u prolazu je progundao Mustafa.

***

Ime Mustafe Badžaka, najednom, poče izvirati i iz moga pamćenja. Prije četrdesetak godina se pominjalo često. To je doba koje se pamti po zlu zemljoradničkih zadruga. Pod budnim okom UDB-e seljaci su "dobrovoljno" ugonjeni u "kolektivizaciju". Bezvolja i nerad su brzo osiromašili seljane, doveli do svenarodne gladi. Narod se podijelio i ljuto zavadio, bezemljaši i čvrsto uz vlast, hrlili tamo gdje se ne mora raditi a svakome je isto, a zemljaši i vrijedni domaćini nisu se mirili sa takvim odnosom, nisu se odazivali na "patriotske" pozive, nisu pristupali u zadruge. Jedan od ovih posljednjih je i Mustafa Badžak.

Jedne noći UDB-aši bahnuše i Mustafu pokupiše iz kreveta. U toploj sobi zadružnog doma ubjeđivali ga da sa imanjem pristupi Zadruzi. Mustafa nije popuštao, pa ga predstavnici stroge vlasti izjuriše u zimsku noć, da tamo razmišlja. Nakon četiri sata hlađenja pozvaše ga i upitaše:

—Jesi li razmislio?

—Jesam.

—Hoćeš li pristupiti Zadruzi?

—Neću —mirno odgovori poluzaleđeni Mustafa.

Ni kasnije prijetnje i batine nisu mijenjale Mustafino mišljenje o ovoj stvari, pa je među seljanima postao znamenit čovjek, a među vlastodršcima opasan kulak.

Zadugarima nije išlo, glad se širila sve bolnije. Da bi je ublažila, vlast pokušava pomoći boljim raspodjelama, uvodi bonove, "kvarte" za hranu i "tačkice" za obuću i odjeću. Bonove su dobivali na selu samo oni koji su učlanjeni u zemljoradničke zadruge.

Tog vremena umrije Mustafin otac. Po običajima ovdašnjih muslimana, mejit se umotava u bijelo platno i sahranjuje bez sanduka. Tim povodom se Mustafa nađe u jedinoj bunskoj prodavnici.

—Daj mi dva metra botane —ožalošćenim glasom se obrati prodavaču.

—Ne može bez tačkica —uljudno kaza prodavač, budići da je znao da Mustafa nije zadugar i da je bez tačkica.

—Nemam tačkica, ali imam dinara... —obhrvan tugom promuca Mustafa.

—Da imaš i milijarde dinara, bez tačkica, ne možeš kupiti.

—Umro mi babo, moram kupiti dva metra platna —požali se Mustafa.

—Žao mi je ali ne smijem...

—Kako ću sahraniti babu? Ko može odobriti?

—Odobriti!? Može, može, samo Mujo Gozder, predsjednik blagajske opštine —glasno saopšti prodavač, osvrnu se da ga ko ne prisluškuje, pa šapatom posavjetova: —Evo telefona. Ja ću nazvati i tebi predati slušalicu. Zamoli Muju, kaži, umro, čovjek je, shvatiće...

Nakon brojnih pokušaja, vezanih za nesigurnost poratnih telefonskih linija, ali i Mustafinog prvog bavljenja tom čudnom spravom, u uho mu doprije zavijajući ljudski glas, na koji, kao da sa njive doziva ženu Šemšu, Mustafa zaderači:

—Mujo, Gozderu, o Mujo...! Jesi li to ti, Mujo? Bogati, jesi li to ti?

—Jesam, ja sam, šta se deračiš, kao da si na bunskoj ćupriji. Šta je, zašto me zoveš, jesi li se predomislio, hoćeš li u Zadrugu...?

—Nisam, bolan, Mujo, nije to... Umro mi babo... Treba mi dva metra botane.

—Neka je babi rahmet duši. Dobro to, kaži mi, hoćeš li u Zadrugu?

—Neću, Mujo, neću u Zadrugu. Pusti sada to, treba mi dva metra pišljive botane, da zamotam babu... Ovaj ovdje, u prodavnici, ne da bez tačkica, ili bez tvoga odobrenja...

—Nećeš u Zadrugu, kažeš. Nema ni platna, ali, možeš kupiti pak-papira, za nj ne trebaju tačkice...

U Mustafi proključaše udari bijesa, nepravde i uniženja, pomisli da uzvрати nisko na nisko, odusta i odgovori svojski:

—Šta će mi pak-papir, Mujo, bog te popišo, šta će mi papir za pakovanje, ta neću Alahu poštom slati babu...

***

Osvrtao sam se u pravcu Mustafe Badžaka, prije i u toku sahrane. Stalno su ga okruživali ljudi i nisu prestajali da se smiju. Ljudi su neprolazno željni šaljive opuštenosti, a utoljivača je uvijek malo, pa kad nabasaju na njega, ne napuštaju ga tek tako, čak ni na tužnom zboru, zaključujem želeći da se i sam doguram do njega.

—Oko Mustafe je veselo i na sahrani —kazah prijatelju, nakon što se dogovorismo da svratimo na piće u "Baraku" na Buni.

—Uvijek —saglasni se prijatelj i doda —I on će u "Baraku", tamo je kao dio namještaja. Kad bi Mustafa prestao da dolazi u tu gostionicu, vlasnik bi ostao bez posla.

Pijuckajući domaću rakiju iz duplog čokalja, okružen grupom poznanika, za šalu uvijek raspoloženih Bunjana, Mustafa govori škrto, a iza svake njegove riječi oglasi se smijeh, zabavlja Bunjane, obostrano krato vrijeme. Ustaju, izlaze iz gostionice i vraćaju se. Upućuju upadice. Jedino se Mustafa ne pokreće i ne smije. Posmatram ga i smijem se. A kad nakanih da napustim gostionicu, baš tada u nju bahnu ugledan mostarski ljekar. Čim ukroči i na sebe skrenu pažnju, upita:

—Ko je ovdje Mustafa Badžak?

—Ja sam, Mustafa Badžak —nakon podužeg tajca, javi se starac.

Mustafi je trebao samo jedan tren da pretpostavi razlog ljekarovog dolaska. Ovih godina je na obalama Bune i Bunice niklo mnogo vikendica, gradnja postala stvar pomodarstva i prestiža, pa je postalo vrlo teško pronaći zemlju koja se prodaje. Tim razlogom je neko ljekara uputio do Mustafe.

—Imaš zemlje na prodaju, rekoše mi...!? —izjasni se pridošli.

Kao mačka na mrsnu siniju, Bunjani su sva svoja čula uperili ka Mustafu. On premišlja da li ili ne bi prodao zemlju.

—Imam zemlje... —tiho će Mustafa.

—Je li zemlja na tebi? —presiječe ga ljekar.

—U tome i jest nevolja —Mustafa dodatno poradi da mu izraz bude dobrodušnog staračkog izgleda, pa žalopojno nastavi —Zemlja je na ocu, mom rahmetli babi —još jednom predahnu pa odlučno kaza: —Zemlja nije na prodaju.

—Imam ja prijatelja u imovinsko-pravnoj službi, u opštini, sredićemo to... —važnim i odlučnim glasom će ljekar.

—Ne, neću da se bavim time. Ne, ne prodajem zemlju.

—Molim te, Mustafa, neka to bude moja briga...

—Ne, neću prodavati zemlju, neću, stvarno neću —odlučno će Mustafa.

—Molim te, Mustafa, mogu li je bar pogledati —molećivim glasom nastavi ljekar. —Molim te, samo da vidim zemlju...

—Dobro —kaza Mustafa, starački se počeo podizati sa rasklimane stolice, i govoriti: —Dobro, toliko mogu.

Ljekar se uputi za Mustafom, koji iziđe iz gostionice i šutke pođe preko ceste. Svi prisutni iziđoše iz gostionice, zaustaviše se pred njom, pa poglede položiše na njih dvojicu. Uđoše u harem i zaustaviše se uz jedan biljeg, humku očevoga mezara. Mustafa se okrenu u naš pravac, pa otpoče glasno da čujemo i mi.

—Ovdje mi je babo —kaza, uprije prstom u humku i nastavi: —Vidiš! Eto vidiš! Rekao sam ti.

Zemlja je na babi.

***

Bunjani su obogatili još jedan dan, vredniji su za još jednu šalu, koju će prepričavati i smijati joj se sve do nastanka sljedeće. Bogatiji su, zaista, i nije to malo bogatstvo, zaključih i slatko se nasmijah.

Smijući se i idući prema parkiralištu, i dalje s prijateljem, opet zapodjenuh razgovor:

—Neslana šala!?

—Nema slanih šala —ne saglasi se prijatelj i nastavi: —Mustafa ne voli ljekare. Teško je obolio, a vjeruje da ga ljekari samo plaše. Otuda i ova šala, pretpostavljam.

Pije mnogo vode, nedavno se požalio svom ljekaru. Ovaj mu naredio da donese odležalu mokraću. Šesti dan pred ljekara spusti pletenku punu mokraće. Ljekar namjerno previdje pletenku, a kada obavi uobičajenu analizu urina, saopšti zabrinjavajući nalaz.

—U urinu je velika količina šećera.

Mustafa se ne dade uplašiti, zametnu se pletenkom mokraće i mirno krenu iz ordinacije.

—Gdje ćeš sa mokraćom? Prolij, ta nećeš je vraćati kući — ljekar ne otprije znatiželji.

—Kući, nego šta —ozbiljnog lica odgovori Mustafa, zastade pa pojasni: —Ovoliko šećera proliti, šteta je...

***

Bolestan je —nastavi moj saputnik —teško je bolestan. Dugo već ne ide na posao, na bolovanju je. Neki dan, prijatelj mu sa posla, neki Ibro Cerovina, u preduzeću podigao Mustafinu platu i donio mu je kući. U njega se taman rodilo unučće. Ibro to nije znao, iznenadio se kad vidje bešiku. Običaj je da se pod jastuk novorođenčeta podvuče novčanica, prisjeti se Ibro, pa se dosjeti da od toga upriliči šalu. Iz koverta, sa Mustafinom platom, Ibro izvuče hiljadarku i djetetu je podvuče pod glavu.

—Hvala, čika Ibrahime —obradovano će porodilja kad vidje krupnu novčanicu.

Ibro izvadi još dvije hiljadarke i podvuče ih pod lijevo i desno dječije ramence.

—Ibro, ne pregoni, mnogo je to, priskoči i nena Šemsa.

—Nije mnogo, nije mnogo za unuka moga prijatelja Mustafe —reče —pa iz koverta izvuče još dvije hiljadarke. Podvlačeći ih pod dječije nogice, govorio je: —Dijete, parajlije bilo od dede Mustafe, akobogda, vazda te ovako htjeli novci...

Ibro izvuče i još dvije hiljadarke i njima dokiti dijete.

Pomislivši da je pretjerana Ibrina dobrotu samo proizvod njegove alkoholiziranosti, i vidjevši da je djetetu poklonio sveukupnu mjesečnu platu, zabrinu se Mustafa i prijateljski priskoči:

—Nemoj, Ibro, mnogo je to, mnogo i za nivo našega prijateljstva.

—Nije mnogo, nije —prijateljskim i trijeznim glasom kaza Ibro, iz džepa izvuče kovertu, iz nje i jedinu preostalu hiljadaraku, njome dokiti dijete, kovertu predade Mustafi, pa u istom raspoloženju saopšti:

—Mustafa, tvoje unuče, tvoja koverta, tvoja plata...

—Drago mi je kad vidim da moji đaci napreduju —kaza Mustafa, zamisli se pa doda —uznapredovao si, uznapredovao nema šta, eto, u stanju si da nasmiješ i samrtnika.

JOCO ŠUPLJEGLAV

Ima ljudi kojima je svaki dan spontano osmišljen. Po nekoj svojoj mjeri su veseli i sretni, i nije ih osobito briga što svi ljudi oko njih nisu saglasni u tome. Veselje je njihov smisao života, hrana im je smijeh.

U selu Lakiševinama, južno od Mostara, živi jedan od te vrste ljudi, Jovan Šupljeglav, Joco. "Baci brigu na veselje", njegova je odbrana od preozbiljnih a jalovih priča. "Kad je rad rad je, kad je odmor veselje je", njegova je slika življenja. Iz života je izvukao sve što mu je bilo dostupno. Veselost ga nije napuštala ni u ono teško poratno vrijeme, čak ni onda kada mu "napredna" seoska omladina o glavu okači optužbu: "Samo zbog tebe u selo dolazi pop. Dođe li i za ovaj Trojčindan, uhapsićemo te".

Joco danima tuli oko seoske stube, ulaza u Lakiševine iz pravca Blagaja, odakle će pop doći da posveti trojčidanski dom. Kad se na biciklu ukaza crna prilika u Joci zatreperi srce. Valja namjerniku prepriječiti put, prvi put hajdučki presresti koga. I nije bilo koga, popa Cvitanovića, dugogodišnjeg kućnog prijatelja. Ima li pravo iko da zabrani prolaz kroz selo? Hajdučija!? U Jocinim mislima savjest. A opet, uđe li u selo pop, komunistička mladarija će njega da proglasi kontrarevolucionarnim elementom. Zatvor! Bujni i dugi Jocini brkovi ne odobravaju postupak presretanja, ali je strah snažniji. I sam osuđuje postupak koji tek treba da se dogodi. Pop je već blizu. Joco uzgrče kamenice. Prituljuje se

iza živice i čeka tren kada će pop da sjaše sa bicikla. A kada se to dogodi i biciklo izvisi iznad stube, Joco zasu kamenicama.

Nakon prvoga iznenađenja, pop se snađe, ispusti biciklo, pa pogureno pritrča živici. Uočivši napadača oglasi se:

—Joco! Poznao sam te. Zašto me presrećeš mučki poput komite?

—Pope! Bježi pope, vrati se nazad...! —izopačujući glas zapomaga Joco.

—Joco! Ne presreći me, idem svojim putem —pomirljivim glasom će pop.

—Vrati se pope. Ne trebaš selu. Vrati se, bolje je i po tebe i po mene —blažim, ali i dalje uvijenim glasom uzvraća Joco.

—Ja sam pošao ovim putem, hoću da idem baš njim, i proći ću —uporan je pop.

Joco opet zasu kamenicama i zahaka glasom. Dodaje:

—E, nećeš, pope, preko mene živa.

—Joco! Ne presreći me na putu! Tužiti ću te! —izderači se pop.

—Nisam ja Joco, drugi sam ja, vrati se dok si zdrav...

Pognute glave, vozeći pored sebe biciklo, pop zaobiđe Lakiševine. Na putu tužbe stigao je do vladike, vladika do Džemala Bijedića, a on će slučaj ispostaviti državnom tužiocu.

Na sudu komunistička omladina odbi bilo kakvo saučesništvo u predmetu tužbe. Joco je još i gladio brkove. Dobro je prošao. Samo tri mjeseca zatvora, i to uslovno.

***

Događaj se odigravao u vrijeme žetvenih poslova. U Joce su velike njive pod žitom, svake godine okuplja seoske žetelice, ovoga puta ga odbiše sve, neće da imaju posla sa kažnjenicima.

U nevesinjskom selu Žiljevo ima prijateljsku kuću sa kojom su se ispomagali pradjed, djed i otac. Poći će po njihove djevojke, odlučuje, ali i dvoumi. Da bi pošao tamo mora u Blagaju da pribavi propusnicu, dozvolu za napuštanje sela. Može je i ne dobiti, jer, kažnjavan je.

Slučaj je htio da u Jocin dom bahnju baš one dvije djevojke, iz Žiljeva, po koje je i kanio da pođe. Jedna se udaje, treba joj lična karta, za nju fotografija, i zbog nje je sišla u

humninu. A i njena sestra će usput da se slika. Otac ih je poslao, kazao, dan hoda do prijatelja Joce, dan-dva oko slikanja, dan za povratak. Joco ih dočeka kao ikad iko, a kada kazaše razlog dolaska, blaženo će:

—Ne treba vam ni ići u Mostar. Ja ću vas slikati. Besplatno. A vas dvije, umjesto da trandate do Mostara i nazad, pomozite što oko kuće. Mogle bi, dva-tri dana, žeti žito — mednim riječima predloži Joco.

—A zar umiješ ti to? —sa nevjericom će udavača.

—Jašta radim, ta ja sam slikao sve naše djevojke koje su se udale —uvjerljiv mlaz riječi tekao je ispod uvjerljivih brkova. —Slikaću vas ujutro, čim grane sunce, dok su položene sunčeve zrake. Jedino je tada potpuno obasjano lice, slike bivaju lijepe i oštre —uvjerljiv i stručan Jocin govor odagna djevojačke sumnje. Kad se Joco uvjeri u plodotvornost svojih riječi, nastavi još uvjerljivije:

—Čim ustanete malo poradite na svojim izgledima. Uljepšajte ta suncem opaljena lica, u protivnom, slike će biti tamne.

Ujutro se i komšiluk bavio djevojkama, vragolasta ženska čeljad i čoporativno. Jedne mlijekom izbjeljuju mladena lica, druge griju mašice i njima uvijaju kose, na čela spuštaju uvojke, treće ugarcima zacrnjuju obrve i po jedan vještački mladež... Joco se povremeno pojavljuje, strogo nadgleda postupke uljepšavanja i izdaje uputstva, jer on neće da dozvoli da slike budu bilo kakve, gundao je.

U Jocinoj kući je jedan zagonetan predmet, nejasna sprava. Za rata je pao engleski avion, seljani raščerupali i odnijeli što se dalo odvaliti, pa i Joco ugrabio tu čudesnu kutiju, zagledao je i danima gonetao primjenu i poraženo odložio na tavan. Ovom prilikom se prisjeti nje, pronade je, opravi i ponese među djevojke. I seljani se iznenadiše spravom. Joco zaista ima aparat za slikanje, sašaptavaju se. On ih sluša, smješka se i sebi i njima, i oni mogu biti u pravu, možda ova čudesna kutija i jest aparat za slikanje, kad ne znaš šta je može biti i to.

Postupak slikanja, vješti pokreti Jocinih ruku kojima izokreće djevojačke glave, govorni zahtjevi da se pogledi pomjeraju mic po mic do veleških stijena, stav usana, opuštene, bez osmijeha, istinski su zabavljali okupljenu mladariju.

Po dogovoru, poslije slikanja, djevojke se latiše srpova.

Četvrti dan djevojke se opremiše za put, pa se Joci obratiše za slike. On je dvoumio način raspetljavanja. Na umu je imao dva-tri rješenja, odabra ono što mu se činilo najprikladnije. Dozva ženu Spaseniju:

—Donesi mi nožice za šišanje ovaca —kaza pa se daje u pretraživanje novina po selu. Pronaše "Zadrugar" i u njemu četiri fotografije djevojaka, ispod kojih piše: "Najmlađe udarnice Udarne brigade sa izgradnje pruge Brčko-Banovići". Opsijeca Joco udarničke fotografije i mrmori, kad valjaju udarnicama jugoslovenskoga značaja, a kako ne bi valjale nepismenim brđankama.

Dozva djevojke. Predade im po dvije sličice i zagleda u njihove zjenice. Djevojačke oči zatitraše kao da su tek umočene u osunčani zejtin.

—Tako mi gospodara boga, ovo nisam ja! —nakon što iskoluta i očima i slikama, zapomažuće se oglasi udavača.

—Ti si, nego ko, to si ti... —blagim glasom će Joco, koji kao da se sav pretvorio u odvažne brkove, koje usput i pogladi, smjerno da djevojačke poglede i misli skrene na njih i ozbiljnost koje pretpostavlja njihova priroda.

—Nisam ni ja, tako mi boga, ovo! —začudenog izraza lica zapomaga i sestra.

—Ja nisam ovakva! —podržana sestrom još uvjerljivije i nasrtljivije će udavača.

—Kako ti znaš kakva si? —strogo je presiječe Joco.

—Znam! Viđala sam se... —zbuni se djevojka.

—Kad i gdje si se viđala? —opet zaskoči Joco.

—U ogledalu, gdje bi drugo...!

—U kakvom ogledalu?

—Ogledalu sa lampe, gaznjače...

— Mora da je, od plamena, izblijedjelo ogledalo u kojemu si se gledala? —pretpostavi Joco.

—Pa jest, slabo se u njemu vidim —saglasni se djevojka.

—Kažem ja da ti sebe nisi viđala —sažaljivim izrazom lica i glasa će Joco, pa ženi Spaseniji zapovjedi da donese veliko ogledalo.

—E pogledaj sada sebe, u ogledalu i na slici, pa onda kaži —opet blagim glasom kaza Joco, nakon što djevojci ispruži poveliko uramljeno ogledalo.

Djevojka se zagleduje, nešto došaptava sestri, zagleduje u ogledalo i na fotografiju, a Joco koluta očima po vragolanima komšijama, koji na svoj način učestvuju u ovome.

—E jesam bogami, ovo sam ja...! —ozarivši u licu pobjednički će udavača. Slike odloži u njedra, podiže se i uz pozdrav krenu put Nevesinja.

***

Glas nelojalnosti novoj vlasti, kako se to tada govorilo, progonio je Jocu do događaja sa popom Antonijem Cvitanovićem, a tad preobrazi u glas provjerenog druga. A takvih seljaka iz srednje generacije nema dovoljno za zadatke koji se postavljaju pred novu vlast, prije svega za najavljenju kolektivizaciju sela, koju seljaci masovno odbijaju. Kao "podoban" čovjek, Joco, iznenađa izbi na vrh kadrovske liste i najozbiljniji je kandidat za predsjednika zemljoradničke zadruge, koja je pred formiranjem u Lakiševinama.

Vlast osnova Zadruhu i Jocu postavi za predsjednika. On mora da bude nekako drugačiji čovjek nego je bio i želio. Ono što svakako neće napustiti je: "Kad je rad rad je, kad je odmor veselje je".

Zdravo seljačko Jocino tijelo, okićeno krupnim i gustim odnjegovanim brkovima, razvijenim mišicama, bistrim pogledom i rječitošću, plijenili su predsjednike, sekretare i ministre, pa zadruga u Lakiševinama dobi počasno mjesto u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini. Postade ogledna republička zadruga, koja će služiti za pokazivanje državicima svijeta, kao najuvjerljiviji dokaz prednosti kolektivizacije nad individualizacijom. A i Zadruga mora da bude uzorna da bi se Vlast mogla hvaliti njom. A da bi to postala u nju treba slijevati sredstva državnih fondova. Potekoše novci i tehnika. Zadruga procvjeta. Kad zadrugari ne stignu da urade što, bilo zbog nestizanja ili ljenosti, priskaču u pomoć "dobrovoljci" iz mostarskih garnizona.

U vrijeme kopanja vinograda vojnici su zacrnjivali i vinograde i selo. A vinogradi su ozelenjivali kao da su u laboratoriji. Lakiševinska zemlja prža je rajska za vinovu lozu, pa je od pamtivjeka poznata po čuvenom vinu žilavka. Uz državnu kesu, Jocina zadruga zasađi vinograde i tamo gdje nisu bili prije. Odavde će se vinom snabdijevati društveno-politički republički vrh u Sarajevu, pa je to dodatni razlog da se proširuju finansijski dotoci.

Pored grožđa Zadruga je proizvodila još samo duhan, i to kvalitetno, pa se o Zadruzi počeo govoriti naširoko, a političari će se utrkivati koji će doći prije i obećati veću podršku.

Zadrugari dopadoše blagostanja, postadoše istinski zagovornici i tumači kolektivizacije. A kako i ne bi, članovi okolnih zemljoradničkih zadruga su naplaćivali devet do dvanaest dinara po trudodanu, a oni, Lakiševani, oko dvije stotine dinara.

Predsjednik Zadruge drug Joco, prije ostalih, shvatio je da se dosta više zarađuje obilazeći funkcionerske kancelarije nego radom po njivama. On je samo to i radio, i ugošćavao brojne delegacije. Sa ponosom i ushićenjem je primao republičke, federalne i

inostrane goste, pripremljao im zdravu i svježnu seosku hranu, zalijevao žilavkom, zabavljao i nadahnjivao.

Kako je vrijeme proticalo gosti su se množili, naročito oni što im je prvi razlog posjete jedenje i pjenje. Joco se vremenom zamario od gostiju, više mu ni ministri nisu što su bili. Ministri bi i da Joco postane njihova luda. A zašto oni ne bi bili njegova zabava, i na to će njegova misao.

Lakiševine su bezvodne, u sred sela je napravljena jedna jama i u njoj održavana lokva za napajanje stoke. Pored nje je podignut zadrugni dom i podrum sa ogromnim bačvama za vino. Ove okolnosti su za seljane imale višestruki značaj. Najvažniji je blizina vina i lokve. Noću su zadrugari, kao po savršenom željezničkom redu vožnje, dolazili sa kantama do lokve; punili je, provaljivali u zadrugni podrum, sa vrha u bačvu sipali vodu, a sa dna kantu punili vinom. Koliko otočili toliko i dotočili. U bačvama je stalno ista mjera.

Mostarski drugovi su dojavili Joci, po bogzna koji put, izuzetnu posjetu i naložili da se uvaženi gosti dočekaju sa posebnom pažnjom. Joco naredi da se mrežom u Neretvi uhvati desetak kilograma pastrmke i stavi u kazan sa vodom, na prostor između lokve i doma. U međuvremenu on usiječe tri dugačka pruta, na njih priveza koji metar špage, na dva od njih, nakon što stiže riba, priveza po jednu živu ribu i ubaci u lokvu. Sjeo je na uzvišicu i čekao goste.

Na njihovu pojavu, štapom bez ribe počeo zabacivati po lokvetini. Pored lokve gosti zaustaviše automobil, iziđoše i šutke počeo da posmatraju pecača. Kao da nije uočio pridošle, kako ribari obično i postupaju, Joco je nastavio sa zabacivanjem. U jednom trenu je vješto promijenio štap i izvukao ribetinu, "odriješio" je i, ne okrećući se, odbacio je na ledinu iza leđa, pred noge gostiju. Domalo ponovi još jednom, ali tako odbaci ribu da je ona udarila u cipelu najbližeg gosta, koji odskoči od nje i na sebe "skrenu" pažnju pecača. Joco odbaci prut, priđe gostima, lica im pomazi oštrim brkovima i povede prema domu. Usput ponese i one dvije ribe pa ih, uz svjedočenje gostiju, ubaci u kazan ispunjen poluživim ribama.

—Zar u ovoj lokvi ima ribe? —oglasi se najugledniji gost, ministar za šumarstvo.

—Kako da ne —kaza Joco, pa nakon kraće šutnje doda —ovo je duboko vrelo, živa voda, nikad i niko nije dokučio dno.

—Nevjerovatno, da mi je pričao ko... —podanički, poginjući se pred ministrom, priključi se jedan od četvorice gostiju.

—Ovoliko ribe iz onako malog vrela... —ministar bi da zapodjene priču kojoj Joco nije rad, pa se preobliči u ozarenog i sretnog domaćina, veselo zagalami:

—E, pa, dobro nam došli, naši dragi...

U prvu nedjelju iza ove posjete, nenajavljeni, i u istom sastavu, opet bahnuše gosti iz Sarajeva. Zametnuli se modernim priborima za pecanje. Joco ih vidje u stanju rasporemanja pored lokvetine. Utrča u kuću, navuče kaput, pa prije nego poče trčati niz njive, doviknu ženi Spaseniji:

—U Mostaru sam, na nekom važnom sastanku, ako bude ko pitao za mene!?

***

Joco se osmjelio, može pokucati i na najtvrđa državna vrata, čak i ona naširoko ozloglašene UDB-e, mislio je do jednom. Dva njihova čovjeka, zaogrnuti mrklinom noći, pokucaše na njegova vrata. "Spremi se", kazaše i domalo ga odvedoše. Kuda? Ko smije to da upita?

Izjedala je Jocu vlaga zimskog betona samice, a ne zna ni razlog svoje nesreće. Isljednici je ne kazuju. Čekaju da to prvi kaže on, rekli su mu prijeteći noćni istražni glasovi. Razmišljao je i gonetao sve moguće greške, povode i zle jezike.

Nedavno je bila Nova godina, gdje je god trebalo, poslao je odgovarajuće količine vina, velikim burad a manjim pletenke. Da, poslao je on, dosjeti se, a da li su to drugi i dostavili. Vozači!? Nije li koji što prisvojio. Oni umiju to. Ne, ne bi trebali, poznavajući tu felu, i njima je dao po pletenku. Ne bi vino trebalo biti razlog ove nevolje, zaključi, ali se i ne umiri. Sa mrzloga betona o svojoj nevolji ne može dohaberiti nikom, a on ima prijatelja na takvim mjestima koji bi mu pomogli, ni te misli ne smeće s uma.

Desetak dana po hapšenju saznade za optužbu, od nje ga tek poče da boli glava. U Sarajevu, u sred novogodišnjeg raspoloženja, kada su sve uzvanice podizale čaše i nazdravljale predsjedniku Prezidijuma drugu Đuri Pucaru Starom, on se neočekivano uozbiljio, čašu primakao još uvijek bistrom oku, i iščuđavao gledajući u nju. A u njoj, i u čuvenoj žilavci iz Lakiševina, lebdio je mali žabac, žapčić, veličine nokta palca. Na noge je skočio čitav državni aparat sa UDB-om na čelu.

Potjera za državnim provokatorom nije prestajala sve do Jocinog hapšenja.

Prošavši istragu u kojoj je "priznao" zlodjelo, završio je kod sudije. Tamo je bilo lakše. Zatvora se oslobodio pomoću dvije pletenke vina. I u jednoj od njih je, pričalo se, nađen žapčić. Ovoga puta nije slučajno. Jocina posla, prepričavalo se. Priča je doprla čak i do druga Đure Pucara Starog, kažu, i on joj se nasmijao.

***

Poslije dvije-tri godine od formiranja zemljoradničkih zadruga, po zemlji Hercegovoj zavlada neimaština, glad i boleštine. Zadrugari se bune i već glasno ustaju protiv zadruga, više se ne obaziru ni na UDB-u. Ta neće nas pozatvarati sve, pa ako i hoće, ni ovako se više ne može, mišljenje je koje se čuje sve glasnije i ljuće. Zahtjevi da se zadruga rasformiraju i imanja povrate bivšim vlasnicima već stižu i do Sarajeva. Među ljudima centralne vlasti je vanredno stanje, drug Pucar je počeo prijetiti i ministrima, jer je u pitanju njegov obraz, kako će stati pred druga Tita, žalio se i prijetio. A kada je saznao da ogleдна zemljoradnička zadruga u Lakiševinama nije omanula, i da tamošnji zadrugari ni pod koju cijenu neće iz Zadruga, drug Đuro Pucar Stari se oraspoložio. Nekoliko svojih ljudi posla na teren u Hercegovinu da ispitaju stanje i da mu referišu. Izdvojivši ministra za poljoprivredu, koji će biti na čelu te grupe, upozorio je da obrati pažnju na mogućnost zlodjela prituljenog i uvijek opasnog unutrašnjeg neprijatelja, onog što uporno i stalno podmeće klipove pod točak revolucije.

U Mostaru je zakazan sastanak svih hercegovačkih predsjednika zemljoradničkih zadruga, a delegacija se podijelila na nekoliko grupa, tako da je prije sastanka napravljen uvid u svaku zadrugu. U Lakiševinama su se, dan prije zakazanog sastanka, okupile sve grupe. Joco je pripremio jelo i piće, kao što je činio i ranije, i bolje i više, jer njemu je do opstanka zadruga stalo kao i njegovim seljanima. Ministar za poljoprivredu, predratni kočijaš, Joci nije bio po volji, djelovao je grubo i strogo, u skladu sa manirima ranijeg zanimanja. On je jedan od rijetkih gostiju sa kojima Joco nije mogao opušteno da razgovara i zbija šale.

Ručku je prethodio obilazak zadružnog dobra, a posebno zanimanje iskazivalo se za rasadnike. Bolesti ove godine po hercegovačkim rasadnicima nezaustavljivo haraju i vidno uništavaju papriku, paradaiz i patlidžane. U Lakiševinama tih rasada nema, a duhanski nepregledni rasadnici su u izvanrednom stanju. Milina ih je gledati, bujni i zdravi kao nikad prije, zadrugari su se ponosili njima. Ministar i Joco se staviše na čelo podugačke kolone i pođoše ka alejama duhanskih rasadnika. Zaustaviše se uz prvu.

—Dobar, dobar rasad! —nakon onih što je vidio po Hercegovini, istinski se obradovao ministar —Je li ovo duhan? —obratil se domaćinu.

—Da, duhan je —potvrdi Joco, iznenadivši se pitanju.

Ministar se zaustavi i kod sedme lijehe, zagleda je i kaza:

—Dobar je i ovaj rasad. Je li ovo paradajz?

Joco se opet iznenadi. Pomisli da ministar s njim zbija šalu, proškiljivši pogleda u njega, pa odgovori:

—Da, da, ovo je paradajz.

Prošavši pored još desetak lijeha rasadnika duhana, ministar je pitao da li je to patlidžan, paprika... Joco je svaki put potvrdno odgovarao.

Sutradan u mostarskoj sali zadružnog saveza, ispunjenoj predsjednicima zemljoradničkih zadruga i uvažanim gostima, sastanak je otvorio Džemal Bijedić i najavio ministra. Visoki gost je nadušak izlio bijes, naružio zadrugare i priprijetio svim raspoloživim sredstvima, pa nastavio:

—Dragi drugovi, predsjednici zemljoradničkih zadruga, govorili ste samo o objektivnim okolnostima, a prešućivali subjektivne slabosti i sabotaze unutrašnjeg neprijatelja. To je problem. Ove godine su svuda pocrkali rasadnici. Nisu svuda, nisu u Lakiševinama, nisu jer je tamo visoko razvijena zadrugarska svijest. Otiđite i tamo pogledajte rasade, i duhana, i parađaiza, i paprika, i patlidžana...

Svi prisutni, osim ministra, znaju da u Lakiševinama postoje samo rasadnici duhana. Šta li je ministar vidio tamo, zapita se i predsjedavajući Džemal Bijedić. Joco!? Pretpostavi Džemal pa po Joci ošinu pogledom.

Poslije sastanka Džemal je na sve strane tražio Jocu, naređivao drugima da ga pronađu, ali se Joci nije moglo ući u trag.

Hoće li noćas zakucati UDB-a? Plašio se, ali i samoosušivao, neka ti bude, htio si da od ministra napraviš ludu.

***

Za vremena zemljoradničkih zadruga, život u gradovima je bio snošljiviji. To je i vrijeme elektrifikacije i industrijalizacije mlade države, u njoj su proleter i granični vojnici politički miljenici, njima se pokušivalo više nego ostalim. Zbog toga su se seoske djevojke uguravale u njihove bračne zagrljaje. Postade sramotno udati se za seljaka. Svaka se udajom vidno mijenjala: oblačenjem i ishranjivanjem, nastajale su uglađene gospođe. Pune sebe, mrzile su selo i seljake i sve rjeđe obilazile rodno selo. Jedna od takvih je i Jocina komšinica Mara, koju je jednoga jutra susreo na mostarskoj ulici.

Mara se udala za oficira debelih epoleta i visokih kvarta i tačkica, vidi joj se i po obrazima i stražnjici. Ugledavši je izdaleka posmatrao ju je i muškim očima. Otkako se udala na selo nije dolazila, ne podnosi seosku prašinu i kal, prljaju joj štikle, objašnjavala je. Postala je i majka, prisjeti se da je čuo i to.

Mara pred sobom gura skupocjena dječija kolica i puca od zdravlja i ljepote. Hoće li se upitati s njim, seljakom, zapita se Joco, jer to većina tako nastalih gospođa ne čine, da pred građanima ne otkriju porijeklo. Ova hoće.

Čim ga je ugledala kolica je usmjerila preko ulice, njemu u susret. Joci zastade dah pred ženskom ljepotom. Vitko i zaobljeno tijelo mlade žene, izbijeljeno i omekšano lice pravilnih crta, isturene bujne grudi, prave i dugačke noge u odvažnoj kretnji, lice

napuderenom, zarumenjeno i okićeno ogrlicom, minđušama, mladežom i karminom, sve to Joco vidje u trenu i zadrhta. A kada se Marin blag pogled zaustavi na njegovim brkovima, i kad se njegov pogled sudari sa treperavim i izduljenim trepavicama i obrvama, modrilom očnih kapaka i očnim sjajem, Jocine se noge i misli uvezaše u nerazriješ čvor. Pred ovakvim ljepotama je i ranije gubio sigurnost, ali ovoliko nije. Kako umije ovako da se dotjera, koliko li joj treba vremena da ovo sve nanese na sebe, pripituje se i pretpostavlja dva sata, koliko i težaku treba da okopa dva reda vinograda; uporedi i pomisli: šteta vremena, ali i vrijedi trud, saglasi se.

—Dobro jutro Joco. Kako je dolje na selu —prva se oglasi ona.

—Dobro jutro moja lijepa Maro. Dobro je, sve je jutros ostalo živo i zdravo... —sretan što hoće da govori s njim, ushićen je. —Ti, si, vidim, hvala bogu, zdravo lijepa —vragolasto nastavi Joco gladeći brkove i praveći bezazlen i mio izraz lica.

Niz Marine noge pogled skliza do kolica, pa razgovor okrenu na tu stranu: —Rodila si, kako ti je to evlada?

—Sinčić! Dobro napreduje —kroz grohotan smijeh uzvratila mlada majka, u kolica uprije prst i kaza: —Eto ga u kolicima, zagрни dečicu, pogledaj kako je napredan mali buco... Pognu se Joco nad kolica, zagрnu uгаo dečice, malo, još malo, podiže dečicu i uvjeri se da su kolica prazna.

—Gdje ti je dijete, kukala ti majka? —istinski se začudi Joco.

—Aj, kuku meni! Zaboravila ga...! —zapomaga Mara, okrenu kolica u smjer kojim je došla, pa poput sipljivog kljuseta, nezgrapno u cipelama visokih peta, potrča.

—Ona misli kako će se našminkati i odjenuti, dva sata namazuje na lice, pa da, zaboravila dijete, nije joj ni u pameti... —osta Joco da poluglasno govori gradskoj ulici.

***

Nezadovoljstvo seljaka nošeno na krilima neizdržive bijede, dvije godine po osnivanju, natjeralo je organe vlasti da dozvoli donošenje zakona o likvidaciji zemljoradničkih zadruga. Rasformirane su brže nego su putovale depeše iz Sarajeva. Ostala je samo jedna, ona u Lakiševinama. Ušla je u sve republičke budžetske petogodišnje planove, novac se slijevao, zadrugari i dalje živjeli u blagostanju i molili Boga za zadružno zdravlje.

Joco je dobro shvatio srž socijalizma i vješto se nametnuo planerima, pa je njegova zadruga ušla i u Treći državni petogodišnji budžetski plan.

To ostrvo od zadruga je živjelo još osam godina po likvidaciji ostalih. A onda dođe neko drugo vrijeme, u njemu se moralo ponešto i raditi. Baš tada su se na Joci počeli uočavati

prvi znaci starosti. Izmijenili su se i ljudi sa kojima se susretao i šalio, ministarska lica su sve jasnije zamjenjivala dječija. Njega prepoznaju najčešće samo po brkovima, po njima dobi i novo ime, Brko.

***

U komšijskoj kući se desetinama godina nisu rađala djeca, a kada se rodi prvo, razmaživanju se nije moglo izbjeći. Tri godine djevojčica nije ispuštana iz ruku, a ako je nakratko i ispuštena, slijedila su zacenjivanja, plač i povika: "Nosaj me". Brko je prigovarao na način odgoja. Jedne hladne zimske večeri djevojčica se rasplakala preko Jocinog strpljenja. "Nosaj me, nosaj me, nosaj...", deračila se.

—Brko će tebe nosati, moja lijepa djevojčice —kaza, podiže se, djevojčicu uze u naručje i iznese iz kuće, ponavljajući: —Brko će tebe nosati, nosati...

Pretponoćna zimska studen poduprta zavijajućim vjetrom, satjerala je ljude u kuće. U njih nije dopirao plač djevojčice koju je Brko, tepajući joj do stotinjak koraka, tu išibao i ostavio, ne prestajući da govori: —Evo ti nosanja, hoćeš li se nosati...

Tek do pola sata do kuće je dopro dječiji glas, a kad su pristigli izbezumljenom čedu, zabrinuli su se od tragova hladnoće i mraka. Djevojčica više nije tražila ni dozvoljavala da je nosaju.

***

Brko je, nekom prilikom, prisluškiavao razgovor dječaka, koji su uvjerali jedni druge da se ne plaše noću prolaziti pored groblja. Uočio je dvojicu najbučnijih, raspitao se o rasporedu njihovih školskih časova i autobusa kojima se vraćaju kućama. Odabrao je vrijeme dolaska kasnog noćnog autobusa. Baš u to vrijeme je neko iz Njemačke u selo donio bebu-lutku, koja se na plač navija oprugom. Glas lutke je snažan a plač jeziv i prodoran. Te noći je Brko, sa navijenom beba-lutkom, sjeo u zasjedu grobljanskog zida pored kojega dječaci moraju da prođu. U tišini otvorene noći, kada se dječaci približiše ivici groblja, iz njega dječijim plačem, oglasi se crni đavo, kako plač doživješe djeca. Isprepadani, bezglavo se dadoše u bijeg.

Zapomaganje uzbuni seljane koji pohitaše u pomoć. Dječaci su bježali i od njih, vidjeći u njima preobličene đavole. Teško se urazumiše, ali opet pored groblja ne smjedoše proći, iako se opruga beba-lutke poodavno izvila. Brko je ispred kuće osluškivao dječake, koji su preko njiva s roditeljima grabili kućama. Prišao im je kada su pristigli njegovoj, pa zapustivši dječiji plač upitao da li se plaše groblja u noći.

***

Brko je već vidno stario. Radi sve manje a šali se sve više. Što je stariji češće je u društvu žena. Niko se ne ljuti na njegove šale, ali jednom njegov zet nije mislio tako.

U autobusu su dvije žene govorile o udajama svojih kćeri. Nezadovoljene budućim zetovima dođe i do suza. Brko ih je prisluškivao, dopustio da se rasplaču, pa se umiješao:

—Zašto plačete dobre žene?

—Nesretna sam, kćerka mi se udaje za Muslimana —kroz sitne suze će jedna od njih.

—A ja sam jadna i kukavna, moja se udaje za Hrvata —zacvili i druga.

—Šutite, kurve, stare. Tvoja za Muslimana a tvoja za Hrvata, a kako je meni: moja se već i udala, za Srbina Nevesinjca...

ICO VOLJEVICA

Na doček Nove godine, u Domu vazduhoplovstva u Zemunu, okupilo se više ljudi nego sala može da primi. A ona je ogromna. Koji minut je do međe godina. Pomoću alkohola i nadolazećeg događaja, razdraganost se uvukla i u zidne pore.

Tužan sam jedino ja. U uniformi prostog vojnika.

Navlačeći na sebe uniformu čovjek i u sebe uvuče mrzovolju. Neminovna glupost, bez koje ne može ni ova civilizacija, neprekidne su misli vojnika svih meridijana. Vojnikovanje teško podnosim, ne mirim se jalovinom najljepšeg životnog doba. Doček Nove godine je prilika da se opustim, smetnem svakodnevno besmislje. Prijatelji su pomogli, obezbijedili mi kartu za Dom. Prvim dodiranjem alkohola, umjesto opuštanja skolila me tuga. Zabolilo jedinku u tuđem jatu. Uniforma je bijela vrana. Odbačenost nadomještah alkoholom, a izrodih neviđenu nostalgiju za civilnim mostarskim jatom. Oko mene kipti veselje. Da je bar jedna jedinka moga jata. Jedna!? Na um dođe ona s kojom bih najrađe podijelio ovu noć. Ico Voljevica.

Ico Voljevica!?

Mislila se preselila iz Zemuna u Mostar. Nađoh Icu, i već se seljakamo iz događaja u događaj. Dejstvom alkohola druženje s njim postaje sve uvjerljivije, opuštenije, bahatije, razdraganije i duševnije.

—Šta ćeš ti među njima? —sad mu već i glas počeh da slušam. Lice sam dočarao prije, ono njegovo, kao francuskog glumca Fernandela, po kome je i dobio nadimak. Za smijeh je dovoljno samo gledati ga. Humoristički crtani romani su na okupu. Smiješan, ko kad je

smiješan, što bi rekao Meha Sefić. Izgubio se Dom i uniforma, preostao je samo Ico. Ljepotan grdnih ljudi, kako ga opisuje Leo Bruk. Ružan ko Čafet, rugala mu se Greta. On se opisuje drugačije, i bez ustručavanja prilazi ljepoticama. Evo ih, baš sada nailaze dvije. Pobrkasmo im gizdav hod. Neće nas, ali Ico ne haje, on tjera svoje, ne odustaje.

—Joj, što si dosadan, a i ružan, ružan... —ljepotica otkri i zadnju kartu, još i lice iskezi u majmunski lik, da doreče Icinu neizglednost.

—A, ne, ljepotice —zamuca Fernandel ali i uvjerljivo nastavi: —Ja sam se rodio lijep, ali su me zamijenili u porodilištu... —i obrlati je.

***

Joce Račića umrla majka. Pošli smo da mu izjavimo saučešće. Smrt majke ga je vidno potresla. Osamio se. Ne ophodi ni na koji način, pa predloži Ici da ga, koliko-toliko, oraspoločimo. Lako će to on, kaza. Kad pristupismo pragu kuće žalosti, Ico izjavi saučešće, povuče Jocu za ruku i izdvoji ustranu. Preozbiljno ga upita:

—Koliko je tebi godina, Joca?

—Pedeset i pet —odgovori ožalošćeni prijatelj.

—Sram te bilo! —strogo će Ico, malo otšuti, pa naglo razvedri lice i nastavi: —Sram te bilo. Star! Šta će tebi majka? Šta će tebi majka...?

—Joca nije tužan koliko je bio —primjeti Ico —a i velik je, i ne treba mu majka, a ne trebamo mu više ni mi. Pođimo negdje na nesmrtno piće —Ico došapnu na moje uho, podiže se i stavi na čelo pokrenutih.

Pred nas bahnu Vlado Puljić. Slikari, Ico i Vlado, očima se dogovaraju. Radi inspiracije, poći će na Stari most, dogovoriše se i krenuše. Tamo ih okružiše trehaši. Tu su da se šegače i zarade koji dinar prodajući skokove s mosta. U neko doba se dopovezaše Ice. Nagovaraju da i on skoči sa Starog mosta. On se ne smije ni nageći nad vodu, ni iz potrebe inspiracije, a oni bi i da skoči. Nude i sav novac koji su zaradili u toku dana. Strah ga počeo hvatati, od, šta bi bilo kad bi bilo. Udaljuje mu se, a ne može, okružili ga i prepriječili izlaz. Mogu ga i baciti s mosta, u strahu ovlada misao: pobjeći, pobjeći, odlučuje, ali neće ići, zaključiti, pa počeo domišljati dosjetku kojom bi se izvukao. Oglasi se:

—Ama, raja, skočio bih ja, učinio vam po volji, ali neću, neću Vladi Puljiću da poziram mrtvu prirodu, pa da bude bolji slikar od mene. Neću! —kaza i vragolasto izmigolji.

***

Hitno da dođe u Centralni komitet u Sarajevo, Ico kod kuće zateče poruka. Otputova. Jugoslovenski umjetnici su pozvani da slikaju minijature Broza. Primio ih je Đuro Vekić, zadržao i na ručku. Predstavljali se po republikama, a kada je došao red na Mostarca, Vekić preduhitri:

—Ico!? Znam tebe.

—Tolika glava, nije ni čudo —uzvratu Ico, buljeći u naglašeno veliku Vekićevu glavu. Ico ne voli ljude sa velikom glavom i uhranjenim vratom, naročito kad preuzimaju kakve poslove oko kulture i umjetnosti, pa je u tim prilikama, kao i u ovoj, redovno bivao zajedljiv.

—Nije ni tvoja baš izgledna —ni Đuro ne ostade dužan.

—Druže Đuro, tolika glava, kad zaboli, kolika joj treba tableta?

—Kolika? Koliki je taj tanjir pred tobom —vidjevši da bi Ico mogao otići i dalje, Đuro dopusti ovakav kraj.

***

Alkoholizirana glava miješa rojeve misli, čas sam u Zemunu čas u Mostaru, ali stalno u Icinom društvu.

Lijepo mi, veselije nego ikom u sali Doma vazduhoplovstva u Zemunu. Alkohol sve nametljiviji, Fernandela hvata brže nego mene, splašnjava mu odbrana, već je zaplovio niz bezbrigu. Potpuno sam saživljen sa slikom, vidim nas kao da smo neka druga dvojica, sjede u mostarskom restoranu "Abrašević".

—Fajrunt! Fajrunt! —i glas konobara prepoznajem.

Ico žuri da dopije, da bi mu konobar dosuo još jednu, ali se zagrcnu i stropošta među stolove. Zahrka na podu.

—Fajront! Ispijte! Zatvaramo! —krajnje naređivački konobar kaza zadnju, pa ugasi svjetla. Mrak razbudi Icu, pokuša ustati i dokučiti piće, ne uspje, pa se poraženo prostrije i zapomaga:

—Neka, konobaru, očiju ti, da popijem samo još jednu, samo jednu, s nogu.

***

Smijeh ovladava salom. Mišljah mostarskom, a zemunska je. Shvatam svoj položaj, ali se ne pokoravam, hoću da sam u Mostaru, sa Icom. Upregoh misli u mostarski behar. Dokućih zelenilo platana "Čuline" gostionice. Debela hladovina pokrila tridesetak baščenih stolova i jedinoga gosta, Icu Voljevicu. Dolazi Vlado Puljić, ljutito prilazi dojutrošnjem prijatelju. Napade ga:

—Ustaj Ico! Sjeo si na moje mjesto.

—Neću drugi put. Mogu li ostati, sada? —pokorno i pokajno će Ico.

—Dobro, neka te, ali nemoj više.

—Šta si pio, jutros? —upita Ico.

—Vino, malo crno —sjedajući do njega odgovori Vlado.

—Dobro —kaza Ico, pa dozva konobara i naruči: —Daj, Vladi Puljiću, flašu, malog crnog vina.

Ico je jutros počeo rano da pije, alkohol već vlada njime. Mezio je kisele masline, ostala mu još jedna, najmanja, već dugo se bavi njom, ali nikako da u nju ubode čačalicu. Kao da se naljuti zbog toga, ozbiljnim glasom dozva konobara. Ukori ga:

—Kakve su ovo masline, pola sata pokušavam ubosti ovu... Konobaru, uhvati je ti.

—Bićete usluženi, gospodine —učtivo će konobar sa šeretskim izrazom lica. Iz Icine ruke uze čačalicu, otrpe ubode preostalu maslinu i pruži je Ici. Reče:

—Nije do masline, gospodine, do ruke je...

—E, lako je sada, tebi, konobaru... Lako ju je uhvatiti sada kad sam je ja izmorio...

***

Smijeh prostrijeli i moju alkoholom obuzetu glavu, razbudih se, u Zemunu. Sa podijuma dopiru riječi voditelja zabave:

—Ko ispriča najbolju šalu..., nagrada je desetolitarska pletara vina mostarske žilavke...

Pred riječima žilavka i Mostar rasanih se. Ogranu svjetlost juga, zabijeli behar, užariše krovne kamene ploče, osvježiše neretvanske pećine i obale, zapljusnu žamor s Korza. Nostalgija. Strast za rodnom grudom. Poskoćih iza stola, prijavih se za natjecanje.

Ispričaću šalu. Još ne znam koju. Biće najbolja. Žilavka mora dopasti mene, ovdje jedino prisutnog Mostarca. Mora!

Desetine nas je u redu iza mikrofona. Šale pljušte u lancu, ne slušam ih, zanima me samo jedna, ona najbolja. Moja. A ne znam koja je, još ne znam. Lanac spade na nekoliko karike, na redu sam, uprežem neposlušne misli, alkoholizirale, ne umiju me ni održati uspravno, a kamo li smisliti šalu vrijednu žilavke. Ico! Pomagaj, prizivam. A on između stolova hrče, u "Abraševiću". Budim ga. Pomaži, Ico, pomaži! Proškiljiše neuvjerljive Icine oči, u "Abraševiću":

—Konobar, molim te, samo jednu rakiju, s nogu...

Konobar u moju ruku ugura pivsku flašu. Nageh da ugasim žeđ. Ne poteče tečnost. Ne dade žamor. Smijeh i gromoglasan aplauz. U mojoj ruci je mikrofona, a ne pivska flaša, svijest jedva razaznaje predmete.

U prepunoj sali je samo jedna uniforma, a i ona prostog vojnika, uz nju se svrstala sva zemunska publika, a vojnik nageo mikrofona na usta, pospano i nesvjesno, zapaljivo za pristrasne posmatrače, koji misle da je to samo njegov stil, pa ga bodre vikom, zvižducima i pljeskom. Kao da taj vojnik nisam ja, vidim ga sa mikrofonom u ruci, vidim i Icu Voljevicu pored vojnikovoga uha, Ico suflira šalu koju vojnik priča, u mikrofona: Počeh pjanskim govorom:

—Koliko daje mlijeka, ova krava? —pita kupac na pazaru.

Nakon ovih riječi uspjeh ovladati odebljalim jezikom. Nastavio sam sabrano:

—Daje, daje od sedam do osam litara —odgovori prodavac.

—Ako je toliko, kupiću je. Ali, bogami, ne bude li toliko, vratiću je, i još ćeš mi platiti troškove —uslovi kupac.

—E, toliko ti je, od sedam do osam litara —pritvrđi prodavac.

Uz svu višednevnu pažnju pri ishrani krave, kupac ne mogaše dnevno izmusti više od jednoga litra mlijeka. Ozlojeđeno odluči da povrati kravu. Čim bahnu pred prodavčevom, počeh prigovarati:

—Nepošten si čovjek...!

—U mome rodu, nikad i niko, nije bio lažljiv —uvrijeđeno će i domaćin.

—Slagao si me! Podvalio si mi kravu! —nabusito nastavi kupac.

—Ne dao bog. Nisam slagao.

—Pogodba je pala, uz uslov da krava daje od sedam do osam litara mlijeka. A ona daje samo litar...!? —pojasni kupac.

—Pa šta sam ti drugo rekao ja. Od sedam do osam je jedan...

Aplauz zagluhnu pripitu dvoranu. Izblijedi Icin lik i rasprši lanac vicaroša iza mene.

—Mostarsku žilavku, našem dragom vojniku, predaće general... —po stišavanju aplauza saopšti voditelj zabave, pa mikrofon ponese u čelo uglednika. Prepoznao lica iz štampe, general do generala. Kao da buk žilavke, koji oćutih svim svojim ćulima, podastrije krila, poletjeh među generale. Isprijeći se jedno mrgodno oficirsko lice, potekoše stroge rijeći:

—Na svakom mjestu, i u svako vrijeme, vojnik mora biti pristojno zakopćan...

—Ugrizi i ti njega —kao da mi iza leđa šapnu Ico. Poslušah ga.

—Šta čekate, toliko generala, što ne pravite vojni udar? U Africi bi to napravili kaplari, da ih je toliko na jednom mjestu... —prigovorih i ja visokim ćinovima, koji me, domalo, primiše u društvo.

U društvu mostarske žilavke, generaluša i lika Ice Voljevice, slatko sam proveo tu ludu noć.

Pogovor

KO SE SMIJE, ZLO NE MISLI

Jedna naša narodna mudrost glasi: "Ko pjeva, zlo ne misli", što bi se moglo iskazati i riječima: "Ko se smije, zlo ne misli". Smisao je, u oba slučaja, isti: veseli ljudi nisu skloni zlu. Onaj ko pjeva, onaj ko se smije, nema vremena da razmišlja o zlu, da drugome jamu kopa. Mostar je, do naših dana, bio takav. To je bio grad smijeha, grad pjesme. Otuda mostarski liskaluci, mostarske trehe. A, kao malo gdje drugdje, Mostarci su se međusobno oslovljavali jedinstvenim nazivom: "raja". Nije tu značenje ove imenice koje joj daje Vuk: die unterthanen, subditi, sa objašnjenjem: "U Turskome carstvu raja se zovu svi ljudi koji ne vjeruju Turske vjere". U Mostaru ova imenica označava članove te sredine, prijatelje, ljude kome se može obratiti u svakoj prilici za savjet i pomoć. Mostarska raja označava (označavala je) stanovnike toga grada na Neretvi koji su imali dosta zajedničkog, bez obzira na, eventualne, razlike između njih. I taj epitet davao je stanovnicima grada na Neretvi neko posebno obilježje. Pa i spremnost za veselje, za humor, za trehu; liskaluke, koji su bili karakteristični samo za ovaj grad i njegove žitelje. Ta osobina davala je Mostaru posebno obilježje. Nepoznato drugdje. I neponovljivo. Takav je bio Mostar do naših dana. Takav Mostar pamte, nose u svojim srcima, svi oni koji su stasali na obalama Neretve, koji su živjeli na prostoru između Huma i Kuka, između Raštana i Gubavice i koji su se ponosili svojim porijeklom sa tih prostora. O tome i takvome Mostaru piše Danilo Marić na prethodnim stranicama. Tu je riječ o ljudima koji su se međusobno voljeli i poštivali. Ali i međusobno šalili. Svi na račun sviju. I bez ikakve zlobe i pakosti. Bez truna mržnje.

Danilo Marić se saživio sa žiteljima grada na Neretvi. Shvatio je njegovu dušu. Osjetio njegov "damar" i ponudio nam ovdje pregršt mostarskih treha, mostarskih liskaluka, bez kojih je bilo nemoguće zamisliti Mostar i Mostarce.

Sa istom ljubavlju tu su priča o Greti i Eni, o Joci Šupljeglavu ili Mujagi Komadini kao i o Jazi, Omi Puci ili Mustafi Badžaku. Svi su oni činili "inventar" Mostara. Svi su oni sastavni dio istorije žitelja sa tih prostora. Autor ovih redaka nosi u sebi, duboko, sjećanje na sve njih. Sve ih je poznao i svi su mu oni priuštili pokoji radosni i veseli trenutak u životu. Život je htio da su nam se staze razišle. Zato raduje saznanje da je Danilo Marić uspio da sakupi mnoge zgode iz njihovih biografija i da nam je sve to pohranio na prethodnim stranicama. Jeste, naši dani nisu skloni svemu tome. Ali, raduje spoznaja da neće uvijek biti ovako. Doći će bolji i veseliji dani. Zasjaće ponovo Sunce nad ovim prostorima. Ponovo će se oriti veseli poklič mladih na obalama Neretve. Ponovo će se pričati mostarski liskaluci gdje će neminovni inventar biti Neda i Jure, Vasa Kisa i Oma Puce, ali će se prisjećati i brkatog Joce Šupljeglava i Zvonića i njegovih kola. Nada ohrabruje. Da nije nje, čovjek bi izlaz tražio u bezizlazu.

Danilo Marić je učinio veliki podvig što je sakupio ovih dvanaest segmenata mostarske istorije, istorije Mostara i Bišća. Jest, ima još ovakvih zgoda. Biće korisno ako se i one pakupe. Jer, to je danas sigurno, ako mi to ne uradimo, ako to ne urade generacije koje su danas kadre da to učine, bojati se da će sve te zgode i nezgode nestati sa tim generacijama. A to bi bila šteta. I velika. A kao što je poznato, istorija nastaje na osnovu

sitnih detalja. Ovi i ovakvi segmenti čine istoriju Mostara. Oni govore o našem zajedničkom bitisanju na tim prostorima, o našim zbiljama i trehama. Treba to pohraniti "za daleka neka pokoljenja". Biće nam ona zahvalna. Zbog svega toga hvala Danilu Mariću što je sakupio ove trehe i prenio ih na hartiju. Hvala mu i u ime "heroja" njegovih priča i u ime živih Mostaraca, a i u ime onih koji će iz ovoga saznati nešto više o svojim prethodnicima.

Akademik Prof. Dr Asim Peco

BG/1992.

O autoru

Autor je objavio knjige:

ČUVARI ZVIJEZDA, pripovjetke, Mostar 1983.

DOKTOR LIMA, pripovjetke, Mostar 1985.

NI BOS NI OBUVEN, pripovjetke, Mostar 1986.

CUZAM DAGI, na turskom jeziku, pripovjetke, Istanbul 1986.

ALIPAŠA, na turskom jeziku, roman, Istanbul 1987.

VASA KISA, roman, Nikšić 1989.

YASOVA, na turskom jeziku, roman, Istanbul 1990.

MOSTARSKA TREHA, pripovjetke, Los Angeles 1997.

VULE YELICH, roman, Los Angeles 1997.

Danilo Marić, magistar tehničkih nauka, rođen je 1938. godine u Mostaru. Živio je i radio u Mostaru. Od početka rata 1992. godine živi po izbjeglištvima. Trenutno, tako kaže Danilo, vegetira i boluje za Mostarom u Pasadeni, California, USA.

Napuštajući dom Danilo Marić nije ništa ponio iz njega. Čak ni jednu fotografiju. Za knjigu Mostarska treha Izdavač je zatražio jednu od Autorovih fotografija nastalih u Mostaru. On je naravno nije imao.

Baš u to vrijeme u Los Angelesu susreo je inženjera Suada Repka, takođe izbjeglicu iz Mostara. Spomenuta je i fotografija. "Imam ja Vašu sliku iz Mostara, iz 1978. godine", iznenadio je gospodin Suad.

Autor je bio Suadov profesor i razrednik 1968. godine u četvrtom razredu Tehničke škole u Mostaru.

Na prvoj fotografiji je autor Danilo Marić u Los Angelesu 1999., a na drugoj razrednik Danilo Marić (bliži) u učionici Tehničke škole vrši "prozivku" slavljenika desetogodišnjice mature, učenika iz 1968. godine